

ДЕНЬ

ОБЩЕСТВЕННАТА ЗАДАЧА *).

(Преводъ отъ Английски).

Сегашния вѣкъ е отбѣлѣзанъ съ грамадното нарастване на производителнитѣ сили. Употрѣбението на парата и електричеството, въвежданието на усъвършенствуванни машини и побързи способности на производството, голѣмото подраздѣление и увеличеното произвеждане както и удивителната леснотия въ размѣняването, сж помогнали за грамадното увеличение производителността на трудътъ.

Въ началото на тази чудесна епоха естествено е било да се очаква, и се е очаквало, че изнамѣрванията, които спестиха толкова трудъ, ще облекчжтъ мжката и ще подобрятъ положението на работния чедовѣкъ, че огромното увеличаване на производителнитѣ сили ще направи сиромашията нѣщо невъзможно. Ако нѣкой отъ миналото столѣтие — единъ Франклинъ или Пристли — можеше да види, въ едно бждще видѣние, параходътъ да завзема мѣстото на гинията, желѣзницата — мѣстото на колата, машината за косение — мѣстото на косата, гумно-битната машина — мѣстото на диканята; ако можеше той да чуе глѣча и бухтението на машинитѣ, които покорни на чедовѣческата воля, и за задоволяване на чедовѣческитѣ желаня, развиватъ сила по-голѣма отъ всичкитѣ чедовѣци и всичкитѣ животни съединени наедно; ако можеше той да види горското дърво обърнато на дъски — въ врати, рашетки, сандѣци или малки качки, безъ похващанieto

*) Извъ Progress and Poverty отъ Henry George.

на човѣшка ржка; фабрицитѣ, гдѣто подѣ надзорѣтъ на едно момиче, намукѣтъ се обрѣща въ платѣ, по-здравѣ отъ онзи когото хиляди тѣкачи би извадили отъ ржнитѣ си станове; ако можеше той да види пѣрнитѣ чукове да правятъ огромни желѣзни стѣлпове и силни котви, и машинарии за правение на часовници; елмазното сврѣдло като пробива скалитѣ, петролеумѣтъ да замѣстя китовата масть; ако можеше той да си въобрази грамадното спестявание на трудѣ, което дохожда отъ голѣмитѣ леснотии въ размѣната и сношенията— овца заклана въ Австралия и ѣдена прѣсна въ Англия, и заповѣдта дадена отъ Лондонскитѣ банкирѣ по обѣдѣ и на сутринята извършена въ Санъ-Франциско; ако можеше той да прекара презъ умѣтъ си хилядитѣ подобрения които произлизатъ отъ горѣказанитѣ улеснения, какво би той заключилъ за състоянието на човѣческитѣ родѣ?

Той не би помислилъ че прави заключение; нему би се сторило че вижда по-далечъ отколкото зрѣнието стига, и сърдцето му би се подигнало и нервитѣ би потреперали, като на единъ, който отъ една височина съглежда тѣкмо предъ умалелиятъ отъ жажда керванъ, живиятъ блѣсъкъ на шумѣщи гори и свѣтливостта на засмѣни води. Ясно, съ погледа на въображението, той би видѣлъ тѣзи нови сили що възвишаватъ обществото отъ самитѣ му основи, като издигатъ и най бѣдниятъ до тамъ гдѣто не достига нуждата, като освобождаватъ и най долния отъ грижата за материалнитѣ нужди на живота; той би видѣлъ тѣзи роби на знанието като взематъ върху си традиционното проклѣтие, тѣзи желѣзни мускули и тѣзи стоманени мишци като обрѣщатъ на празникъ животѣтъ и на най-бѣдниятъ работникъ, въ когото всѣкое високо качество и всѣкой благороденъ потикъ могли би да иматъ цѣль да растѣтъ.

И вънъ отъ това охолно материално състояние той би видѣлъ да се издига, като необходимо слѣдствие, нравственото състояние което ще осѣществи златниятъ вѣкъ за когото човѣчеството винаги е сънувало. Не ще да има вече младежи подритнати и премалѣли, възрастни хора мѣчени отъ сребролюбието; дѣца играчка на тигърѣтъ; хора съ пукнати глави да пиятъ за славата на звѣздитѣ! Гнусни постѣпки махнати, свирѣпи инстинкти упитомени; несъгласието обрнато въ хармония! Защото, какъ може да има лакомия тамъ, гдѣто всички иматъ

всичко доволно? Какъ можатъ порокътъ, престъплението, невѣжеството, грубостта, които произлизатъ отъ бѣдността и страхътъ отъ бѣдността, да съществуватъ тамъ, гдѣто сиромашията е изчезнала? Кой ще струва поклони тамъ, гдѣто всички сж свободни; кой ще притѣснява тамъ, гдѣто всички сж едноправни?

Ясно или неясно, такива до нейдѣ сж били надѣждитѣ, такива сж били съпищата породени отъ подобренията, които отдаватъ на този чудесенъ вѣкъ неговата върховност. Тѣ сж се толкова дълбоко вгнѣздили въ общественниятъ умъ, щото иматъ сила да измѣнятъ направлението на мисълта, да поправятъ вѣрванията и да избутатъ най основнитѣ понятия. Честитѣ видѣния за по високи възможности не само че сж придобили величие и живостъ, но тѣхното направление се е измѣнило и преди да се върѣ човекътъ въ слабитѣ краски на едно издъхвающе залѣзване, всичката слава на пукването на зората е покрила вече небесата.

Истина е, че разочарование е вървѣло подиръ разочарование и че откритие слѣдъ откритие и изнамѣрване слѣдъ изнамѣрване, нито сж намалили мжката на ония които най много се нуждаятъ отъ почивка, нито пъкъ сж донесли добро на бѣднитѣ. Но толкова много нѣща е имало на които може да се отдаде тази несполука, щото повата вѣра до дневно време почти не е отслабнала. Ний се научихме по-добрѣ да оцѣняваме мжнотиитѣ, които има да се надвигатъ, но ни най малко не сме загубили вѣрата, че стремлението на новото време е да имъ надвие.

Сега, обаче, ний дохождаме въ стълкновение съ факти относително които нѣма забъркване. Отъ всички краища на цивилизования свѣтъ идатъ оплаквания отъ индустриалното стѣснение; отъ трудъ осжденъ на неволно бездѣйствие; отъ капиталъ трупанъ и распилѣванъ; отъ парични стѣснения между търговци; отъ нужда, страдание и страхъ между работното население. Всичката тѣга и погубвающа мжка, всичкитѣ остри и подлудѣвающи страхотии, които за цѣли маси хора се заключаватъ въ думитѣ „усилни времена“, затискватъ свѣта днесъ. Това положение на работитѣ, общо за страни и държави, които гѣй много се различаватъ между мѣстоположение, по политически учреждения, по приходи и финансови системи, по гѣстота на население и по социално устройство, не може да се отдаде на мѣстни (локални) причини. Притѣснение има тамъ, гдѣ-

то се държатъ голѣми и постоянни армии, но има го тъй сжщо и тамъ гдѣто войската е на книга само; има притѣснение тамъ, гдѣто протекционни, покровителственни, тарифи глупаво и разрушително сниратъ търговията, но има го тъй сжщо и тамъ, гдѣто търговията е почти свободна; има притѣснение тамъ, гдѣто автократическото управление още сжществува, но има припритѣснение и тамъ, гдѣто политическата властъ е напълно въ ржцѣтъ на народа; има го въ държави гдѣто хартията е пари, и въ държави гдѣто само злато и сребро циркулиратъ. Очевидно, че за всички тѣзи явления, трѣбва да има една обща причина.

Че съществува една обща причина, и че тя се намира въ това което ний наричаме материаленъ прогресъ или въ нѣщо тѣсно свързано съ материалния прогресъ, става повече и по вече ясно, когато се заблѣжи, че явленията за които ний говоримъ, не сж нищо друго, освѣнъ крайности на явленията, които всѣкога придружаватъ материалния прогресъ, и които се показватъ по-ясно и по-силно когато материалния прогресъ се увеличава. Тамъ гдѣто условията къмъ които материалния прогресъ на всѣкъдѣ води, сж най пълно достигнати, или съ други думи, гдѣто населението е най-гъсто, богатството най голѣмо, и машинариитѣ за произвеждане на размѣна най усъвършенствувани—тамъ ний намираме най голѣмата сиромашия, най ужасната борба за сжществуване и най голѣмо неволно, принудено бездѣйствиe на трудътъ.

Въ по-новитѣ страни, въ по-младитѣ държавици — т. е. въ странитѣ гдѣто материалния прогресъ е още въ дѣтинството си, тамъ отиватъ работницитѣ да търсятъ по-голѣми заплати и капиталътъ да лири по-голѣми печалби. А въ по-старитѣ страни—т. е. странитѣ гдѣто материалния прогресъ е достигналъ голѣмо развитие—се намира широко распространена бѣдность въ срѣдата на най голѣмото изобилство. Идете въ една отъ новитѣ заселища гдѣто Англо-саксонската енергия пробива пътя на прогресътъ, гдѣто машинариитѣ за произвеждане и размѣна сж още груби и недобри за работа, гдѣто увеличаванието на богатството не е до тамъ голѣмо за да даде възможность на нѣкоя класса да живѣе охолно и раскошно, гдѣто най хубавата кжща е дървена колиба, гдѣто най богатия е принуденъ да работи—макаръ и да не намѣрите вий тамъ богатство съ великитѣ му принадлежности, но вий не ще на-

мѣрите и просеци. Тамъ нѣма раскошъ, но нѣма и лишение. Никой не може да живѣе охолно, нито пѣкъ много хубаво; но всѣкой *може* да си живѣе, и никой кадърень и готовъ на драго сърдце да работи не се притѣснява отъ страхтъ на нуждата.

Но щомъ такова едно засѣлище или млада страна, осѣществи положението за което всичкитѣ образовани страни се борятъ, и напредне материялно—щомъ населението се сгѣсти и държавицата започне да влиза въ по-тѣсно сношение съ останалиятъ свѣтъ, щомъ се захване употрѣбението машини, които спестяватъ толкова трудъ и правятъ възможни по-годѣми економии въ произвежданието и размѣната, и вслѣдствие на това богатството се уголѣми, не изобщо, а пропорционално съ населението—тогава и сиромашията захваща да зема по-мраченъ видъ. Нѣкои захващатъ да живѣятъ безкрайно по-лесно и безкрайно по-хубаво, а други пѣкъ намиратъ за трудно да добиятъ и прехраната си. Ходението пѣшъ върви наедно съ локомотивтъ и убѣжищата за бѣднитѣ както и тъмницитѣ сж тѣй добри знакове за „материалния прогресъ“ както и скѣпитѣ жилища, богатитѣ магазини, и великолепнитѣ църкви. По освѣтленитѣ съ газъ улици, които се пазятъ отъ еднакво облѣчени стражари, чакатъ просеци и подъ стрѣхитѣ на училищата, библиотекитѣ и музеитѣ се скупчватъ най-страшнитѣ Хуни и най-свирѣпитѣ Вандали за които *Маколей* е пророкувалъ.

Този фактъ—великиятъ фактъ, че сиромашията съ всичкитѣ си слѣдствия се появява въ общества тъкмо когато тѣ достигатъ състоянието къмъ което материялния прогресъ ги влѣче—доказва че социалнитѣ спѣнки, които съществуватъ тамъ където се е достигналъ единъ извѣстенъ прогресъ, не произлизатъ отъ мѣстни причини, а по този или оня начинъ се пораждатъ отъ самиятъ прогресъ.

Колкото неприятно и да е да се приеме, но въ послѣдне време става очевидно че огромното увеличение на производителната сила, която отличава този вѣкъ отъ другитѣ, и която постѣпенно нараства, нѣма стремление да искорени бѣдността, или да облекчи тѣжината на тѣзи осѣдени на мжка. Тя просто расширочава пропастьта между Богатия и Лазаря, и прави по-жестока борбата за съществуване. Напредѣкътъ назнанието е предалъ на чловѣчеството такива сили, каквито единъ вѣкъ преди и най-силното въображение не би си представило. Ала въ фабрики-

тѣ, гдѣто машинитѣ сж достигнали до най по-големо развитие, ние виждаме малки дѣца да работятъ; ала тамъ, гдѣто най-много се ползватъ отъ новитѣ сили ние срѣщаме многома хора да се поддържатъ отъ милостиня или живѣятъ готови да прибѣгнатъ къмъ нея; посрѣдъ най голѣмото богатство ний виждаме хора да умиратъ отъ гладъ, слаби дѣчица да сучатъ сухи гърди, когато на всѣкъдѣ лакомията за печала, обожаванието на богатството, показватъ силата на страхътъ отъ нуждата. Обѣтованната земя бѣга отпрѣдъ ни като видѣние. Плодоветѣ отъ дървото на знанието се обръщатъ на нищо щомъ ги похванемъ.

Истина е че богатството се е много умножило, и че спокойствието, свободното време и истънченостъта сж се увеличили; но тѣзи добрини не сж общи. Работнитѣ населения не зематъ въ тѣхъ никакво участие. Азъ не искамъ да кажа че състоянието на тия населения никдѣ и въ нищо не се е подобрило; а казвамъ че нѣма никдѣ нѣкое подобрение което да се дължи на увеличената производителна сила. Азъ утвърждавамъ че стремлението къмъ онова което ний наричаме материяленъ прогресъ по никой начинъ не ще подобри положението на работното население относительно нуждитѣ на единъ здравъ, щастливъ човѣшки животъ. Напротивъ, то ще направи още по-тежко положението на това население. Новитѣ сили, колкото и възвишающи да сж тѣ по естеството си, не влияятъ на обществото отдолу, както се надѣваше и вѣрваше челоувѣчеството за дълго време, а удрятъ въ една точка срѣдня между върхътъ и основата. Тѣ сж като единъ огроменъ клинъ забитъ не подъ обществото, а презъ сърдцето му. Онѣзи които сж надъ точката на расцѣплението сж възвишаватъ, а онѣзи които сж отдолу биватъ смазани.

Това притѣнително дѣйствие не е на всѣкъдѣ осжществено, защото то не може да се види тамъ кждѣто отдавна е осжществувала класа която едвамъ може да живѣе. Тамъ гдѣто най долната класа много осжждно живѣе, както е отдавна въ много части на Европа, невъзможно е за нея да достигне нѣкое по-мизерно живѣние защото слѣдующата стѣпка надолу не осжществува и не може да се покаже веднага стремление къмъ по-нататъшно стѣснение. Но въ преминаванието на младитѣ страни въ онова положение което представляватъ по-старитѣ, напреднали страни може ясно да се види че материялниятъ

прогресъ не само че не може да премахне сиромашията, а я поражда. Въ Съединенитѣ Държави очевидно е че окаяността и мржсотията, пороцитѣ и престѣпленията, които произлизатъ отъ тѣхъ, навсѣкѣдѣ се умножаватъ щомъ селото стане на градъ, и развитието доведе гонирѣ си преимуществата на усъвършенствуванитѣ начини за производство и размѣна. То е въ по-старитѣ и по-богатитѣ части на Съединенитѣ Държави гдѣто крайната бѣдность и стѣснението на работното население, за жалость, ставатъ по-видни. Ако има по малка сиромашия въ Санъ-Франциско отколкото въ Нью-Йоркъ, то не ли е за това, защото Санъ-Франциско е надирѣ отъ Нью-Йоркъ въ всичко което и двата града се стараятъ да достигнатъ? Когато Санъ-Франциско достигне точката гдѣто днесъ се намира Нью-Йоркъ, кой може да се съмнѣва че и по неговитѣ улици ще се срѣщатъ боси и одърпани дѣца?

Нераздѣлността на бѣдността отъ прогресътъ е най голѣмата гатанка въ днешно време. Тя е централния фактъ отъ когото произлизатъ индустриални, общественни и политически спънки които смушаватъ свѣтътъ, и съ които напразно се борятъ държавната мъдрость, филантропията и образованието. Отъ него произхождатъ облацитѣ които висятъ надъ бѣдѣщето на най напредничавитѣ и на най самонадѣянитѣ народи. Този е страшиниятъ въпросъ когото сфинксътъ на сѣдбата задава на нашата цивилизация, която, ако не го разрѣши, ще бѣде съсипана. До когато всичкото умножено богатство, което модерниятъ прогресъ е донесълъ се употребява за трунание на огромни съкровища, за распространение на роскошътъ, за направляне по-голѣмо противорѣчието между иманието и нѣманието, прогресътъ не е истински и не може да бѣде траенъ. Реакцията трѣбва да се яви. Кулата се събаря отъ основата и всѣки ново-построенъ етажъ ускорява крайната катастрофа. Да въспитаваме хора, които ще бѣдатъ осѣдени на сиромашия, е да ги правимъ неприятели; да основаваме на едно блѣскаво общественно неравенство политически учреждения, подъ които хората сѣ теоретически равни, значи да се мъчимъ да застоймъ една пирамида на върхътъ ѝ.

Колкото важенъ и да е този въпросъ, колкото и да се испрѣчя той на всѣка стѣпка предъ очи ни, той още не е получилъ рѣшение което да взема подъ внимание всичкитѣ факти и да посочва на едно просто и ясно разрѣшение. Това се виж-

да отъ твърдѣ много различающитѣ се едно отъ друго опитванія за да се отмахне сжществуващата оскѣдностъ. Тѣ не само че се отклоняватъ отъ обикновеннитѣ понятия и научнитѣ теории, но още и показватъ че съгласието, което трѣбва да сжществува между онѣзи които исповѣдватъ сжщитѣ общи теории, преминава, щомъ се дойде до практическитѣ въпроси, въ една анархия отъ мнѣния. Казано ние отъ голѣмъ авторитетъ по икономията, че сжществуващата бѣдностъ се дължи на многото потрѣбление; а отъ другий, еднакво голѣмъ авторитетъ, че тя се дължи на многото произвождане; когато пъкъ причинитѣ на тая бѣдностъ многома уважаеми писатели виждатъ разнo, въ опустошенията на войнитѣ, въ распространението на желѣзнитѣ пѣтища, въ усилията на работницитѣ да държатъ горѣ заплатитѣ, въ паданието цѣната на среброто, въ издаванието на книжнитѣ пари, въ усъвършенствуващието на машинитѣ, въ отварението на кѣси търговски пѣтища и др. т.

И до като профессоритѣ така си противорѣчатъ, идеитѣ че между капитала и трудътъ сжществува една необходима борба, че машинитѣ сж зло, че конкуренцията трѣбва да се ограничи и лихвата унищожи, че богатство може да се произведе чрезъ насичание пари, че правителството е длъжно да снабдява населението съ капиталъ, или да доставя работа, скоро си пробиватъ пътъ между по-голѣмата частъ на народътътъ, който много силно чувствува злото и усѣща че е онеправданъ. Такива идеи, които събиратъ цѣли маси хора, въ рѣцѣтъ на които се намира всичката политическа власть, подъ предводителството на шарлатани и демагози, сж пълни съ опасностъ; но тѣ не можтъ да бѣдатъ сполучливо оборени до като политическата икономия не даде отговоръ на голѣмиятъ въпросъ, отговоръ, който да се съгласява съ строгата наука и да съотсѣтствува на справедливата осѣтливостъ на грамаднитѣ работни населения.

Въ кръгътъ на политическата икономия туѣбва да се намѣри такъвъ единъ отговоръ. Защото политическата икономия не е редъ отъ догми. Тя е разяснението на извѣстенъ редъ факти. Тя е науката която дири да опише взаимнитѣ отношения на едни извѣстни явления, да издири причинитѣ и слѣдствията имъ сжщо така както физическитѣ науки го правятъ отъносително други родъ явления. Тя полага основитѣ си на здрава почва. Положенията отъ които тя прави заключенията си сж

истини, най авторитетно утвърдени, аксиоми които ний всички признаваме и на които ний безъ страхъ основаваме катадневнитѣ си сжждения и дѣйствия, и които могатъ да се обърнатъ въ метафизическото изражение на физическиятъ законъ, че дѣйствието дири линията гдѣто съпротивлението е най малко — че хората се стараятъ да задоволятъ желанията си съ най-малка мжка.

Въ това отношение тя е тѣй точна наука както и геометрията, която отъ подобни истини касаючи се до пространството, добива заключенията си съ подобни сръдства, и заключенията ѝ, еднжжъ доказани за вѣрни, трѣбва да бждатъ очевидни. И макаръ въ кръгътъ на политическата икономия да не можемъ да провѣримъ теоритѣ си съ искусвенно произведени комбинации или условия, както това става въ нѣкои други науки, но ний пакъ можемъ да провѣрряваме и не по-малко сигурно, като сравняваме обществата въ които сжществуватъ различни условия.

Ний трѣбва да се опитае да рѣшимъ чрезъ методитѣ на политическата икономия голѣмата задача, за която говорихме. Ний трѣбва да търсимъ законътъ който прави нераздѣлна сиромашията отъ прогресътъ, и уголѣмява нуждата когато се увеличава богатството; и вѣрвамъ че въ разяснението на този парадоксъ ний ще намѣримъ разяснението на редовно-случвающитѣ се индустриални и търговски кризи, които разгледани независимо отъ отношенията имъ къмъ други по-общии явления, се виждатъ като необясними. Като се започне и слѣдва внимателно, такова едно издирване трѣбва да ни доведе до едно заключение, което да противостои на всѣкаква проба и като истина да бжде въ еднакво отношение съ всички други истини. Защото въ послѣдователността на явленията нѣма никаква случайность. Всѣко слѣдствие си има своята причина и всѣкой фактъ предполага сжществуванието на нѣкой предидущъ фактъ.

Че политическата икономия, както сега се преподава, не разяснява траението на бѣдността посрѣдъ увеличающето се богатство по единъ начинъ който да се съгласява съ дълбоколѣжащитѣ понятия на хората; че ясниѣ истини които тя учи сж несвързани и разглобени; че тя не е сполучила да направи прогресъ въ човѣшката мисль, който истината, даже и когато не е приятна, трѣбва да направи; че напротивъ, слѣдъ едновѣковно развитие, презъ което време тя е плѣнила внимание-

то на нѣкои отъ най силнитѣ и най образованитѣ умове, тя ще бжде съ отвращение отритната отъ държавни мѣжии, гледана съ презрѣние отъ населенията и свалена въ мнѣнието на многома образовани и мислящи хора на стѣпенѣта на една лѣжовна наука, въ която нищо не е опредѣлено или може да се опрѣдѣли — трѣбва, струва ми се, да се длѣжи не на нѣкоя неспособностъ на науката, кога се добрѣ изучава, а на нѣкоя фалшива стѣпка въ нейнитѣ положения, или на нѣкоя занемаренъ факторъ въ нейнитѣ смѣтания. И тѣй като подобни грѣшки биватъ обикновенно покривани отъ уважение къмъ авторитета, ний трѣбва въ издирванието си да не вземаме нищо за вѣрно, но да опитваме чрезъ първитѣ начала всичко, даже и приетитѣ теории, и ако тѣ не издържатъ пробата веднага да дириме въ фактитѣ скрития законъ. Ний не трѣбва да отбѣгваме отъ каквото и да е въпросъ, да не се плашимъ отъ каквото и да е заключение, а да си слѣдваме истината, кждѣто и да ни закара. На насъ лѣжи отговорността да диримъ законѣтъ, защото днесъ въ самото сърдце на нашата цивилизация толкова млади страни се поробватъ, толкова чедовѣчески сжщества загиватъ безполезно.

Какъвъ ще излѣзе законѣтъ, то не не е наша работа. Ако заключенията до които дойдемъ се покажатъ противни на нашитѣ предубѣждения, да не се отдрѣпваме; ако тѣ заплашватъ учрежденията които дълго време сж били смѣтани за разумни и естествени, нека да не се връщаме назадъ.

БЕ-А-БА

РАЗСКАЗЪ ОТЪ ЕЛИЗА ОРЖЕШКО.

Преводъ отъ руски.

Въ единъ отъ голѣмитѣ градове на обединената Германия, Анна Липска всѣкидневно минаваше покрай една грамадна сграда съ величественъ фасадъ; но тя никога не обръщаше на нея внимание. Това бѣше сждилището. Какво общо можеше да има между нея и него? Тя, не щѣ и питание, знаеше, че въ голѣмитѣ му и съ грамадни прозорци свѣтли салони се рѣшаватъ разни тѣжби и се издаватъ присѣди за такива лица, които сж извър-

пили нѣкое злодѣяние или престѣпление. Но тя не можеше да има нѣкакви тѣжби вече по тази проста причина, че у нея нѣмаше нищо. Що се отнася пъкъ до престѣпленията, то мигарь тя можеше да извърши подобно нѣщо? Една само мисль относително това би могла да ѝ разсмѣши. Ето защо грамадната и величественна сграда на сѣдилището никакъ не ѝ интересувахе. Съ скромното си име и бѣдно облѣкло тя никакъ не личеше между множеството. Винаги се обличаше въ черна, отъ възненъ платъ, рокля и носеше тъмна, не до тамъ гиздава и не споредъ модата капела, изъ подъ която, обаче, се спускаха чудни, гъсти и свѣтли като ленъ, коси. Лицето ѝ бѣше блѣдно и често изглеждаше утрудено; уста имаше малки, тъмnochервени; очи—голѣми, околчести, съ ясенъ наивно—дѣтински погледъ. Тя бѣше млада и безъ съмнѣние, хубавичка, но принадлежеше къмъ онази многобройна категория отъ бѣдни момичета, които биватъ притиснати отъ гѣжкитѣ условия на живота въ голѣмитѣ градове. Такивато никога не се веселятъ и не се кичятъ, подсланиятъ се изъ тѣсни курничета и дѣхатъ заразенъ въздухъ на гѣстонаселенитѣ бѣдни махали. Такъвъ животъ не помага на хубостъта. Младото същество отслабва и се обезкуражава. Цвѣте, което е лишено отъ грижа и отъ влиянието на слънчевата свѣтлина, слабо вирѣе и бързо увѣхва. Но стига то да попадне подъ животворнитѣ слънчеви лъчи и ето че разцвѣтнява великолѣпно.

Дѣвойката съ лененитѣ коси би била даже твърдѣ хубавичка и би привличала всеобщото внимание, ако да имаше свѣжо лице, свободни движения и накичено облѣкло; ако, най-послѣ, да желаше и да умѣеше да се харесва. Но явно бѣше, че ней не ѝ оставаше време да мисли за това. Слабичката ѝ, но деликатна фигура, облѣчена бездруго въ черно, се губеше изъ между улицната тѣпла. Дѣвойката вързеше всекоги сърдчено, малко наведена и съ скроменъ погледъ. Малкитѣ ѝ красиви крака, обути въ груби, грозни чепици, бързо-бързо престѣпваха по калдърѣма. Сѣдилището подправяха сега и предъ фасада му стърчеше дървена скеля. Дѣвойката преминуваше отъ калдърѣма на улицата, сящо тъй бързо си слѣдваше пътя и само единъжъ издигна главата си и погледна на мазачитѣ, които работяха горѣ,—погледна и продължи пътя си. Какво общо можеше да има между нея и това грамадно здание съ всекогашнитѣ въ него глъчки, препирни, несъгласия и присѣди?

До скоро още лицето ѝ имаше до нѣмай-къдѣ наскърбено

и убито изражение, а черната ѝ рокля бѣше обшита съ бѣли ширитчета. Тя жалѣше баща си, и скърбта ѝ се усиляше отъ съзнанието, че слѣдъ смъртта му тя остава на братова си гърбъ. Постоянно я мѣчеше мисълта, като какъ да си намѣри нѣкоя работа и да не дотѣгва на брата си. Това бѣха прозаични мисли; но тѣ оставяха дълбоки бръчки на младото ѝ лице. Въ такива минути тя дълбоко страдаше и се замислюваше не само върху цѣлий си живогъ, но и върху тѣзи условия въобще, които я заобикаляха. По нѣкога тя като че ли се срамуваше отъ нѣщо и въ погледа ѝ можеше да се прочете :

„Простете мя за гдѣто живѣхъ“.

До като бѣше живъ стареца-баща ѝ, тя съзнаваше, че заридъ него живѣе и не знаеше неволя, а сега постоянно я мѣчеше грижа.

— Кому съмъ азъ нужна ?

Тя често гладуваше; чепицитѣ ѝ бѣха съдрани и его тя често трѣбваше да мисли, какъ да изработи за хлѣбъ или за обуца.

— Бѣдний Миша често не може да смогне единъ късъ месо да купи, ризигъ му овѣтяха, а при туй и азъ още оставамъ на неговий гърбъ !

Това бѣше една малка грижа, но колко пѣкъ силно я мѣчеше тя ! Колко лѣти въ отчаянието си тя е кършила рѣцѣтъ си и, облѣна съ горѣщи сълзи, безполѣзно шепнеше :

— Кому съмъ азъ нужна ?

Тя имаше познати и пирятелки въ такова сѣщо положение. При всичко туй, тѣ си животуваха спокойно и даже се веселѣха. Жедно се хвъргаха въ вира на живота, ползуваха се отъ удоволствията и смѣло гледаха на живота. Тѣ не се озъртаха наоколо си, не си прекарваха презъ ума обезпокоителни питання, — стига че имъ бѣше добръ ! Тя не можеше така да живѣе. Защо ? Може би тя да не приличаше на тѣхъ природно: може на нея да сѣ повлияли разговоритѣ, които тя е чувала, книгитѣ, които чела и малкото знания, наслѣдени отъ баща ѝ, който наскоро преди да умрѣ бѣше изгубилъ учителското си мѣсто въ едно класно училище. Ако бѣше запазилъ мѣстото си. . . О ! тогава сѣдбата на дѣцата му щѣше да бѣде съвсѣмъ друга. Но нему се случи да си даде оставката. Защо ? На бѣдѣшитѣ поколѣния причината ще се покаже напълно неясна; но въ сегашно време тя никого нѣма да очуди. На старини той имѣ злочестината да чуе,

че нѣмалъ право да се труди и да искарева хлѣба си тѣй, както е искалъ и умѣялъ. Той и презъ времето на учителствуванieto си много билъ страдалъ и поврѣдилъ здрависто си, но когато пѣкъ му отказаха да го държатъ повече на служба, той. . . умря. И почива сега на градскитѣ гробища: вѣчна отпочивка си намѣри преди време побѣлѣлий педагогъ съ зачервенитѣ отъ трудъ очи и съ дълбоката бръчка на челото, образувана не въ продължение на години, нѣ въ едно мѣгновение, въ минутата когато му извѣстиха: „вий се уволнявате“. Той напустна. . . Когато умря, на дъщеря му минаха презъ ума ѝ питаннята: какво да прави? Да остане при брата си, да му готви, да искърпва ризитѣ му, да му прочита книги вѣчно време, когато той си отпочива слѣдъ дневния трудъ? Всичко това тя е готова да върши и не го счита за долнио нѣщо. Но братъ ѝ тѣй малко получава въ управлението. . . Платата му едвамъ за него стига. При това още, макаръ и да не е никакъ тежко за нея да готви зарадъ брата си, да премита стаята му и да му искърпва ризитѣ, но все пакъ този трудъ не можеше да я задоволи. Въ младата ѝ душа постоянно пламтеше жаждата за по-другъ животъ; ней се щѣше да върши нѣщо, да бѣде нѣщо.

Тя много време се захласваше въ свойтѣ мисли и планове. Най-послѣ, въ единъ прекрасенъ день, тя влѣзе разслѣхтяна въ мѣстничката си готварница. Въ рѣцѣтѣ си държеше кошница съ пране, току що взето отъ перачката. Безъ да гледа на тежината на кошницата, младата дѣвойка чевръсто се искачи по тѣсната и стрѣмна стѣла и сложи прането на масата. При всичката си посталостъ, тя притежаваше извѣстна сила, каквато срѣщаме у нервни и дѣятелни фигури. Като тури кошницата на масата, тя се спря и се замисли.

Готварницата потвърждаваше бѣдността на ступанитѣ ѝ. Подътъ ѝ, скованъ отъ груби дъски, бѣше испѣстренъ съ тъмни гвоздейни главички; низкия ѝ и неравенъ потонъ съ препрѣчени греди бѣше цѣлъ почърнялъ отъ димъ. Покрай четиритѣхъ стѣни, излѣпени съ прости пѣстри книги, стояха нѣколко маси и дървени канапета, единъ долапъ съ разни готварски и за ядение съедини и единъ тѣсенъ креватъ, покритъ съ бѣла, като снѣгъ, покривка. Тукъ спѣше тя. Съсѣдната стая служеше за спалня и работна стая на братъ ѝ. Отъ готварницата и отъ тази стая се състоеше цѣлата имъ квартира, която се помѣщаваше въ най-горния катъ или, по-право казано, подъ самия покривъ. Цѣлия този

отъ два ката домъ произвеждаше впечатлението на една хартийна кжличка, сградена съ ржцѣтъ на едно петъ годишно дѣте-архитектъ отъ седемъ игрални карти: два трижгълника отдоло и единъ отгорѣ. По-близо до покрива квартиритѣ бѣха най-евтинитѣ и ето защо Липски се пренесоха тукъ слѣдъ смъртта на баща си. Въ долния катъ имаше кръчма, отъ която презъ особенни врати се минаваше на двора и още се помѣщаваше квартирата на кръчмаря, въ която той живѣеше съ семейството си. По двора имаше постоянна върволица отъ квартиранти отъ различна възраст и отъ двата пола.

Вѣчернитѣ лжчи на слънцето, които проникваха презъ малкото прозорче, обливаха съ златна свѣтлина главата на неподвижно застоялата се дѣвойка и игриво блѣщукаха върху истритата ѝ, но съ внимание искърпена въ много мѣста, рокля. Ржцѣтъ ѝ бѣха увиснали отгорѣ роклята ѝ, а на устата ѝ играеше усмивка. Що предизвикваше тая усмивка? Да не е мисълта за предстояща вѣчеринка и хубава рокля? Или, може би, мисълта за сърдечния разговоръ или за распаления погледъ на любимия ѝ човѣкъ?

Тя се стресна и плесна съ ржцѣ. Това бѣше единъ неволень изразъ на щастие. Съ чисто дѣтинска радостъ тя подскочи на мѣстото си и се завтече къмъ вратитѣ на съседната стая. Обаче, тукъ тя се поспрѣ и, като дбближи прѣста си до устнитѣ, пришепна:

— Тсъ!

Сѣтнѣ полека издума:

— Спи или не спи?

Въ стаята, която бѣше уредена съ евтинички мобили, на едно канапе лѣжеше единъ момъкъ отъ срѣденъ рѣстъ и до нѣмайтѣ посталъ. Лицето на този младежъ, инакъ доволно красиво, очудваше съ болѣзненната си блѣдностъ, засѣнчена отъ тъмнитѣ му очила и черна коса. Въ дѣтинството си Михаилъ Липский бѣше едно здраво, ако и до нейдѣ неподвижно дѣте. Но на шестнадесетата си годишна възраст неочаквано се измѣни. Той захвана да блѣднѣй, ржцѣтъ му истъгнаха. При туй поврѣдиха му се очитѣ и той, по съвѣта на доктора, начена да носи очила, които повече и не снемаше. Гимназията искара само до петий класъ, и напустна наукитѣ. Да се залови за нѣкой занаятъ,—той не можа, по причина на слабото си здравие, и постѣпи писаръ въ една канцелярия. Кариерата му бѣше се побъркала за винаги. Какъ се

бъше случило всичко това? никой не можеше добръ да каже, обаче не беше за никого тайна, че Липский е вече измъченъ отъ живота. Какво ли го е мъчило? Да ли не учението въ гимназията? Домашния имъ ли животъ, въ който скърбътъ царуваше слѣдъ смъртта на баща имъ? Или, най послѣ нравственната атмосфера на мѣстността, гдѣто живѣеше?

— Миша, спишъ ли? Миша?

Той не спеше и чу тихия гласъ на сестра си. Липский си имаше обичай да си подрѣмне малко слѣдъ тежката канцелярска работа и сега мързеливо се истягаше на канапето, и почти насънъ се обади:

— А?

Като се поиздигна малко, той протѣгна ржцѣтъ си, прозя се съ гласъ и въ едно мѣгновение се стрѣсна окончателно подъ цѣла градушка цѣлувки. Смѣящицъ се съ гласъ, Анна цѣлуваше брата си въ устнитѣ, по бузигѣ, челото и думаше:

— Намѣрихъ Миша, каквото желаяхъ. Намѣрихъ!

Мързеливо, равнодушно, макаръ и съ милване, Липский се освободи отъ прегръдкитѣ ѝ и съ апатия запита:

— Какво се е случило? Ти, съкашъ си полудѣла! Какво намѣри? Пари или какво?

Тя сериозно отговори:

— Занятия.

Братъ ѝ стана на крака, сие и очисти съ кърпа очилата си, пакъ ги тури и, като се взираше въ сестра си презъ тъмнитѣ стѣкла, попита.

— Какви занятия? Ами ще получаваашъ ли пари?

Анна се отдалечи нѣколко крачки назадъ и за пръвъ пѣтъ зе да разказва на брата си за свойтѣ грижи и мечти. До скоро още тя се канеше да заmine нѣкъдѣ за въ провинцията, да се залови съ учителство или да стане бавачка или домашна економка. . . Но се двоумеше, понеже и сама не знаеше на що е кадрина. Образованието си бѣше получила дома. Самъ си баща ѝ я обучавалъ. Имаше основателни познания, но тѣ бѣха тѣй малко! При туй ней ѝ бѣше жално да се раздѣли съ брата си. Тѣ бѣха само двоци на този свѣтъ; той често болѣдува и се нуждае отъ прегледване. . .

На очитѣ ѝ бликнаха сълзи, но тутакси се изгубиха.

Днесъ и ней се бѣше усмихнало щастieto. Роговска, стопанка на собственна гладилна машина, ѝ предложила да обучава

двѣтъ ѝ внучета—малолѣтни момиченца. Анна, не ще и питание, приела съ благодарение поканата. Момичетата ще дохождатъ на урокъ при нея, понеже у тѣхъ тѣ не би могли да се занимаватъ по причина на постоянния шумъ отъ гладилката. Но това е още само едно начало. Рожновска обѣщала ѝ се още да я препорѣча на една своя познайница, която имала два дома въ тѣхната улица. Анна ще има да подготви едно момче за въ училището. Това момче било голѣмъ приятелъ на двѣтъхъ момиченца и ще посѣщава уроцитѣ заедно съ тѣхъ. Но и туй не бѣше още всичкото. Еднажъ да започнеше. Ето още, напримѣръ, дългокракия Макаръ, синъ на единъ ковачъ който вѣчно стърчи въ кръчмата и на перачката, гдѣто ги пере. Той е вече на дванадесетъ години, но още не знае да чете, а отъ нѣмание какво да прави е захваналъ, както баща си, честичко да походва въ кръчмата. Майка си докарва до отчайване. Тя не би пожала нищо и би отблагодарила, колкото ѝ позволяватъ силитѣ, ако нѣкой се нагърбеше да обучава сина ѝ и да повлияе на него. . . Имаше се още предъ видъ момичето на собаджията, който миналата година бѣше поправилъ собата имъ. Тогава то дохождаше заедно съ баща си. Послѣ, момиченцето на вратаря,—малката Марийка, тѣй сѣщо е стигнала за училище. Всичкитѣ тѣзи дѣца тя вече добръ познава. Колко пѣти вече тя е довеждала дългокракия Макаръ въ готварницата си, омивала е рошавата му глава отъ любезностъ къмъ майка му, която ги переше. Ама колко е смѣшенъ този Макаръ съ високата си, плешчеста фигура и огромна глава! Винаги ходи сгърбенъ, стѣпва тѣй тежко, щото дѣскитѣ трещатъ подъ краката му, но какъвъ е нехранимайко! Токо стърчи на улицата и вече и ракията обича. Обаче, спрямо нея той всѣкога бѣше добродушенъ и послушенъ, като овчица: позволяваше да го мие, да вчесва косата му и слушаше съвѣтитѣ ѝ. Правичката, той ще може да се отучи отъ навика си да се присламча на улицата и да ходи въ кръчмата. Колкото пѣкъ до мѣничката Марийка, тѣ ти отдавна вече се подмилкваше на Анна. . .

— Ти знаешъ, Миша, колко въобще обичамъ дѣцата! Не зная защо, но това си е тѣй. . . Може би, обичьта ми къмъ дѣцата да е наследствена . . . отъ баща ни. . . И тѣй, азъ мислихъ и намислихъ. Рожновска ми помогна. . . Но това е само едно начало. . . Кокошката кълве зрънцата по едно, по едно. . . А сѣтихъ . . . сѣтихъ. . .

Всичкото туй Анна изговори съ голѣма распаленность. Въ

мърчеливата стаичка съ единчко само прозорче къмъ сѣверъ нито единъ лъчъ на вечерното слънце не я освѣтляваше; но лицето ѝ като че ли бѣше озарено отъ мѣгновена свѣтлина; очитѣ ѝ блѣщукаха; бузитѣ пламтѣха.

Братъ ѝ седѣше неподвижно и постоянно се вираше въ нея. Чертитѣ на посталото му и сѣнливо лице си оставаха по предишному неподвижни, и мѣчно бѣше да се каже, да ли произведоха на него Аннинитѣ думи какво-годѣ впечатление. Само очитѣ му не се отдѣляха отъ оживенното ѝ лице, и тънkitѣ прѣсти на дължитѣ му бѣли рѣцѣ по-често и по-често се удрияха о колѣнетѣ му. Когато замлъкна Анна, той продума, както винаги, съ апатиченъ гласъ :

— Сѣтнѣ. . . сѣтнѣ. . .

Той поиздигна рамената си и не безъ забърквания притури:

— Е. . . Защо да врачуваме тъй на далечъ. . . А не мислишъ ли за оженване ?

Тя плесна съ рѣцѣ.

Па защо и не ? Но мигаръ това е възможно ? Ти знаешъ, че ний нѣмаме познати; никѣдъ не ходимъ. . . Всичко може, разбира се, да се случи, но азъ не мога да се уповавамъ на това. . .

Безъ да промѣни положението си, той само малко издигна главата си и продължаваше да се вира въ сестра си. На тънкитѣ му устни, засѣнчени отъ черни мустачки, се съглеждаше нѣщо прилично на ироническа усмивка.

— Е. . . подкачи той пакъ :— ами онзи докторъ. . .

Отъ тия думи Анна цѣла се исчерви и съ очудване погледна на брата си. Какъ ! Той е позналъ туй, за което тя никога и никому не е казвала нито дума. Вижда се, че братъ ѝ, който на гледъ се показваше равнодушенъ и сѣнливъ, внимателно е слѣдилъ сестра си, ако ли е можалъ да проникне въ тайнитѣ ѝ мисли. Нищо, разбира се, особено не бѣше се случило въ нейния животъ; тя не е имала никакъвъ романъ, нито даже натѣжване на такъвъ. Бѣше само една минута, когато сърдцето ѝ затупа по-силно. Това бѣше естествено : то бѣше младо !

Червенината, която бѣше избликла на Анниното лице, се изгуби. Тя прие сериозенъ видъ. Слѣдъ минутно мълчание тя тихо започна :

— Драгий ми ! Ти знаешъ, че това за мене е невъзможна мечта. . . Докторътъ бѣше много добъръ къмъ насъ презъ време-

то на продължителното боледуване на баща ни. . . Правичката да си кажъ, азъ дълбоко го уважавамъ; но разликата помежду ни е твърдъ голъма. Мигаръ е възможно да помисли той за мене! . . .

Тя наведе малко главата си и притури:

— Знаешъ. . . доктора има голъма клиента въ многолюдната ни махала; а тука живѣятъ всекакви хора. . . По нѣкога ми се случва да се срѣщамъ съ него. . . Желала бихъ да му е извѣстно, че азъ добръ разбирамъ гдѣто. . . помежду ни не може да има нищо общо. . . Но тъй сящо бихъ желала. . . и той да знае, че заслужвамъ уважение. . .

Тя издигна главата си и втренчи погледа си въ прозорчето, нагорѣ, като да бѣше съгледала на безпредѣлната височина нѣкаква фантастическа слънчева дъга, която да е озарила скърбния ѝ животъ. Братъ ѝ наведе главата си. Прѣститъ му продължаваха да удрятъ по кокалистигъ му колѣни. Мъчно бѣше да се каже, какво той осѣщаше,—скърбъ ли, или тъга; или пъкъ напълно не бѣше се свѣстилъ още отъ нѣкакъвъ сънъ. Неочаквано той попита:

— Ами колко ще ти плащатъ?

Анна се стресна отъ този въпросъ. Тя съ драгостъ отговори, че платата ѝ ще бѣде малка, но все пакъ ще състави щогодѣ. . . Това е само едно начало. . . Кокошката кълве зърната по-едно-по-едно. . . Сѣтнѣ. . . сѣтнѣ. . .

Липески се изправи на крака, прегърна сестра си и нѣколко пѣти я цѣлуна въ челото.

Тя обви съ ржцѣтъ си шията му. Този неочакванъ поривъ отъ нѣжностъ, който тъй рѣдко се появяваше у брата ѝ, я зарадва и очуди.

Когато той наложи шапката си и замина за въ канцелярията, а тя остана съ мислитъ си самичка въ своята готварница, ней ѝ мина презъ ума:

— Защо той толкова се расчувствува, когато му обадихъ за платата? Той, значи, за нищо друго не е мислилъ, освѣнъ за пари. . .

Обаче, презъ този вечеръ повече не ѝ се испречваха скърбни мисли.

На стѣмняване готварницата се изпълни съ неопредѣленъ шумъ, Отдоло, изъ подъ пода се чуваше глъчка, тропание и вико-ве. Кръчмата се събуждаше. Тѣзи отглашания на нощния подзе-

менъ животъ, като че ли. разгнѣвиха Анна. Тя скокна отъ мѣс-
тото си и се завтече къмъ двора. Оттамъ се опъти за въ квар-
тирата на пиенеца-ковачъ и на жена му,—перачката. По пѣти
я придружи едно мѣничко босокрако момиченце, клатящецъ се отъ
една страна на друга, като патица, съ пампулесто червено-бу-
зесто лице. И двѣтъ се изгубиха изъ тъмния прустъ. Когато тѣ,
слѣдъ малко време, отново се мѣрнаха на вратитѣ, подирѣ имъ
се мерджелѣеше фигурата на ковача—нисъкъ, снажестъ мажъ,
съ подпухнало отъ пиянство лице, съ насълзени очи и расчорле-
вена глава. По облѣклото му и по всичката му вѣнкашностъ чо-
вѣкъ можеше си състави понятие за распустнатия му животъ,
който той живѣеше. Въпреки обичая си, той сега не бѣше пи-
янь, а изглеждаше като да е зарадванъ отъ нѣщо. Като испро-
води гостенката си до предѣлитѣ на своята квартира, той ниско
й се поклони, чевръсто улови ржката й, която и доближи до уст-
нитѣ си. Въ туй сѣщното време изъ стѣлбата се искачи, отива-
щицъ у Липски, едрия, широкоплещестия и тежкия Макарь
съ една кана вода въ ржѣ; той бѣше облѣченъ въ груба дочена
рубашка. Макарь отдавна се старееше да услужва на Анна въ
нѣкои дребни работи по домакинството й. Това дванадесетъ го-
дишно хлапе изглеждаше твърдѣ старо-лико. Челото му бѣше пок-
рито съ бръчки, и на хората Макарь гледаше винаги намусенъ,
като че ли съ недовѣрие, съ лукавщина, а понѣкога и съ умраза.
Майка му, която прекарваше отъ утрина до вечеръ въ работа,
по нѣкога го гълчеше и даже биеше. Баща му пѣкъ, който мно-
го обичаше сина си, му донасяше отъ крѣчмата цигарени оста-
тъци и вмирисани отъ ракия гевречета. За развлечение и за у-
чилище на момчето служеше крѣчмата. Обаче, отъ нѣколко вре-
ме насамъ въ това вече остарѣло сърдце за прѣвъ пѣтъ, може
би, бѣше хванало корень едно ново чувство. Никого още той не
бѣше виждалъ таквази добра госпожица, каквато бѣше Анна; ни-
кога не бѣше чувалъ такъвъ сладъкъ гласъ, нито пѣкъ такива
разкази, каквито тя му разказваше когато готвеше, или же ко-
гато искърпваше вѣтото пранье; въ това време Макарь й пома-
гаше, както можеше или пѣкъ седѣше на пода до стѣната съ об-
вити около колѣнетѣ ржѣ и гледаше на нея вече не намусено,
но съ втръченъ, смѣлъ погледъ. Отъ както бѣше му казала тя
да бѣде добъръ спрямо мѣничката Марийка, той нито еднѣжъ не
бѣше я билъ, не бѣше я уципвалъ, нито пѣкъ плашилъ. Сега
той често се расхождаше по двора съ нея рамо до рамо важно.

Прегърнати, тѣ се искачваха по стълбитѣ и влизаха въ готварничката на Липски. Вечерно време въ готварничката се подигаше голѣма глъчка. Презъ тънката стѣна на най-горния катъ се дочуваха чакъ на двора крѣсливи дѣтински гласове, които задружно изговаряха:

„Бе—а—ба“ . . .

Други дѣца, по голѣми на възраст, учеха съ гласъ:

„Пчелата е малко, но полезно насѣкомо. Тя има четири крилца, шестъ крака и жило“ . . .

Или:

„Петъ пжти по шестъ прави трийсе; десетъ безъ четири е шестъ“ . . . и т. н.

Дългокракия Макаръ се оказа особенъ любителъ на краснописанието. Най-голѣмо удоволствие за него бѣше да драще съ перото върху книгата. Когато сполучи до нейдѣ въ буквитѣ, той по нѣколко време се взираше въ произведението си. Анна сама му написваше образцитѣ. Като испишеше всичката страница, Макаръ земаше тетрадката си въ рѣцѣ, навеждаше се надъ массата и съ високъ тържествующъ гласъ прочиташе бавно-бавно:

„Не прави на хората това, което не го желаешъ на себе си. Бѣди бѣденъ, но честенъ . . . Обичай ближния си“ . . .

Анна се бѣше развеселила. Даже когато вървеше изъ улицата въ нейния станъ и въ движенията ѝ се съглеждаше голѣмо промѣнение. Тя изглеждаше по-добра, по-здрава и по-спокойна. Чепицитѣ и роклята ѝ бѣха нови. Като да бѣше разцвѣтѣла. Възнагражденито за труда ѝ бѣше малко; но знайно е че понятието за богатството у хората е относително. Отъ еднитѣ ученици получаваше едно малко парично възнаграждение, другитѣ ѝ се отплащаха въ натура, както можаха. Перачката переше безъ пари. Собаджията, който си имаше голѣмъ собственъ бостанъ, донасяше зеленчукъ. Хлѣбаря, който живѣеше отерѣща, плащаше по една рубла на мѣсецъ и всекидневно даваше по една франзйола; вратарѣтъ безъ пари имъ сѣчеше дървата, а понѣкога купуваше нѣщо отъ пазаря и го донасяше, като подарѣкъ на госпожицата, която бѣше тѣй добра къмъ момиченцето му. И какво бѣше очудванието ѝ, когато даже пиенеца-ковачъ захвана да ѝ плаща, ако и не съ такъва монета съ каквата плащаха другитѣ, но която за нея имаше много по-голѣма цѣнностъ. Когато Анна се връщаше отъ нейдѣ за у тѣхъ си и влизаше въ двора, ковачѣтъ израсгваше отпрѣдъ ѝ, като че ли да бѣше сѣнката ѝ. Може би

той да ък пазеше до прозореца въ кръчмата или задъ жгъла, гдѣ-то обичаше да сѣди по цѣли часове безъ работа, гледащецъ само на минавачитѣ? Както и да е, но той се пспречваше на двора, неизмѣнно отдаваше ѱ нисѣкъ поклонъ и си доближаваше устни:ѣ до ржката ѱ. Въ сжщность, това бѣше една гнѣсна цѣлувка на пиенецъ и Анна незабѣлѣжно бързаше да отрие слѣдитѣ ѱ; но това дълбоко я трогваше.

Каго елмази блѣстѣха очитѣ ѱ отъ драгость, когато тя еднѣжъ бѣше донесла и показала на брата си половинъ дузина бѣли, като снѣгъ, нови дневни ризи. Въ него день тя забоде къмъ неизмѣнно черната си капсела и едно стрѣкче отъ искусствени цвѣта.

Сега тя гледаше на свѣтътъ спокойно и рѣшително. Но въ цѣлия свѣтъ имаше само единъ човѣкъ, когото тя би желала да види, ако и да се стараше да не мисли за това. Той бѣше твърдѣ добъръ спрямо баща ѱ презъ времето на продължителното му боледуване. Тя го виждаше тогава много често; прислушваше се къмъ разговора му съ учения педагогъ—баща ѱ. На погребението бѣше и той и, като забѣлѣзалъ, че тя слѣдва подиръ умрялото, люлѣящецъ се, предложилъ ѱ бѣше ржкатата си. Нищо повече отъ това нѣмаше; но и него не можеше да забрави. Понѣкога тя го срѣщаше само на улицата, когато той обикаляше съ файтончето си свойтъ болни. Той я поздравляваше вѣжливо, щомъ като я съгледаше отъ нейдѣ. И това бѣше всичкото. Обаче, при всѣка срѣща сърдцего ѱ захващаше усилено да тупти, и доста време вече не можеше да го забрави въ осамотението си. Тя съзнаваше, че не трѣба да мисли за него. Но никой другъ не ѱ произвеждаше впечатление. Случваше, се презъ лунни ноци, лежщецъ въ постелката си, уморена отъ дневния си трудъ, дълго да гледа прѣзъ мѣничкото прозорче надалечъ, въ безпредѣлната височина . . .

Понѣкоги той ѱ се виждаше на червейче, което пълзи у основата на едно грамадно, високо до небесата, здание. Тя бѣше чувала или чела нейдѣ изражението—да се работи „у основитѣ“. Ето и тя взема участие въ тази работа. Тамъ, горѣ, високо надъ нея хората шлифуватъ скъпоцѣненъ мермеръ, ловятъ отъ небето слънчеви лжчи, украсяватъ съ скъпоцѣнни камъни. Пѣкъ тя, заедно съ множество други прилични ней дребни сжщества събира въ сѣнката песечинки. Но тя е тѣй задоволна отъ работата си, щото бжджщността ней ѱ се представлява въ розова свѣтлина

Даже като си вспоминаше за онази слънчева дъга въ недостижимата далечина, тя не осъщаше вече огорчение. Само на временни сърдцето ѝ се свиваше нѣкакъ си . . . затъжаваше се . . .

Късно вечеръ кръчмата се огласяваше съ безгрижни пѣсни, съ пиени смѣхове, шумъ и викове, които достигаха и напълняха тъмната, или пъкъ освѣтената отъ мѣсечината готварничка. Но тѣ не нарушаваха тихия, спокоенъ сънъ на дѣвойката.

Ако уроцитѣ и да ѝ отнемаха доста време, все пакъ тя не преставаеше усърдно да се занимава и съ къщна работа. Всѣкой день ходеше да пазарува потрѣбното за ѣденіе. Тогава ѝ се случваше да минава покрай сѣдилището, но тя и сега не обръщаше на него никакво внимание. То бѣше такова голѣмо, а тя тѣй малка. Въ голѣмитѣ му салони се испытваха престѣпниците, — а какво общо може да има между тѣхъ и нея?

Бо'зна какъ се бѣше случило, но въ единъ прекрасенъ день Анна влѣзе въ сѣдилището и ней ѝ посочиха гдѣ да сѣдне — на скамейката на подеждимигѣ. Никога отсѣгнѣ тя не можеше да си обясни, какъ се бѣше премѣкнала презъ всичката навалица хора и стигнала до указаното ней мѣсто. На Анна тогава се бѣ сторило, че всичката ѝ кръвъ бликна къмъ главата ѝ, че силно бжкаше въ слѣпитѣ ѝ очи, и като че ли съ нагорѣщено желѣзо опаляваше бузитѣ и челото ѝ. Предъ нейнитѣ очи всичко — хора, стѣни, мобили, — се въртеше, свиваше се въ едно. Тя виждаше наоколо си една само неопредѣлена, пѣстра, мерджелѣюща се масса. Когато пъкъ въ тази масса тя съгледа множество човѣчески очи, които съ лобопитство я пронизваха съ погледа си, нея я обвзе таквозъ чувство, като че ли да бѣха я съблѣкли и изложили посрѣдъ площадъта. Искаше ѝ се да скокне отъ мѣстото си и да побѣгне, но съзнаваше, макаръ и неясно, че това е невъзможно.

Салонътъ, гдѣто влѣзе Анна, бѣше единъ отъ най-голѣмитѣ въ сѣдилището. Неговитѣ високи потони, — сѣкашъ въ нѣкоя черква — му придаваха величественъ изгледъ. Дългата маса, на която засѣдаха сѣдиитѣ, бѣше покрита съ сукно. На множеството дървени канапета, наредени чакъ отъ вратитѣ до сръдата на салона, бѣше насаждала най-разноцвѣтна публика. Презъ четиритѣхъ огромни прозореца съ голѣми междини, падаше еднообразна, бѣла, дотегчителна свѣтлина върху високитѣ и бѣли еднообразни стѣни, върху важнитѣ сѣдейски фигури и върху пѣстрата, подвижна и бурна тълпа. Тукъ-тамъ въ тълпата се мер-

джелѣеше нѣкое свѣтливо цвѣте на главата на нѣкоя дама, на времени се разнасяше изъ салона грѣмогласенъ викъ.

Съдебния слуга отчетливо изговори нѣколко думи. Настѣпи общо мълчание, и чу се гласътъ на председателя на сѣда:

—Дѣлото на Анна Липска, обвиняема въ отварение училище безъ позволенieto на началството . . .

Анна дойде въ себе си отъ тия думи. Тя стана на крака, и на предложенигѣ ѝ въпроси отговори тихо, но ясно. Сѣтнѣ пакъ сѣдна на мѣстото си. Червенината на лицето ѝ се изгуби и се замѣсти съ обикновенната му блѣдностъ. Познаваше, се че Анна силно бѣше се замислила за нѣщо си, че нѣкаква си лѣпкава мисль отвличаше вниманието ѝ даже отъ току що случившата се предъ нея сцена. На очитѣ ѝ се изрази очудвание. Тя ги устреми нагорѣ и машинално ги впери върху карниза що бѣше на сръщуположната стѣна. Отъ време на време тя махаше главата си, като да се мѣчеше нѣщо да разбере. Да ли чуваше показанията на свидѣлитѣ.—не се знаеше добрѣ.

Рожновска,—снажеста жена, съ побѣлѣли коси, въ старомодна наметалка и съ измачкаво червено цвѣте на капелата си нѣколко пѣти повтори, като истриваше съ кърпа голѣмото си, добродушно лице, че за всичко е виновна тя. Съвѣстѣта ѝ не позволявала другояче да говори. Тя се кълнеше, че казва истината. Най-първо ней е била хрумнала мисльта щото Липска да се залови да обучава дѣца. Тя е бѣдна дѣвойка, сираче е и се нуждае отъ сръдства за сѣществуване; а пъкъ ти, Рожновска, имала внучета. Ако да била знаела, че това е престѣпление, тя и не щѣла, разбира се, да предложи на подсѣдимата да обучава дѣца. Тя се кълнеше въ името на Христа, че и на умъ не ѝ дохождало да я е научила на лошо. Тя до бѣли коси е достигнала, но никой въ махлата ѝ, гдѣто бѣше прекарала цѣлия си животъ, не може, навѣрно, да каже—нѣкого да е подбуждала на лоша работа. Най-послѣ Рожновска даже съ гласъ се расплака, увѣряващецъ, че самата тя е виновна, че тя даже е умолявала Липска Дадоха ѝ знакъ да млъкне и тя сѣдна на мѣстото си.

Нейната приятелка, отопанката на двата дома, дребничка, постала жена, която се отличаваше отъ другитѣ свидѣтели съ кашемировага си рокля и съ извънредното си кокорение, съ тихъ гласъ и прекалена усмивка заяви, че книжкитѣ, що се намѣрватъ предъ сѣдитѣ въ чачеството на вещественно доказателство

наистинна тя ги е купила и ги е подарила на Липска, която тъй добръ приготвила сина ѝ за въ втория класъ на гимназията, че ако не бѣха причинна годинитѣ му, то можеше и въ третия класъ да постъпи.—Липска го учеше добросъвѣстно, твърдѣ добросъвѣстно, тъй щото тя счела за длъжностъ да ѝ уголѣми платката. Ако да знаеше, че тукъ има нѣщо осждително, то, разбира се, не би го направила. Но тя не знаела това. Койте има дѣца, той трѣбва, разбира се, да се грижи за тѣхното въспитание и образование, а пъкъ тукъ наблизю живѣеше учителка—благовѣспитана и добросъвѣстна, и вземаше по-евтино отъ другитѣ, понеже е сираче.

Слѣдъ тия показания тя направи нисъкъ поклонъ на сѣдитѣ който доказваше дълбокото ѝ къмъ тѣхъ уважение и съ замръзнала усмивка на затреперялитѣ ѝ устни се намѣсти до самата Рожновска.

Отъ испитаната слѣдъ това перачка—жената на ковача, най-малко можеше нѣщо да се разбере. Тази висока, постала жена съ лице, връхъ което пълния съ грижи, нещастия и скѣрби животъ бѣше турилъ неизгладимия си печатъ, въ късичка фуста и съ голѣмъ шалъ, бѣше тъй нажалена и опечалена, щото съ мъжа едва слишно можѣ да изговори само нѣколко несвързани думи. Тя треperiaше подъ голѣмия си шалъ; изъ очитѣ ѝ, подути наоколо отъ побои, се роняха сълзи и падаха на грубитѣ ѝ и изгорѣли рѣцѣ, кръстосани сега на гърдитѣ ѝ. Отъ всичкитѣ ѝ фрази можеха да се разбератъ само тия думи: синъ на двѣнадесетъ години; баща—пиенецъ; кръчма въ сѣщия домъ; добрата госпожица ... учението... По-нататъкъ не я распитваха.

Сѣгнѣ се повика собаджията. Той говореше за двоица, много бързо и тъй грѣмогласно, щото нѣколко пѣти му напомняваха да смали тона на говора си. Той се наканваше да говори по-тихо, отсѣгнѣ пакъ се увеличаше, дърпаше съ жилиетата си и силна рѣка мѣдното кордонче на своя часовникъ, или пъкъ разрошевяваше гѣстата си и корава коса. Като бѣше забравилъ напомнанието, той още съ по-високъ гласъ доказваше, че ако е плащаль на господжията съ картофи и зеленчукъ, значи че за него е било цѣнно дѣщеря му да получи какви годѣ знания. Той не може, споредъ сръдетвата си, да я проважда въ пансионъ. Какво трѣбваше да прави? Каква е, прочее, вината му? Сѣщо и госпожицата: какво лошо е извършила тя?

Слѣдъ като зададе този въпросъ, той распери рѣцѣтъ си и

погледна очудено. Очевидно бѣше, че той наистинна не можеше да разбере, каква е въ сѣщностъ вината му.

Подиръ собаджията повикаха хлѣбаря, вратаря, нѣкакъвъ си файтонджия, нѣкаква си чиновница и, наиконѣ, чловѣкътъ, който бѣше направилъ откритието, че въ горния катъ на единъ домъ, надъ нѣкаква си кръчма нѣколко дѣца научаватъ, че пчелата има четири крила, шестъ крачица двѣ пишалпа и жило, че десетъ безъ четири е равно на шестъ; че не бива да се прави на други онова, което не желаешъ на себѣ си, че чловѣкъ трѣбва да обича ближния си и т. н.

Ето че замлъкна гласътъ и на последния свидѣтель. Всички утихнаха. Анна машинално хвърли погледъ на тълпата, която пълнеше салона. Всички седѣха на мѣстата си и млечешката, внимателно слѣдяха вървежа на дѣлото. Задъ пѣстрото и неподвижно множество стърчеше правъ единъ само човѣкъ. За да вижда по-добрѣ, той се бѣше намѣстилъ задъ нареденитѣ канпета на нѣкаква си издигнатостъ и тъй облѣгнатъ на стѣната, сѣкашъ че да бѣше залѣпналъ къмъ нея.

Това бѣше братъ ѝ; но човѣкъ мѣчно можеше го позна: тъй силно се бѣ измѣнило лицето му. Той инстинктивно стискаше посталитѣ си ръцѣ, които сега бѣше кръстосалъ на гърдитѣ си. На блѣдного му, като на мъртвець, лице, се яви ясна червенина. Дипанието му ставаше съ голѣма мѣка. Расгворенитѣ му уста придавахъ на лицето му изражение на неисказана тѣга. Съ напрегнато внимание го изслуша рѣчьта на прокурора и сѣтнѣ оная на защитника, който говореше въ силно смущение. Слѣдъ това председателя се обърна къмъ Анна съ въпросътъ: Не желас ли да каже нѣщо въ свое оправдание?

До скамейката на подсѣдимитѣ отново се мѣрна посталата русо-коса дѣвойка, облѣчена въ черно. Очитѣ ѝ гледаха надоло, а гласътъ ѝ треперяше, когато отговори:— Азъ учихъ дѣцата и мислѣхъ, че постѣпвамъ добрѣ.

Лицето ѝ отеднѣжъ се измѣни. Тя издигна главата си, — като да се намѣрваше подъ влиянието на нѣкакво си непобѣдимо чувство. Очитѣ ѝ свѣгнаха, устнитѣ затреперяха и като че ли отиослѣ да бѣше се догадила, тя притури високо и ясно:

— Мисля, че добрѣ съмъ постѣпвала.

Вината ѝ бѣше явна. Но защо председателя, вмѣсто тутакси да стане и се отдалечи съ сѣдитѣ въ свѣщателната стая, се бавяше и съ издигната малко глава втреничиво се вглеждаше

въ обвиняемата? Гледаха на нея и другаритѣ му, и веждитѣ у одного отъ тѣхъ силно се намусиха. Това, обаче, трая малко време, една или най-много двѣ минути. Послѣ всички станаха и се отдалечиха. Дълго време се бавиха. Дѣлото бѣше лесно и ясно. Но защо, прочее, тѣй много се продължи съвѣщанието?

Най-сѣгнѣ съдебния слуга грѣмогласно извѣсти, че сѣдѣтъ се връща. Всички станаха на крака. Предсѣдателя съ сѣдигѣ зае мѣстото си и започна да чете присѣдата. На публиката се сторило, че този пътъ той челъ съ по-нискъ гласъ. Анна Липска се осмѣждаше да заплати шестъ стотини лева глоба, а въ случай на несъстоятелность — на тримѣсеченъ тъмниченъ затворъ.

Засѣданието се свърши. Публиката захвана да се разотива. Тукъ-тамъ си приказваха адвокатитѣ, че подсѣдимата евтино се отървала.

Но Михаилъ Липски не раздѣляше това мнѣние. Като изслуша присѣдата, той не се помръдна отъ мѣстото си: не направи ни най-малко движение а, както и по-преди, стоеше съ кръстосани на гърдитѣ ръцѣ до стѣната. Нѣкой си чиновникъ съ златенъ ширитѣ на яката минаваше покрай него и, щомъ го съгледа, спря се. Явно бѣше, че той го познаваше. Той добродушно се обърна къмъ Михаила:

— Каква е работата, Липский? Дѣлото благополучно се свърши. Ами какво ще изберете:— глоба или затворъ въ тъмницата? Утре рано ще намина у васъ. По-добрѣ заплатете . . . Двѣстѣ талера не сѣ много пари, а жално е за сестричката . . .

Съ тия думи чиновника си замина. Липский се сѣгна и загледѣ къмъ вънкашнитѣ врати. Нѣколкома другари отъ канцелярията се каняха да го спрѣтъ, нѣщо да му кажатъ, може би да дадатъ съвѣтъ . . . Но той никого не виждаше. Очитѣ му пламтѣха, и той растласкваше тѣлпата, за да си отвори пътъ за въ другия салонъ. Тука бѣше по-широко. Въ дълбочината на единъ отъ прозорцитѣ, той съгледа Анна, която, може би, дочакваше него, а може и да нѣмаше сила и смѣлостъ да се премѣкне презъ тѣлпата. Въ нея минута тя слѣдѣше съ очитѣ си групната хора, които вече бѣха стигнали до срѣщуположния край на салона. Това бѣха двѣ дами и единъ господинъ— добрѣ извѣстния въ градеца и отъ всички уважаемия хубавецъ — докторъ Адамъ. По примѣра на мнозина други, и той бѣше дошелъ отъ любопитство да послуша интересното дѣло, и сега, очевидно,

се намѣрваше подъ влиянието на впечатлението отъ нѣкакви си скърбни мисли. Но една отъ дамитѣ—хубавица, черноока особа, облѣчена извънредно гиздаво, погледна съ усмивка на него. Усмихна се и той, и на стѣлбитѣ побърза да ѝ подаде ржката си. Въ тази минута Анна усѣти, че нѣкой я улови за ржката и съгледа брата си, който, като се наведе къмъ нея, спѣшно издума:

— Иди си дома самичка. Азъ немога да тя придружа: имамъ си бърза работа. Върви сама.

Сѣтнѣ добави :

— Не се плаши. . . само не се плаши. . . Не се плаши ! Нѣколко часа слѣдъ това Михайлъ Липский се връщаше самичкѣ въ мѣничката си квартирка. Полека прекрачи презъ готварницата и, като влѣзе въ стаята си, съ голѣма въздишка се прострѣ на старомодното канапе. Очевидно, той бѣше утруденъ. Лицето му пакъ бѣше блѣдно като на мъртвецъ. Той никакъ не се зачуди, гдѣто не съзря сестра си въ готварницата. Види се, тя е слѣзла долу, помисли си той, а може би добродушната Рожновска да я е поканила у тѣхъ този день.

Обаче Анна си бѣше въ готварницата; тя сѣдѣше въ тъмното жгълче до кревата си. Но когато братъ ѝ отвори вратитѣ, тя не се завтече, както винаги правеше, да го посрѣшне и попита: не му ли грѣбва нѣщо ? Може би, тя не можеше отеднѣжъ да се освободи отъ мислитѣ си, или пъкъ ней ѝ бѣше не приятно, гдѣто той не бързаше да си дойде въ къщи. Обаче подиръ нѣколко минути тя стана и тихо, бавно влѣзе въ стаята.

— Тука ли си била ? Ами дѣ бѣше до сега ? попита Липский.

— Бѣхъ си дома ; но ти не мя съгледа. Рожновска праща да ме вика у тѣхъ ; но мене не ми се искаше да излизамъ отъ къщи . . . Мислѣхъ, че ще си дойдешъ скоро . . . а сега е вече късно . . .

— Да, доста е късно, измърмори братъ ѝ.

Това негово вънкашно равнодушие спрямо сѣдбата ѝ, силно наскърби Анна. Като че нѣщо я бодна на сърдцето. Тя стоеше нѣколко ракрача раздалечъ отъ брата си съ кръстосани ржцѣ.

— Мислѣхъ, да ли ти ще пожелаешъ да поговоришъ съ мене въ послѣдния день. . . Преди настѣпванието на раздѣлата. . .

— Преди коя раздѣла ? измърмори той.

— Мигаръ забрави, че утрѣ трѣбва да се върви въ тъмницата ?

Лицето ѝ се сви. Но, като си даде куражъ, тя продължи:

— Три мѣсеца—не сж малко време. При това азъ, въз-
можно е вече, да не се върна при тебе, а ще сж настаня на нѣ-
коя работа. . . Ще трѣбва да се погрижимъ за твоето домакин-
ство. Азъ ще отбѣлѣжа всичкото ти пране, за да знаешъ, какво
имашъ и за да не те искраджтъ. . . Ще направя едно условие
съ майката на Макара, щото тя всѣка сутрина да дохожда и да
примита стаята ти и да ти пали самовара. Вече не ще можешъ
да обѣдвашъ въ къщи, понеже не ще има кой да ти сготви. Но
азъ ще се опитамъ да направя съ Рожновска условие,—да ли не
ще може тя да ти проважда отъ тѣхъ ѣденіе за извѣстна пла-
та. Последнѣйото ще бѣде по-добрѣ, отколкото да обѣдвашъ въ
гостилницата: все пакъ домашно ѣденіе. . . Вечеръ, когато ще
сѣдашъ да работишъ, незабравяй да нагласишъ добрѣ ламбата,
понеже тя у тебе често пуши и напълня стаята съ пушекъ, а
това не е добрѣ за очитѣ. . . Въ килерчето до готварницата има
малко масло, булгуръ и брашно, а въ зимника—доста много кар-
тофи и зеленчуци. . . . Всичко туй дай на Рожновска за смѣтка
на обѣдитѣ.

Анна говореше, а брагъ ѝ я гледаше. Въ сънливитѣ му и
болнави обикновенно очи, сега се забѣлѣза толкозъ веселие и до-
брина, и, заедно съ туй, скърбъ, щото съ мъжа можеше да се
каже, да ли ще се засмѣй или пъкъ ще заплаче.

Слѣдъ като Анна замлъкна, Лиский я попита:

— Каза ли всичко?

— Да, отговори тя; — тази вечеръ или утрѣ рано може би
и още за нѣщо да си спомня.

Безъ да отнема отъ нея погледа си, той си подви главата, ка-
то че да се очудваше на нѣщо, или като да съжаляваше за нѣ-
що. Сѣтнѣ отеднѣжъ продума:

— И ти съ всичкия си умъ можѣ да си помислишъ, че ще
ти позволя да стоишъ въ тъмницата при престѣпниците и раз-
вратенитѣ жени, въ нечистотиитѣ и влагата?

Анна съ недоумѣние погледна на него.

— Ами какво да се прави? Не е да не знаешъ,—сѣдейската
присѣда. . .

Нима не чу? шестъ стотинъ лева глоба или тъмниченъ затворъ
. . . шестъ стотини лева. . . това е ясно: шестъ стотини. Мигаръ
ти не чу?

Тя махна съ ръка.

— Твърдѣ добрѣ чухъ азъ. Но ний нѣмаме толкова пари.

Да ги натъквимъ сега би значяло същото да уловимъ отъ небето нѣкоя звѣзда. Азъ даже не си зададохъ трудъ да мисля за това.

— Тѣй, а! не си помисли за това, искръщъ братъ ѝ, като скокна отъ мѣстото си и се исправи въ цѣль рѣстъ. Като расперяше кокалеститѣ си рѣцѣ, които въ такова положение напомняха крилата на вѣтрена мелница, той извика:

— Тебъ не щѣтъ видѣ тъмничнитѣ пазачи, както не могатъ видѣ ушитѣ си. Да плюя азъ на паритѣ, помъ е работата за честъта, а, може би, и за живота на моята сестра! Праздна работа било три мѣсеца да се стои въ влажно помѣщение, посрѣдъ нечистотии, наедно съ престѣпницитѣ и развратенитѣ жени! Ти не си нѣкоя нищожность! Ти си дъщеря на единъ учителъ, госпожица си. . . Ако сме испаднали, не значи още че трѣбва да гниемъ изъ тъмницитѣ, съ разбойницитѣ и пияницитѣ. Ха, ха, ха!

Той вече не ходеше изъ стаята, но тичаше, едва дишаше, нервно се смѣеше и махаше рѣцѣтъ си.

Анна се забрави отъ очудване.

— За Бога, Миша, какво замислювашъ. Отъ гдѣ ще намѣришъ толкозъ пари?

Той се спря и удари съ юмрука си отгорѣ масата.

— Азъ ги намѣрихъ вече, намѣрихъ ги! Азъ не съмъ такъвъ забравенникъ, какъвто изглеждамъ, и ти не си самичка на този свѣтъ.

Тя се завтече къмъ него, грабна ржката му, която силно стисна въ своигѣ рѣцѣ. На лицето ѝ се исписа надѣжда за отървяването отъ тъмницата и радостъ, гдѣто у брата си съглеждаше такъвъ поривъ отъ нѣжностъ, но още и страхъ. . .

— Отъ кого взе толкозъ пари, Миша? Какъ сполучи да ги намѣришъ? Драгий ми братко, що направи?

Той се опита да освободи ржката си, но тя още по-силно я стисна.

— Отъ кого ги взехъ? Разбира се, че не съмъ ги открадналъ отъ нѣкого! Ти знаешъ, че не съмъ ги открадналъ. Взехъ назаемъ—и туй за туй.

Анна се растрепера отъ петитѣ до главата.

— Взелъ си назаемъ! искръщъ тя: но това е погубно за тебе! Какъ ще спечелишъ толкозъ пари? Белкимъ ще са задоволявашъ съ единъ самъ хлѣбъ? Кой ти зае тѣзи пари? Богаташи-познайници ний нѣмаме. Рожновска би била първата която би ни

помогнала, ако да можеше. но тя не е въ състояние. У никого отъ нашитѣ бѣдняци нѣма пари. Кой, прочее, ти ги даде? Кой? Кой? Кой?

Тя го допитваше, гледащицъ съ беспокойствие въ очитѣ му, до като той безъ охота и даже съ злоба не наименува одного отъ извѣстнитѣ въ махлата имъ лихвари.

Анна съ ужасъ плѣсна рѣцѣтъ си и послѣ закри съ тѣхъ лицето си.

— Боже мой! Боже мой!

Нѣколко минути тя не можа нищо да продума. Бѣдний ѝ и омаломощенъ братъ зарадъ нея сега испадва въ рѣцѣтъ на лихваритѣ! Тя го прегърна, като го умоляваше, да ѝ позволи да отиде въ тъмницата. Говореше му, че е още здрава, силна, млада и ще може всичкитѣ злочестини да претърпи; че сама трѣбва да носи сѣтнинитѣ на свойтѣ постѣпки; че дългѣтъ на брата ѝ ще я мѣчи много повече отколкото необходимостта да излѣжи три мѣсеца. . . тамъ!

Той продължаваше отрицателно да маха главата си, като повтаряше: „Не, Анно, това азъ не можъ да го допустна“. Тогава тя се исправи на колѣни предъ него, прегръщане го, молеше му се.

— Миша! Драгий ми . . . Позволи, позволи . . . позволи ми да отида тамъ . . . а паритѣ занеси на стопана имъ . . . Сега, сега ги занеси! . . . Позволи, златний ми, да отида тамъ!

Сълзитѣ като градушка се роняха изъ очитѣ ѝ. Вълнистата ѝ коса се бѣше расплела и покриваше грубитѣ братови обуца. Липскій се наведе сърдчено и като издигаше сестра си съ дългитѣ си не обкършени рѣцѣ, силно я пристисна къмъ гърдитѣ си.

— Това не е възможно, драга ми сестро. Тѣзи пари азъ не можъ да върна. Тѣ сѣ вече у онзи чиновникъ, който утрѣ трѣбаше да дойде и да те откара. Сега той нѣма вече за какво да дохожда. Ха, ха, ха!

Той се смѣеше нѣкакъ си не навреме и неумѣстно, съ нервозенъ смѣхъ. Въ тона на гласа му се забѣлѣзваше тържество и скърбъ. Тя тихо, нажалено плачеше, облѣгната на гърдитѣ му. Работата бѣше вече свършена. Той за това бѣше закѣснѣлъ, понеже се старалъ да заемне пари и да ги занесе гдѣто трѣбаше. Една безгранична благодарностъ, радость за освобождението, съжालявание брата си и беспокойствие за неговата бѣднѣщностъ до дълбочината на душата вълнуваха младат адѣвойка. Тя не

можеше да приказва, а само съ всичката си сила се притискаше къмъ гърдитѣ на този чуденъ човѣкъ, който вънкашно изглеждаше тъй апатиченъ и безжизненъ, а сега . . .

Тя пристисна ръката му до устнитѣ си и тихо продума:

— Нека тъй да бѣде—по твоему.

Измѣченъ отъ беспокойствията въ него день, Липский си прилегна на канапето до масата, която бѣше утрупана съ книжа. Анна се завърна въ готварницата си и залови да приготви самовара. Каго наля въ него вода, тя, съ каната въ ръка, се спря и замисли. Сѣтнѣ, като наддѣли, вижда се, мислитѣ си, тя тури въ самовара огънь и пакъ се спря. Съ спуснати ръцѣ тя стоеше на едно мѣсто и втренчи неподвиженъ погледъ къмъ долапа, който бѣше до стѣната. Очевидно, този долапъ ѝ напомняше за нѣщо. Тя се доближи до него и захвана да изважда чаши и лъжички. Но послѣднитѣ изпопадаха изъ ръцѣтъ ѝ. Въмѣсто да ги дигне отъ дъскитѣ, тя грабна единъ ножъ и хлѣба. Движенията ѝ бѣха чевръсти и распалени. Отъ време на време тя пакъ се замислюваше. Най-сѣтнѣ захвърли на масата ножътъ и хлѣба, затули лицето си и заплака съ глухъ гласъ. Какво ще прави тя? Какво я очаква въ бѣдѣще? О, какъвъ пуцинакъ въ живота ѝ! Колко работа, скѣрбъ, каква нужда ще трѣбва братъ ѝ да претърпи. Тя отеднѣжъ надѣли риданията си и огри отъ очитѣ си сълзитѣ. Страхуваше се да не би братъ ѝ да чуѣ нейний плачъ. Но да стои безъ работа, въ бездѣйствиѣ—тя не можеше. Анна сега чувствуваше нуждата да мисли, да мисли и да мисли, ако ще сърдцето ѝ даже да се повредѣше отъ тия мисли. Тя сѣдна до прозореца. Погледътъ ѝ се установи неподвижно въ прозореца, отъ гдѣто нищо друго не се виждаше, освѣнъ нѣколкого черни, зацапани покриви и единъ късъ отъ небето, покрито, като съ плена, съ гъстѣ димъ, който наваляше изъ куминитѣ. Въ това гледище нѣмаше нищо таково, което да развесели духътъ и да подѣйствиува успокоително. Очитѣ ѝ сега бѣха сухи; на блѣдното ѝ обикновенно лице избликна жълтенина, а на засѣхналитѣ ѝ устни за пръвъ пѣтъ се мѣркаше гнѣвлива и горчива усмивка.

Отеднѣжъ вратитѣ на готварницата скѣрцнаха и изъ нея се мѣрнаха двѣ дѣтински фигурки. Това бѣха дългокракия Макаръ, облѣченъ въ дочената си рубашка,— босокракия, гърбавия,— и мѣничката, чампулестага Марийка, която вървеше до него и сърдечно престѣлваше съ босичкитѣ си крака. Не се измина много време, ето че момчето плахо— плахо се намѣсти до краката на Анна

— на дъскитѣ, а момиченцето съ тихъ смѣхъ се въскатери на скута ѝ. До Аннинитѣ крака сега имаше снопъ отъ расцѣвтѣла лиляка донесена отъ синѣтъ на Ковача. Силната ѝ миризма се распространи по цѣлата готварница, като гледаше!начумѣрено на Анна, като нѣкое опитомено, работно звѣрче. Макаръ измъкна изъ пазвата си една исписана тетрадка и, като я разгърна, захвана, бавно-бавно да чете :

„Майката на всичкитѣ пороци е празността . . . Богъ томува дава, който рано става“ . . .

И Марийка извади изъ джеба си едно старо, испокѣсано книжле и, като отвори на първата страница, захвана да бѣлболи:

— „Бе—а— ба“ . . .

Анна се усмихна и побърза да цѣлуне загорѣлото, сбръчкосано чело на момчето и свѣжитѣ расчервени странички на момичето. Дѣцата се развеселиха. Разшаваха се. Тукати изъ съседната стая се чуа думитѣ :

— Кой е тамъ, Анке? Съ кого разговаряшъ?

Анна се исчерви и, съ възвито къмъ прозореца лице, отговори:

— Това сѣ дѣцата . . .

— Дѣцата! искрѣщѣ Липский, като отваряше вратитѣ. На лицето му се показа червенина, очитѣ му пламтѣха, но този пѣлъ отъ гнѣвъ. Очевидно причината на този гнѣвъ бѣше страхътъ, който се и изражаваше въ всичката му фигура и въ чертитѣ на лицето му.

— Пакъ дѣца ли? повтори той, като усиливаше гласа си:

— Тѣ ще ни затриятъ. Малко ли пострадахме? Човѣкъ споредъ тѣхъ ще си изгуби и мѣстото си и насѣщния си хлѣбъ.

Той разпалено тропна съ кракъ. Страхътъ придаваше на гласа му извънредна сила. Той оглушително искрѣщѣ :

— Вънъ отъ тука! Да се праждосате отъ тукъ! Ако още еднѣжъ ми се мѣрнете на очитѣ, то ще ви смажя. Вънъ, вънъ!

Момчето и момиченцето на часѣтъ се скриха.

Анна запали ламбата, наля чай и понесе една чаша на брата си, заедно съ нѣколко рѣзения хлѣбъ на една пията. Въ това време Липский вече усърдно писваше. Той всѣкой день употребяваше довольно часове на преписване разни книжа въ кѣщи и въ канцелярията. Като сложи чая и пиятата на масата, Анна се наведе и цѣлуна брата си въ челото. Тя не се сърдеше на него. Той бѣше въ правото си, гдѣто испѣди дѣцата. Но въ сѣщото време тя чу-

вествуваше, че ще трѣба да намѣри сама за себе си нѣкоя работа и. . . по-скоро! по-скоро?

Тя се върна въ готварницата и се залови да ушива марки на пранѣто.

Лиляката, донесена отъ дългокракия Макаръ, пълнеше готварницата съ опоителната си миризма. Самоварътъ, който стоеше до пещъта, шумеше, и парата му на кълба се отдѣляше отъ него. Долу се чуваше звънтение отъ чаши, а отъ време на време и нѣкоя псувня или пѣкъ весело провикване. Кръчмата захващаше нощния си подземенъ животъ.

Обаче, що е това, гдѣто се замърда задъ високия край на кревата и излиза, пълзешката, напредъ изъ тъмнината? . . Звърче ли е това или нѣкое дѣте? . . . двѣ ржчички се опираха на дъскитѣ. . . руситѣ му коси се отражаваха върху нечистия фонъ на стѣнната. . . . Двѣтѣ очички свѣтнаха съ ясна свѣтлина. . . То бѣше нѣкое дѣте. Пълзеше на четири по посоката къмъ Анна и отеднѣжъ, смѣящецъ се, се мѣтна на колѣнетѣ на дѣвойката, която се бѣше предала на скърбнитѣ си мисли.

Дългокракия Макаръ бѣше избѣгалъ, а мѣничката Марийка се скрила задъ кревата и чакала до като господаря си уталожил гнѣва и престане да вика. Тя ще остане тая вечеръ да ношува тукъ, както вече и другъ пѣтъ е правила. Сега ѝ се ще да почете малко, да покаже, какво тя знае. . . тя вече всичко знае. . . всичко, . . отъ а до и. . . Отъ и тя на знае; но ще научи утрѣ.

Анна отново я цѣлуваше, послѣ я попита: знаятъ ли нейнитѣ родители, че ще остане да ношува у тѣхъ?

Отъ съседната стая се чуваха думитѣ:

— Кой има тамъ пакъ? Съ кого приказвашъ, Анно?

Много тихо и съ голѣмо смутяване Анна отговори:

— Това е Марийка. . . Да ѝ заповѣдамъ ли да си отиде?

Въ съседната стая дълго време не се чуваше нищо. Най-сѣтнѣ единъ мъжки гласъ продума:

— Дай ѝ малко чай.

Долу нѣщо се строполи, чуха се викове. Да ли не падналъ нѣкой нехранимайко и да ли не се уби до смъртъ? Може би нѣкой човѣкъ се впусналъ върху другъ и го строполил на мръсния, облѣнъ съ питиета, подъ? А може, тамъ виковетѣ и шумътъ да служеха за растуха?

Въ готварницата, освѣтена съ една мѣничка ламба и напо-

ена съ миризмата отъ лиляка, блѣдната, съ изнемоцяло лице и залпкани очи, дѣвойка държеше на колѣнетъ си босокракото и засмѣно момиче. Мъничката, снажна ржичка на Марийка измъкна изъ джебътъ въ късичката си зиблова фустичка своето измачкано книжле, сръбрѣстий ѝ гласецъ се разливаше въ продължителенъ, разглезенъ смѣхъ.

Изъ съседната стая се чу проточено :

— Ти-хо !

— Ти-хо ! повтори Анна и се наведе надъ главата на момиченцето.

Дѣвойчето, като посочваше съ късичкото си, дебело прѣстле на всѣка буква, шепнешката бълболене :

„Бе — а — ба“. . .

ЕДНА ПРОЗАИЧЕСКА РАСХОДКА.

О, Природо !

О, Българю !

О, *Мое* сърдце !

(Изъ съвременнитѣ ни поети)

Хубаво лѣтно утро. Слънцето го нѣма още. Въздухътъ чистъ, прозраченъ, хладенъ. Потреперва челоуѣкъ.

Азъ испъвахъ баира. Обущата ми бѣха мокри отъ росната трѣва. Азъ дълбочко забивахъ тояжката. Още малко и ще излѣза на равно.

„Уфъ“ — отдѣхвахъ си. Сърдцето ми тупа ли тупа. Що ми трѣбваше толкозъ да бързамъ. Въ слѣпитѣ ми очи кръвта удря: тупъ, тупъ, тупъ. Звѣздици взеха да хвъркатъ предъ очи ми. Много съмъ се опрегналъ. „Ууфъ“. Е, сега вече равно, отворено. Чисто, хладно. Распервамъ ржѣ, подскоквамъ, потропвамъ надъ стрѣмината, хубаво ! На лѣво града задиментъ лѣжи; отипредъ, дълбоко, далече простира се равнина, въ долчинкитѣ на която се носи бѣла и мѣка като намукъ мъгла, сгъстена надъ рѣката. На дѣсно величественно се синѣе балкана, превързанъ презъ челото съ бѣла, кѣдрява ивица. О, природо ! О, Българю ! О, *мое* сърдце !

Ударихъ прѣко, май въздолъ, вървахъ длъжко, кривнахъ

къмъ пладнѣ и подиръ стотина крачки навлѣзохъ въ гората. Колко е хубавичко, топло, миризливо, колко те милва, пълни гърдитѣ, зашемадява този мекъ застоаялъ въздухъ. Всѣка билка, всѣки листъ, всѣко сухо клонче даже, иснуца дихание което те милва, омайва. „Тропъ“, „тропъ“ се отгласятъ стъпките ми отъ високитѣ дървета. Птичките „чирулъ“ „чирулъ“ цвърчатъ горѣ по върховетѣ. . . . Едно пѣкъ надглася всички съ пѣянieto си . . . залива, прелива. . . . Славей трѣбва да е. . . талла, та-та, ти-ти, тю-тю, чу-чу-чу . . . край нѣма. . . захласва се като влюбено момче. . .

Азъ си вървя изъ пѣтя и удрямъ сегизъ-тогизъ съ тояжката ту о земята, ту о буковетѣ. . . Вървѣхъ лекичко-полекачко, взехъ да не виждамъ около си, напредѣ-си, и замислихъ се: ще ли намѣря кмета, ще ли има събрано пари? Колко мѣсеца става, петъ гроша не сж ми давали, па и за до година не се знае гдѣ ще бѣда. Мжчни времена. . . На, сестра ми ще отива за учителка, за пѣтъ пари трѣбватъ; и една дрѣшка ще трѣбва да ѝ се направи. Колкото бѣше изработила за книги отидоха. Мама и тя тазъ година не прокопса съ бостаня: перьтъ изгоря отъ сушата. Патентъ искатъ, даждия искатъ, чюваля брашното се привършва. . .

Азъ се сепнахъ. . .

. . . „Хлѣбъ, хлѣбъ! вѣчно туй сганѣта реве. . .“

припомнихъ си думитѣ на любимия ни поетъ Вазовъ, и се засрамихъ, гдѣто се бѣхъ замислилъ за такива груби нужди. . .

„Дѣ ще идемъ? дѣ ще стигне тоя бѣсъ на нашия вѣкъ“ „вѣчно хлѣбъ да търси, за покривъ да мисли?

„На земята, на небето нѣма поезия вече“,
таквизъ мисли груби

. . . „я прогониха далечъ“.

Нещастно племе! . . .

Азъ отворихъ очи, взехъ да гледамъ около си, да се ослушвамъ, да впивамъ въ млади гърди нѣжния ароматъ на горскитѣ обаятия, да благоелавамъ Бога за гдѣто е сподобилъ най-сепитѣ многострадалния ни народъ съ поети и естетици:

„Хвъркни ти фантазно крилата“ . . .

да, хвъркни, та се не види . . .

Зашушка нѣщо горѣ . . . зацвърчаха по-често горскитѣ пѣвци: чичичи — чиччи — чичичи — чиччччч . . . ама каква радостъ, като че свѣта за пръвъ пѣтъ ги слуша . . . Щѣ-

ше ми се да взема една суха вършина, че да ги потна по върховетѣ. Дигнахъ глава, то върховетѣ се червено позлатили. А, слънцето изгрѣло! гледай ги ти тѣхъ: „сѣ пѣсни мелодични посрѣщатъ тържествения поздравъ на дневний царъ“ . . . както ни учеше даскалътъ по естетиката въ гимназията.

Една лудостъ ме взе да търчамъ, да излѣза на открито и азъ да се порадвамъ. Въ единъ мигъ, кажи, испънахъ на отворено. А! цѣла тепсия огненно злато, сѣкашъ ври, кипи, пече, ослѣпява . . На отсрѣщния връхъ испъчилъ се козелъ съ вирната глава . . . Надъ долината орелъ се вие . . . Широко се прострялъ божия свѣтъ . . .

О, природо! О, Българо! О, *мое* сърдце!

* *
* *

Гората остана на дѣсно. Пжтя ми кривулеше изъ трънакъ и храсталакъ, които блѣщукаха на слънцето съ роснитѣ си листа. Прахътъ се виждаше олегналъ и затѣпканъ подъ росата. Обущата ми бѣха пакъ мокри. Приятна хладинка обгрѣщаше снагата ми и само на лѣва страна и на лицето осѣщахъ какъ слънцето припичаше. Длъжко време вървахъ. Слънцето взе да пече, взехъ да огладнявамъ. Пжтя ми се наваляваше и прорязваше на долу. Е, тамъ долу, задъ она гърбъ е чучура. Млади дѣбове, и габари се издигаха тукъ тамъ. Бодливитѣ клоне на трънака закачаха нарамчената на тояжката ми дрѣха. Захващаше гора вече. Още едно завойче на дѣсно и скрихъ се отъ слънцето на долу изъ усойто. Зачу се свирня. Не кавалъ, а свирка свиреше. Козаръ се потаваше нейдѣ. Право подъ мене на долу шумеше рѣчка. Свирнята се чу, сѣкашъ, надъ глава ми. Огледахъ се . . То на отсрѣщния склонъ, на единъ хвърлей камъкъ далече, сѣди козарче на камъкъ и свири. Поспрѣхъ се. „Тракъ“, „тракъ“ се чуватъ тракитѣ на козитѣ. Пжтя лакатуши като змия . . А свирнята завива, завива, та ти стѣгне тѣй сърдцето: хемъ ти се плаче, хемъ се радвашъ . . жална радостъ . . О, природо! О, Българо! О, *мое* . . .

— Бай Пенкоооо . . оо! се провикна нѣкой.

Озърнахъ се: гледамъ, козарчето се дигнало на крака и маха съ калпака си . .

— Бай Пенкооо!

Азъ се поспрѣхъ. Кое ще е туй — мислѣхъ си.

— Що е бре? — попитахъ.

— На сееду ли утииивашъ?

— Еее?

— Хайд' на дообъръ чаасъ.

Азъ потръгнахъ. Кое ще е туй хлапе? — питахъ се. .
Ба, то нашъ Дойно ще е. . .

— Ти ли си, ба Дойно? — извикахъ му азъ вече отдолу.

— Аазъ съмъ, бай Пенко.

Стигнахъ до извора. Отъ сърдцето на планината промеждъ гранитовъ камъкъ бликаше бистра като сълза вода, пълняше изворчето и презъ липова корица шаркаше отъ височко. Азъ сѣднахъ на трѣвата покрай пжтя, който стрѣмно се извиваше на долу по височкото на усойто.

— Азъ ще дода, бай Пенко — зачу се надъ глава ми. Иадигнахъ очи възбогъ, гледамъ, главата на Дойна се надвѣсила отъ канарата, гледа ме.

— Ела, ба — отвърнахъ му азъ.

Този Дойно чиракуваше въ село у моя домакинъ. Зимасъ се навърташе около мене съ още нѣкой свои другарчета. Кога ще идѣха на сѣдѣнка най-първо дохадваха у мене, заприказвахме се за туй, за онуй, и по нѣкой пжтъ престояваха цѣла нощъ у мене. Съ Дойна ний се виждахме всѣки день, сприятелихме се, макаръ че бѣше на 5 — 6 години по-малъкъ, и комахай не му се щѣше да се отдѣля отъ мене.

Засипаха се камъчета. Не взело, пусто момче, да преоби-коли, ами направо слиза: ще се избие нѣкакъ. . . Туку надъ глава ми сѣкашъ тупна нѣщо, раствори се шубрака и хопъ напредъ ми скочи съ голѣмитѣ си царвули казарчето. Младо, изгорѣло отъ слънце и вѣтръ лице, меки и влажни като у козица очи. Риза разгърдена, презъ рамо тържикъ, тънко, синѣо поясче, черни платнени гащи и раздърпани навои. Подпрѣло се съ дѣсна ржка на кривака, гледа ме.

— На село ли отивашъ, ба бати Пенко?

— На село, Дойно. Ходѣ ли си ти наскоро?

— Ххха, вчера бѣхъ тамъ.

— Попа тамъ ли е?

— Тамъ, ба.

— Ам' кмето?

— И той тамъ, ба — отговареше Дойно захласнато.

Той поисправи вратъ, дигна двѣтѣ си ржцѣ, замаха ги,

завика и засвири на козитѣ като че ги пропъждаше.

Азъ извадихъ огъ джеба на дрѣхата си единъ крайникъ хлѣбъ, малко сиренце и сложихъ го върхъ кърпата на трѣвата.

— Да си ханнемъ, бати Пенко, ха? — Множко си подрашилъ ти — изговори Дойно като взе да се огледва по небето да търси слънцето. Той сне тържика отъ крѣста си, извади късъ сива пита, една глава лукъ, сложи ги при моя хлѣбъ, развърза отъ края на единъ рженикъ малко солъ, разрѣза съ габровско ножче главата лукъ, и като си отчуши малко пита и взе едно късче лукъ дръпна се настрана да ѣде и да погледва къмъ козитѣ. Азъ го ноканихъ да вземе сирене, той взе и поченахме мълчишката да ѣдемъ.

Азъ съмъ билъ хубаво огладнялъ; само хлѣба ми малко щѣше да дойде. На село ще ѣмъ, помислихъ си, на голѣмата пладня.

* * *

— Ба, бати Пенко? попита заеднѣжъ Дойно. — Защо казватъ че турцитѣ ни били душмани, ба?

Азъ се зачудихъ на питанею му. Ама Дойно и отпреди такъвъ си бѣше: мълчи, мълчи, че попита тъй заеднѣжъ, безъ да чакашъ.

— Кой казва, Дойно?

— Ахъ, нѣ, Василь кръчмарю — дюгенджията ба —, кмето казва . . . Че всички казватъ, ба.

Азъ знаяхъ, умътъ му се мърдаше и кривулеше, ала все се чудѣхъ защо ме пита и какво да му отговоря.

— Защото грабяли народо; събличали сюрмашъта, Дойно. Той ме погледна, поспря се.

— Събличали сюрмашъта ли? А че и тѣ се мѣчатъ като насъ, ба бати Пенко. Я, поглежъ А'медюви, Асанови. Цѣлъ день сѣ на работа. Почивка нѣматъ: ту дърва носятъ въ градо, ту по кирия ходятъ. . .

— Ти тѣзи не гледай; то онѣзи турци, — чудяхъ се азъ какво вече да измисля — гдѣто по градищата. Голѣмцитѣ имъ. . . Заптитѣ имъ.

— Че сега Българско не ли ѣ, ба бати Пенко?

Азъ се сплетохъ вече. Нито отбихахъ за какво ме пита, нито догаждахъ какво иска да научи. Преди азъ го разбирахъ

отъ една дума, ала сега, откакъ поседѣхъ въ града, загубилъ съмъ, вижда се, множо отъ догадливостъта си. Затова азъ отвърнахъ на догадъ:

— Е, че азъ за сега не казвамъ я.

— Хжж, дѣто ще се каже, сега нѣмаме душмани, никой не стблича сюрмашъта, ха?

Азъ се зачудихъ на тая ирония, на това лжкатушение на мисльта.

— Дѣт' ще се рѣче, кат' нѣма турци, нѣма душмани. . . народо му ѝ леко!

— Е, че. . . , рѣкохъ азъ да кажа нѣщо да се разберемъ. . .

— Пъкъ азъ ще река, пресѣче ме Дойно, че Василь кръчмарчето е по-голѣмъ душманинъ на сюрмашъта. Цѣла година съмъ слугувалъ азъ при него. За една ока солъ взема полвинъ крина жито. Хеле пъкъ дѣт' даваше на заемъ за ѣдение. . . то. . . Бога нѣма вече. . . една крина жито за три крини мамуле. . . На Митя куция тамамъ осемъ крини жито взе по харманъ за двѣ крини. . . Грѣха нѣма.

Дойно бѣше престаналъ да ѣде. Туй момче други пжтъ ме гледаше съ почетъ; сега, устрѣлило си мекитѣ очи въ мене, не мига. Козарче, мислѣхъ си азъ, не гледа че нему, на невѣдението му завиждатъ нашитѣ велики поети, ами взело да си боли главата съ работи достойни само за държавни мжже. Колко жално, че не е чело г. Вазова, колко жално!

— На сила не му дава челѣка е, бе, да не взема — отговорихъ азъ сопнато.

— Е, ехъ, бати Пенко. Какво ще прави? Отъ дѣ отъ друго мѣсто ще вземе. Тамамъ петъ дѣца има куция Митю. . . пъкъ жена му умря. . . какъ се и ранятъ толкозъ гърла?

— Е, ам' какво да се прави, бе Дойно, — попитахъ азъ, все още поетически настроенъ, — наша работа ли е?

Дойно ме изгледа очудено.

— Ба бати Пенко, ти други пжтъ не си тѣй приказвалъ ба, — отвърна ми той съ укоръ. — Ти не гледай дѣто съмъ малъкъ. Осемъ години азъ на чужди врата слугувамъ. Познавамъ какво е нѣмание.

Укорътъ който ми се чу напрежко въ думитѣ му, сега го виждахъ въ мекитѣ му черни очи.

— Ами какъ да ти приказвамъ, — посмѣихъ азъ да попитамъ.

— Кажи ми ти мене, защо сюрмашьта не познае, че дюгенджията Василь е душманино ѝ? Защо държатъ кмето още? Тъзи тримата, Василь, кмето и писарю — тѣ сж най-големитѣ душмани на селото . . .

— Колко пжти съмъ ги чувалъ азъ тѣхъ въ кръчмата да се наговарятъ, продължи той. Еднажжъ огъ край до край чухъ като я скроиха да съборятъ Тодоръ Бойнова. Челѣко ималъ да дава давнина, пѣкъ миналото лѣто болѣдува: синъ му и той бѣше умрѣлъ солдатинъ — пустнали го били боленъ, че умрѣлъ по пжтя — че като затегнаха бай Тодора — дай, че дай — испродадоха му най-хубавитѣ ниви и ливадата: вземаха ги Василь и кметова синъ Петръ. Ти баримъ бѣше въ село я, не знаешъ ли на колко души испродадоха сеждинитѣ и мѣнциѣ тазъ пролѣтъ?

— Зная, Дойно, зная. Ама то е царска работа. Що ти е кривъ кмето или Василь дюгенджията.

— Защо фратувашъ тѣй, ба бати Пенко, — късаше сърдцето си Дойно. Защо наонаки приказвашъ ти днесъ, ба?

— Че не ли е тѣй? — запитвахъ азъ.

— Че не е тѣй, ами; хелбетъ че не е тѣй. Не знамъ ли азъ: дойде финансию или старшию, посрѣщне го Василь, вика и кмето, загълвикатъ го — тогози да почакалъ, оногози да не бутатъ; гледашъ ги: кой ниви прекупилъ, кой ливади, кой ханъ направилъ. . . Струпатъ всичко на сюрмашьта: дай, че дай. . . кръвьта си дай. . . Ха? попита ме побѣдоносно козарчето.

Слънцето ни бѣше отдавна огрѣяло. Азъ станахъ, постегнахъ се, пийнахъ още една вода. Козарчето ме гледаше какво правя. Най сетнѣ азъ му рекохъ:

— Дойно, ти право казвашъ, че Василь крачмарю, кмето и писарю сж душмани на сюрмашьта. . . право казвашъ. . . Ама какво ще имъ сторишъ, когато и финансию ти такъвъ и старшию ти такъвъ?

Дойно ме гледаше мълчаливо. Мисльта му едвамъ изпълна единъ баиръ, едвамъ налучила най близката причина на видѣнитѣ му неправди, заплѣте се въ подозрѣнието, че, може би, и „финансию“ и „старшию“ и тѣ сж причина. . .

— Ами въ градо какъ е? Попита ме той като започваше да подозира, че тамъ въ неизвѣстното за него голѣмо мѣсто, въ градо, трѣбва да знаятъ кой е „душманино на сюрмашьта“.

— Въ градо ли? . . Ний въ градо знаемъ да работимъ стихове и да продаваме „вѣчното прекрасно“.

Азъ си взехъ тояжката и на въпросителния погледъ на Дойна извикахъ:

— Ний въ градо, козарче младо, не разбираме отъ сиромашия и не искаме да знаемъ.

Азъ тръгнахъ.

— Ба бати Пенко, извика подирѣ ми Дойно, ами тѣ въ градо, учениѣ ви, каго не разбирали отъ нѣмание, царски синове ли сж или царски кѣолета?

Азъ не се обрѣнахъ. Че какво ще се обръщамъ?

Т-ръ

ИМАЙТЕ ЕДИНЪ ИДЕАЛЪ.

Въ долнитѣ редове ний даваме изводъ отъ неодавнешното слово на г. Буржуа, министръ на народното просвѣщение въ Франция, казано въ Парижската Сорбонна при раздаването на наградитѣ.

Въ това си слово той „велегласно е подкрѣпилъ модерната мисль, здрава, мжжественна, въ сжщото време и патриотическа и хуманна. Така прилича да говори представителя на едно демократическо правителство къмъ младежѣта, на която подлежи да осжществи въ отечеството си истинската демократия.“

„Имайте единъ идеалъ, казалъ г. Буржуа. Да има челоувѣкъ единъ идеалъ, значи, да има една по-висока отъ всѣкидневнитѣ си занятия цѣль; това значи, каквото и да прави челоувѣкъ, да стои но-горѣ отъ това, което прави.

За най суровия, най неразвития работникъ, това значи да има въ умѣтъ си —нѣщо доста скромно и доста велико—предгледѣтъ на дневнитѣ занятия, които ще трѣбва съвѣстно да извърши, задачата която ще трѣбва честно да испълни; за художникътъ това значи да носи въ душата си мечтаемото шед'йовръ, велико произведение, който съ всѣки новъ науменъ или

довършенъ трудъ се все повече доближава до него; за общественния дѣятелъ това значи да си изработи убѣждения и да се стреми да докара такова състояние на обществото, гдѣто ще царува правдата и мирътъ, всѣко испитание, всѣка жертва на което е мъжното и необходимото приготвление.

Идеалъ, това не е само, посрѣдъ задушливата атмосфера на чововѣческия егоизмъ, едно дихание на чистъ и прохладенъ въздухъ който ободрява и съживява, това не е само, отгоръ тъмнинитѣ и съмнѣнията на всѣкидневното съществуване, една свѣтлина, която ръководи и спасява, това е нѣщо повече, което азъ бихъ казалъ съ една дума: да има чововѣкъ идеалъ, значи, да има за какво да живѣе.

Господа, ний приготвяме тая младежъ, не за такава или онакава карриера, но за живота. Ако да породимъ у чововѣка единъ идеалъ, значи, да му дадемъ едно ориентирване за цѣлъ животъ, едно основание и единъ потикъ за всичкитѣ му дѣйствия, тогава ний признаваме въ това крайната цѣлъ на въспитанието, най високата длъжностъ на учителя.

Това е сжщата мисль която въодушевяваше миналата година оратора който искаше възвръщанието правото на университета да образува не само умоветѣ, но и душитѣ. Това право, азъ не мисля да има нужда отново да се потвърдява. Въспитанието, по наше убѣждение, е нераздѣлимо отъ образованието. Отъ дѣтето което ни повѣрватъ, ний сме длъжни да направимъ чововѣкъ, съвършенъ чововѣкъ, у когото не само да има здраво тѣло и здравъ умъ, но който да има здрава и справедлива душа, сирѣчь да се е научилъ да узнава всичкитѣ си длъжности, като е размислювалъ врѣхъ тѣхната основателностъ и тѣхната необходимостъ, и който се е приготвилъ да ги изпълнява. Историята на единъ чововѣчески животъ е историята на борбата на едно живущо, мислящо и съзнателно сжщество срѣщю физическото страдание, срѣщю заблуждението и срѣщю нравственното зло. Младежтъ който излиза отъ нашитѣ рѣцѣ трѣбва да бжде еднакво готовъ за тая тройна борба . . .

Републиканския университетъ почита всичкитѣ вѣрвания и дава примѣръ за търпимостъ на своитѣ най вѣронетърпими противници. Но каквото мнѣние и да има чововѣкъ върху задачитѣ вѣчно поставени предъ ограничения чововѣчески умъ, идеята за доброто сжществува, и, както е казалъ единъ великъ французски философъ, тази идея е фактъ, а този фактъ е сила.

И отъ когато чело̀вѣцитѣ живѣятъ въ общество тази сила не е престанала да дѣйствува върху свѣтътъ за да умѣкчи наси-
лието, да намали неравенствата, да замѣни своеволието съ спра-
ведливостта, принуждението съ свободата, неприятелството съ
солидарността, непрестанно като разширочава сферата на длѣж-
ноститѣ на всѣко едно отъ съзнателнитѣ същества къмъ всич-
ки, и, въпреки вѣзвръщанията назадъ, въпреки временнитѣ въс-
хваления на силата, като приближава всѣки день чело̀вѣчество-
то до едно върховно състояние на миръ, равновѣсие и прими-
рение.

Изучванието, тъй да се каже експерименталното изучаване
какъ се е развивала и какви послѣдствия е докарала тази идея
на доброто въ историята на чело̀вѣчеството е което може да слу-
жи за изходна точка на това нравствено възпитание, за осно-
ване на това общо учение къмъ което ний обръщаме нашитѣ
желания. Науката не знае нищо за сжщността на нѣщата, тя
не знае и не може да опредѣли нито естеството на материята,
нито естеството на духътъ; тя дава само име на субстанцията
и на силата, но това име не изразява една реалностъ: то е
като отбѣлѣзаната граница за господството на познанието, точ-
ката отгдѣто тя се смирява да излѣзе за своитѣ издирвания.
И при все това науката не е по-малко силна и по-малко пло-
довита, когато отъ тая неизвѣстна субстанция и сила тя изуч-
ва явленията, когато тя опредѣлява постояннитѣ условия на тѣх-
нитѣ измѣнения и промѣни и, когато отъ зрѣлището на тѣзи
безбройни външни появи, които сж показваха неуловими, тя
извлича за нашата мисль ясни и прости закони които иматъ
строга математическа точностъ, и очевидността на които всѣки
день който се ражда потвърдява.

Съ тая сила, която ний наричаме идеята на доброто, е
сжщо така както и съ мисльта, свѣтлината и движението. Как-
вото мнѣние нашитѣ лични вѣрвания и да ни даватъ за ней-
ната природа и сжщностъ, законитѣ на нейното дѣйствие мо-
гатъ да бждатъ изучвани и припознати отъ насъ, и историята
на цѣлото чело̀вѣчество съ неговитѣ скърби и радости, съ не-
говитѣ страдания и надѣжди представлява за нашето съзнание
и за нашия разумъ доста широко и доста богато поле за наб-
людение. Има прочее една *наука* за нравственността и както
краснорѣчиво се произнасяше единъ отъ най почитанитѣ про-
фессори на тая Сорбоина, то е тая наука, преподаванието на

която трѣбва да взема всѣки день все по-голѣмо мѣсто въ кръгътъ на нашитѣ науки, и да проникне, тъй да се каже, всички други части на нашето образование.

Ний казахме че чловѣкъ ако не носи въ душата си нѣкой идеалъ не е чловѣкъ. Народитѣ и тѣ сжщо не сжществуватъ освѣнъ по сжщото условие, ако иматъ едно общо съзнание, че сж обвзети отъ единъ и сжщъ идеалъ. Франция има своятъ, и единъ отъ вашитѣ наставници имаше право да каже че ний можемъ да я обичаме „съ една философска любовъ“ защото този идеалъ се слива съ самия идеалъ за чловѣческия напредѣкъ.

Но, за да бждете вѣрни служители на това отечество, за да бждете достойни за ония които сж направили това ви отечество тъй благородно и тъй чловѣчно, трѣбва не само да го защищавате въ денътъ на вънкашнитѣ бѣдствия, но още да му служите и вътрѣ, всѣки день, като помагате за развитието на свободнитѣ му учреждения, като работите непрестанно за въдворението между съотечественницитѣ повечко миръ, повечко справедливостъ, повечко братска солидарностъ. Тая длѣжностъ, вѣрвайте ми, е сжщо така една патриотическа длѣжностъ.

Вий ще бждете утрѣ, въ тази страна, привилегированитѣ по умъ и знание, и мнозина отъ васъ привилегировани по богатство. Вспомяйте си че вий не сте нищо друго освѣнъ пазителитѣ на тѣзи блага.

Чловѣкъ е нищо безъ обществото. Кой отъ васъ би могълъ да знае това което знае, ако мириади хора не би работили, страдали и умрѣли за да завоюватъ, частица но частица, тази наука която ви се дава днесъ тъй свободно и тъй лесно? Колко блѣстящи или неизвѣстни жертви представлява найдревното отъ тѣзи открития, които отъ суровия, грубия и опасния животъ на древнитѣ племена сж породили тая чудесна цивилизация която е подчинила природнитѣ сили на вашитѣ нужди, на вашата воля, често на вашата фантазия?

И не забравяйте никга, че ония които сж създали това съкровище не сж го създали за нѣколцина, а за всички, и че около васъ има много хора, синове на сжщитѣ прадѣди, за които мизерния животъ на тѣзи прадѣди е още и днесъ едничкото наслѣдство.

Не се гордѣйте съ вашата наука. По-скоро бждете скромни и смиренни, защото колкото е тя по-голѣма толкова по-го-

лѣмъ е и вашия дългъ, защото вий сте длъжни да върните на това челоуѣчество, което продължава да се труди около ви, лихвата отъ оня капиталъ, който то е полека събирало за васъ и което ви го дава безъ смѣтка.

Избѣгвайте най много това заблуждение на умътъ, което кара учения и талантливия челоуѣкъ да върва, че той никому другиму не дължи освѣнъ на себѣ си, че той е станалъ сжщество отъ една висша раса.

Идеалътъ, който трѣбва да има гражданинътъ на нашата свободна французска демокрация е идеалъ на великодушна и плодoвита дѣятелность. Правилото къмъ което се свеждатъ всички други е доста просто: живѣйте, като полагате вѣнъ отъ васъ си върховната цѣль на живота си. Челоуѣкъ трѣбва да развие въ себѣ си всичкитѣ сили на своето тѣло, на своя умъ и на своята воля, да живѣе въ най напрегната дѣятелность и, като слѣдва закона на всички сжщества, да се помъчи да увеличи количеството на живота, който му е билъ даденъ. Но този излишнѣкъ энергия ний трѣбва да го завардимъ за най-малко благоприютствованитѣ, за тѣхъ трѣбва ний да го исхарчимъ, и това е тая часть отъ насъ която ний сме дали на другитѣ, на тия които ни обичатъ, на нашитѣ дѣца, на нашето семейство, нашето общество, нашето отечество, на цѣлото челоуѣчество, която е мѣрката на нашето достоинство и която, когато дойде смъртѣта, ще бѣде теглото оставено отъ насъ върху вѣзнитѣ.

Завоевателитѣ прогнупаватъ свѣта съ шумътъ на оржията си; тѣхнитѣ имена се запазватъ презъ нѣколко вѣка въ паметта на хората, които гледатъ на тѣхъ въ сжщото време и съ страхъ и съ очудвание; послѣ тѣ се забравватъ. Има едно го-скромно безсмъртие и при това по-сигурно и по-високо, и вий можете да го постигнете безъ да бѣдете гениални. Бѣдете полезни. Нищо не се губи въ свѣтътъ, вий знаете това, и вълнението на най малкия атомъ който предава своето движение на съсѣдния атомъ се предава до безкрайность. И най малкото справедливо и добро дѣяние прибавя нѣщо па движението на челоуѣческия прогресъ. Нека вашия животъ да бѣде едно усилие съединено съ усилията на всичко. Колкото ограничени и да сж вашитѣ сили, колкото слабо и да е било вълнението не се страхувайте. Вашето усилие не ще се изгуби и тая часть отъ

васъ, която вий сте положили за служба на вѣчното развитие, то е вашата частъ отъ безсмъртието“.

Человѣкъ не би могълъ по-добрѣ да мисли и да говори, казва единъ белгийски листъ, и всички демократи ще се възрадоватъ като виждатъ високото ръководение на образованието въ Франция повѣрено на единъ министръ способенъ да държи подобенъ езикъ, истински достоенъ за Франция и демокрацията.

НОВИЯТЪ ЦАРСКИ АХЪРЪ.

Не е приказка.

Преводъ отъ Нѣмски.

Всички хофшталмайстери—придворни конюхи—сж хора консервативни и по природата си неприятели на идеята за равенството. Тѣ не могатъ другоаче да бждатъ. Ако тази идея наистина се прокараше, тогава щѣха да настанатъ дене когато и проститѣ даскали, които не могатъ да отличатъ маджарския жеребецъ отъ простата халаша, щѣха да се смѣтатъ сжщо тѣй полезни както царскитѣ конюхи. Нѣкой народенъ учителъ щѣше може би, да си въобрази, че има сжщото право да се храни дѣ-сита, както единъ царски чистачъ опашкитѣ на придворнитѣ кобили, и нѣкой гладникъ-писарушка щѣше може би да чувствува срѣщо тлѣститѣ почитаеми коне сжщата завистъ, която винаги е подбуждала долнитѣ работни класи противъ богатитѣ и която е докарвала убийства на царе и революции.

Ний живѣемъ въ едно бурно време, а въ бурнитѣ времена високото се осмивва свѣтото се поругавва. Намъ космитѣ ни настрѣхвать, когато сипомнимъ какъ преди сто години единъ заслѣпенъ народъ въ Франция свали отъ трона царя си. По-добро ли е станало чедовѣчеството въ тѣзи сто години? Не, о не! то е станало по-лошо, защото сега въ Швеция искатъ да натирятъ отъ „Хелгеандсхолмъ“ почитаемитѣ халаша на Негово Царско Величество. Така рѣшило Народното Събрание и така го искатъ сток-

холмци. Яростта на народа е станала все повече и повече свирѣпа и обръща се сега къмъ бѣднитѣ невинни животни.

„Хелгеандсхолмъ“ се нарича мѣстото гдѣто отпреди е билъ съзиденъ „Домътъ на Св. Духъ“ или „Домътъ на милосливостта“. Почитаемитѣ коне живѣятъ до негдѣ, така да се каже, на църковна земя, и азъ питамъ: кой има повече право на това отъ тѣхъ? Конятъ е билъ испреди на много мѣста почитанъ като свѣто животно и нашитѣ най стари исторически источници ни свидѣтелствуватъ на всѣка страница за блестящи конски дѣла: пророкъ Илия, наприм., се е възнесълъ на небето съ коне, които били твърдѣ много огненни, и единъ бѣденъ сребренъ роднина на коня, единъ простъ катжръ, е далъ на други пророкъ, който е искалъ съ него въ необюздано положение да прескочи оградата на единъ господарски дворъ въ еврейската земя, единъ строгъ урокъ. Въ послѣдующитѣ вѣкове чловѣцитѣ сж вършили само престѣпления и глупости, а конетѣ на противъ сж принесли полза и изобилие.

Грижата за домашнитѣ животни е била въ всички времена смѣтана като за особенна заслуга. Иудейския младежъ и землевладѣлчески синъ Саулъ е билъ твърдѣ просто помазанъ за царъ, когато отивалъ да търси магаретата на господинъ татка си. Щомъ се е свършило помазанието, той ги намѣрилъ. Отъ тогава на сетѣ нигдѣ не се е чувало, нѣкой монархъ да ходи да търси магарета; близо око̀то му винаги е имало достатъчно такива, макаръ и твърдѣ редко да се ползува сега отъ ония на баща си.

Всѣкий царъ, както е извѣстно, обича да се окръжава съ най вѣрнитѣ си, и това е достатъчно доказателство и, вече само по това, конетѣ трѣбва да стоятъ на „Хелгеандсхолмъ“, защото кой може да бжде по-вѣренъ и по-сигуренъ отъ тѣхъ? Тѣ завзематъ тлѣсти „довѣрени поручения“, но тѣ поне не искатъ свобода на печата и не се бунтуватъ противъ законното правителство. Па и да се намѣреше между тѣзи недоволни такива хора, които да се радватъ на общото довѣрие, какво това означава предъ единъ конъ отъ придворния ахъръ, който може да се похвали, че всѣки пѣтъ се наслаждава на „царски почести“, когато испъва съ Богопомазанника улицата къмъ палата?

Истина е, че почитаемитѣ коне стоятъ често въ „опрегнати“ отношения съ Н. Величество, но далечъ отъ да повлияе

това злѣ върху отношенията имъ въобще, челоуѣкъ може да утвърждава, че каммърхерри, гвардейски офицери и коне отъ придворния ахъръ сж единчкитѣ индивидууми въ Швеция, които въ царствуванието на Оскара II-й иматъ шансъ да направятъ „блѣстяща карриера“.

Разбира се предателитѣ на отечеството ще викнатъ сега отъ едно гърло, за гдѣто пий ще се ошастливимъ съ единъ новъ придворенъ ахъръ, който ще струва нищо-нѣщо, кждѣ единъ милионъ лева. О, тѣ ще заговорятъ сега за „распиляванието на народната пара“, за „държавно раскошество“ и „лошо управление“! Азъ бихъ отговорилъ на тѣзи господа, че поминѣтътъ въ Швеция е станалъ въ тѣзи години тѣй тѣжъкъ, че челоуѣкъ трѣбва сега да се занимава само съ благородни коне и раскошни каляски.

Единъ царски конъ съ постоянно добра стойка струва 5000 лева годишно, а сто народни учители коштуватъ, на годината по 500 лева—тъкмо 50,000 лева. Кое е по-скѣпо?

За единъ нищо и никакъвъ милионъ, сирѣчь по 5 лева на кжца щѣло да се вземе за жилището на почитаемиѣ коне, че се развикали до Бога. Хичъ не гледатъ, гдѣто държавата плаща за Народното Просвѣщение тъкмо единъ пѣтъ и половина повече. Колко ли пѣкъ струватъ голитѣ и боси дѣца отъ народнитѣ училища, предъ царскитѣ атове!

Единъ милионъ, *най-малко* единъ милионъ трѣбва да коштува новия придворенъ ахъръ и, правото ако питашъ, на „Хелгеандехолмъ“ трѣбва да си остане той. Какво ще каже Европа, че ний не пазимъ свѣто нашитѣ предания и пѣдме почитаемиѣ придворни коне и кобили? Единъ народъ, който не почита миналото си, е близъкъ до загинване.

Но понеже смѣтатъ да го построяватъ покрай булеварда, това ноне е за насъ едно утѣшение, тѣй като и тукъ ахърѣтъ ще завзема едно отъ пай хубавитѣ мѣста на Стокхолмъ.

За единъ малѣкъ, бѣденъ народъ като насъ, трѣбва му сжщо така, както и за великитѣ богати народи нѣщо съ което да се гордѣмъ и което да не ни разваля кефѣтъ. Англия има своето Вестминстерско аббатство, Франция своята Вандомска колонна и Ейфелова кула, Германия своя императорски Мавзолей, Бавария своята бира и смахнатия си царъ, Турция своитѣ хареми, защо пѣкъ ний да нѣмаме нашъ придворенъ ахъръ?

И предъ конския палатъ или замѣкътъ на кобилитѣ или

храмътъ на жеребцитѣ, както нѣкои искатъ да го наричатъ, ще се расхожда бѣдня, заборчлятъ народъ и ще си мисли.

И господа младитѣ офицери ще си мислятъ: Седемъ пжти по-честити, вий, почтеннейши коне. Вий сте стройни като насъ, обюздани като насъ, обгладени като насъ, вий служите на царя като насъ. Ала вий нѣмате дългове, вий не плащате самички униформата си, вий ѣдете платено ѣстие и можее презрително да ритате назадъ когато срѣщнете нѣкой кърлешъ-лихваръ.

И слугинкитѣ и шивачкитѣ мислятъ: О, вий достойни за завиждане, васъ ви гледатъ и милватъ голѣмцитѣ безъ ни най малко да ви се повреди честъта!

И стария презрѣнъ народенъ учитель мисли: Боже великий, защо не си ми направилъ тѣлото космато, защо не си ми далъ още единъ чивтъ крака! Тогава и азъ щѣхъ да живѣя въ високи, просторни стаи, щѣхъ върху бѣлъ мраморъ най вкусни ѣстията да ямъ, намѣсто подиръ тридесетгодишенъ робски животъ съ жена и дѣца да гладувамъ и въ една мизерна дупка да треперя!

И бѣдното, дошло отъ селата за слугиня момиче, което гладно и замръзнало напраздно е дирило мѣсто до като найсетнѣ почти безсѣзнателно е отишло подиръ единъ „младъ господинъ“ „за да види какъ живѣе“, гледа величественния пантеонъ на всемилостивѣйшитѣ кобили, съ блѣстящи очи гледа то и мисли, че ако то имаше снощи едно малко, съвсѣмъ малко жгълче гдѣ да се подслони и едно парче коравъ хлѣбъ, старата му майка щѣше да има още здрава, честна дъщеря.

И влюбенитѣ младежи ще минуватъ презъ хладнитѣ лунни нощи по край богатия палатъ, който единъ прегладнялъ народъ е построилъ за благороднитѣ креатури на добрия си царъ. И тѣ ще притискватъ съ сърдце срамежливото си либе и ще казватъ: „Първо либе, още толкозъ повече да работя, още толкозъ повече да се мжча, азъ не ще мож да ти дамъ даже и най сухия хлѣбъ, даже и пай тѣсната стаичка, освѣнъ когато се замгълѣятъ очитѣ ти, когато побѣлѣятъ коситѣ ти, когато овѣхнатъ бузитѣ ти. Но ако е истина че душата ни ще пжтува отъ свѣтъ на свѣтъ, нека се надѣваме че и на насъ ще се падне по-добъръ, по-честитъ животъ. Нека молимъ providѣнието, да ни съедини на оня свѣтъ въ една и сжща царска калаяка, въ едно и сжщо отдѣление, за да можемъ като

четиреноги животни да се наслаждаваме отъ едно блаженство, което за създавания съ два крака е недостижимо!“

И малкия мършавъ сиромашки синъ, който пощъ търча въ специарията съ влажни отъ съдзи очи и съ бѣдно свидѣтелство въ ржка, злочесто дѣте но още по-злочестъ работенъ народъ, което е чуло доктора да казва, че майка му ще умрѣ, защото дървата сж тѣй скъпи и вѣтъра безжалостно пици изъ колибата, то хвърля при търчанието си страхливъ погледъ врѣхъ гордия замѣкъ на царскитѣ халаши и заплаква: „Боже, колко честитъ щѣхъ да бѣда, ако бѣдната ми майка дѣжеше въ подобно мѣсто!“

ИЗЪ ОБЩЕСТВЕННАТА ХРОНИКА.

Превратътъ въ нашия животъ въ общественно, политическо, семейно, религиозно и други отношения.—Причинитѣ на тоя превратъ и нашата журналистика.—Цензътъ.—Развалата на семейството у насъ.—Женското оброзование.

Въ послѣднитѣ години постѣпенно се извършва единъ превратъ въ нашия животъ: въ общественно, политическо, семейно, религиозно и други отношения. Така, напримѣръ, предишното по-равномѣрно распредѣление на богатствата у насъ изчезва: нашето общество все повече и повече се раздѣля на два общественни класса—на богати, въ ржцѣтъ на които се централизиратъ, съсредоточаватъ, богатствата, и на сиромаси, числото на които отъ день на день расте. Преди нѣколко години държавата представляваше цѣлия народъ, безъ разлика на съсловия, а сега все повече и повече става представителка на богатия классъ. Старитѣ семейни отношения изчезнаха и бракътъ изгуби вече едновременно си идилически-религиозенъ характеръ. Старитѣ религиозни вѣрвания така също отстъпиха мѣсто на невѣрието и незачитанието на черковния авторитетъ. Днесъ всѣкой знае, всѣкой вижда този превратъ въ нашия животъ. Но кои сж причинитѣ?

Отговоръ на това и на подобни питання е длѣжна да даде нашата журналистика. Дѣйствително, въ послѣдно време, тя

е започнала да се занимава съ тѣзи питання, но отговоритѣ, които тя дава съвсѣмъ не сж съгласни съ истината, не сж научни. Нашата журналистика взема едни отъ явленията за основни, когато тѣ сж временни, други пъкъ ги смѣта за причина, когато тѣ сж слѣдствие отъ една обща причина. Това най-добръ може да се види отъ въпроситѣ за *ценза* и за *развалата на семейството* у насъ, подигнати недавна отъ в. в. „Балканска Зора“ и „Дѣятель“.

Вѣстникъ „Балканска Зора“, по поводъ на тази годишнитѣ избори за Окрѣжнитѣ Съвѣти, намѣри удобенъ случай да искаже своитѣ *модерни* въззидове по изборнитѣ чиновници у насъ. За да убѣди читателитѣ си, че тя третира, разгледва, въпроса съ дълбоко познавание на работитѣ, много дълго и краснорѣчиво расправя за изборнитѣ системи въ другитѣ държави, а главно за избирателнитѣ права на швейцарскитѣ граждани. Едно много поучително нѣщо забѣлѣзва тоя вѣстникъ въ политическия животъ на другитѣ народи, а именно, че гражданитѣ тамъ избирали образовани и разбрани представители на своитѣ интереси, което, разбира се, е много добро и много разумно. Но — пустото „но“! — като минава въ България, „Балканска Зора“ прави едно чудесно *salto mortale*, опасенъ скокъ, съ което замѣтлява главитѣ на читателитѣ си и съвсѣмъ ги заблудява. Тоя вѣстникъ, като прави едно вѣрно наблюдение въ нашия политически животъ, че въ *последнитѣ години* (подчеркваме думата за „Балк. Зора“) у насъ се избиратъ за общинскитѣ и окрѣжнитѣ съвѣти, както и за народни представители, хора невѣжи и несамостоятелни, дири цѣръ за злото въ *ценза*. Идейната еволюция, развитие, на тоя вѣстникъ достигна за сега до *образователния цензъ*. Ще ли той да се спрѣ на тая точка или ще отиде още по-нататъкъ, оставяме на времето да покаже. Но за да се спасимъ отъ невѣжественнитѣ и несамостоятелнитѣ изборни чиновници, „Балканска Зора“ намира за необходимо да се тури образователенъ цензъ. По тоя начинъ мисли вѣстника да възпитае политически нашитѣ граждани, да ги научи да избиратъ *образовани* и *самостоятелни* изборни чиновници! Ако проницателния умъ на „Балканска Зора“ е достигналъ до тая велика мисль, защо не ни се расправи, въ кои мѣста, въ кои страни, спасителния *цензъ* е научилъ гражданитѣ да си избиратъ образовани и разбрани представители?

Това трѣбваше да се направи, за да не излиза, като че ли „Балканска Зора“ умишлено затъмнява умоветѣ на читателитѣ си. Ние сме увѣрени, обаче, че „Балканска Зора“ се въодушевява отъ добри намѣрения, иска подобрѣния, *реформи* въ нашия животъ, но излиза споредъ пословицата: „намѣсто да испише вѣжди, изважда очи“.

Преди всичко не може се отказа, че преди нѣколко години у насъ се избираха за общинскитѣ и окръжнитѣ Съвѣти, както и за народни представители, ако не такива *образовани* хора, каквито сж съвременнитѣ ни доктори по различнитѣ *науки*, но все какъ хора не съвсѣмъ невѣжественни, все хора по-разбрани. А най-вече въ Народното Събрание преди нѣколко години засѣдаваха почти всички наши „образовани“. Ако въ *последнитѣ години* се „избиратъ“ предпочитително необразованитѣ, причината на това трѣбва да се дири въ *специалнитѣ* условия, въ които живѣе България, и които поискаха и *специални*, макаръ и невѣжественни, изборни чиновници. Ако говоримъ право, трѣбва да признаемъ за съвсѣмъ невѣрно мнѣнието, че въ последно време нашия народъ *избиралъ* невѣжественни и неразбрани свои службани. „Балканска Зора“ трѣбва да разумѣва, че тука не може да бжде и дума за избори. Господствующата сега партия, както и всѣка друга партия, си има извѣстни цѣли и за достигването имъ употребява извѣстна тактика и избира съответствени на цѣльта срѣдства. Късоказано, явлението, за което говори „Балк. Зора“, сирѣчь, че народътъ избиралъ невѣжественни и несамостоятелни изборни чиновници или представители, е временно, зависи отъ обстоятелствата, въ които се намира въ последнитѣ години нашата държава. Щомъ България се освободи отъ тия обстоятелства, тогава ще изчезне и това явление. Това, значи, трѣбва да желаемъ да стане по-скоро; трѣбва да желаемъ, щото часъ по-скоро да се свърши туй положение, което ни принуждава да се стѣсняваме отъ къмъ политическия права и свобода. Съ повръщанieto къмъ единъ по-нормаленъ животъ у насъ ще се възстанови напълно и конституцията, ще се възстанови и пълна политическа свобода. Тогава не ще има никаква нужда да се прибѣгва до такива неестественни срѣдства, каквото е *цензътъ*, за да научимъ народа да избира образовани чиновници. Азбучна истина е, че само при свободата, *при свободнитѣ избори, при свободата на словото, на събранията и друже-*

ствата, може да се спаси всѣки народъ отъ невѣжественни общественни дѣатели и отъ всевъзможни други злини. Че това е така, показва ни историята и на нашия краткъ политически животъ. Ако сравнимъ послѣднитѣ години съ началото на нашия политически животъ, съ преврата въ 1881 год., съ периода на първото възстановление на конституцията, ще се убѣдимъ напълно, че свободата винаги е давала повече образовани представители и повече свѣстни изборни чиновници, отъ колкото въ време на политическитѣ ограничения.

И така, *измната политическа свобода*, подъ което разбираме *правата на човека и гражданина*, гарантирани отъ държавата и законитѣ, това е най-вѣрното сръдство, съ което може да се спаси единъ народъ отъ невѣжественнитѣ и не-самостоятелнитѣ изборни чиновници. Тѣ сж които научаватъ народитѣ да избиратъ най-добритѣ си граждани за представители, а не цензътъ. Само при *измната политическа свобода* народътъ може да се научи да си избира граждани, които най-вѣрно да разбиратъ и представляватъ неговитѣ интереси; само при свободата на агитацията, при шраканието на разнитѣ политически направления, при свободата на изборитѣ, съ една дума, народътъ се научава да прави сравнение между тая или оная программа, на тия или ония искания, които дѣятелитѣ си турятъ спрямо държавата. Цензътъ, билъ той образователенъ или имущественъ—все едно,—е гъсто було, задъ което обикновено се криятъ невѣжеството, при *формални претенции* на образование, тѣпостта и нечестността.

Цензътъ е едно сръдство, съ което единъ общественъ классъ завладява политическата властъ и управлява държавата исключително въ своя полза. Цензътъ е сръдство, съ което господствующиятъ классъ подчинява подъ своето политическо господство другитѣ общественни классове, както днесъ е подчинено изобщо работното население, — и обръща цѣлата държава въ представителка на интереситѣ на единъ само классъ. Цензътъ у другитѣ народи бѣше възможенъ, догдѣто подчинения классъ, сирѣчь работното население, нѣмаше още классово съзнание, додѣто то не бѣше съединено въ отдѣленъ общественъ классъ. Господствующиятъ классъ можеше преди да лѣже работното население съ разни обѣщания и подкупи; но сега, когато работницитѣ, въ силата на историческото развитие и благодарение на социалиститѣ, разбраха своитѣ интереси и своята общественна,

историческа роля, — сега тѣ съзнателно знаятъ да си избиратъ свои представители. Сега, когато работното население разбра, че може да освободи себе си, както и цѣлото общество, отъ съвременното му подчинено положение, само чрезъ съединяването му въ отдѣлна партия нарѣчена социалистическа, общественна партия на самото работно население, която постъпено завладава политическата власт, сега булото, подъ което се крияха егоистическитѣ цѣли на господствуващитѣ класове, булото, което още днесъ нѣкои наши журналисти развѣватъ като знаме на „народнитѣ интереси“ — цензътъ е вече раздранъ и се раздира на всѣкъдѣ. На негово мѣсто социалистическата партия, партията на работното население, туря най-широката политическа свобода, най-широкитѣ избирателни права, а именно :

1. Всеобщо избирателно право на всички граждани по-горѣ отъ 20 години. Прямо участие на гражданитѣ въ законодателството съ право на предложение и отхвърляние на законитѣ. Право на гражданитѣ да рѣшаватъ чрезъ свои представители за война или миръ. Право на гражданитѣ ежегодно да опредѣлятъ данъциитѣ и да отказватъ угодѣмяването имъ.
 2. Право на Общинскитѣ и Окржнитѣ Съвѣти да си избиратъ и утвърдяватъ кметове и председатели изъ между избранитѣ за съвѣта членове. Унищожение на Окржнитѣ Управления и управление на окржитѣ и общинитѣ въ полицейско и административно отношения само отъ Окржнитѣ и Общинскитѣ Съвѣти.
 3. Право на законодателна инициатива отъ страна на гражданитѣ относительно общинскитѣ и окржни работи. Обнародване чрезъ общински и окржни вѣстници и чрезъ обявления изъ улицитѣ рѣшенията на съвѣта.
 4. Безплатно правосъдие. Безплатна медицинска помощ за работното население. Образование безплатно, пълно, научно, професионално и еднакво за двата пола. Устройство на недѣлни и зимни училища за възрастни селяне и селянки и пр. и пр.
- Такива широки избирателни права и политически искания ситурятъ сега народитѣ. При тия искания, ясно е, че не може да

бжде и дума за нѣкакавъ цензъ. Въ днешно време интереситѣ на цѣлия народъ, на цѣлото общество, се изразяватъ въ стремления на социалистическата партия и съвършено естествено населенията избиратъ ония отъ своята партия, които най-добрѣ разбиратъ и най-ясно представляватъ интереситѣ имъ. Изобщо, повтаряме пакъ, че при политическата свобода народитѣ най-вече си избиратъ добри представители на своитѣ интереси, безъ да иматъ каква да е нужда отъ цензъ. Още повече това е вѣрно, когато народътъ се взема, не като нѣщо отвлечено, а като общественъ работенъ классъ, а различнитѣ съсловия—дѣто ги има—се взематъ като кандидати, които утрѣ или други день, подъ влиянието на съвременното капиталистическо производство и неговата конкуренция, ще встъпятъ въ редоветѣ на работническия классъ, на пролетарията. Тогава се разбира, че привърженци на ценза ще бждатъ ония, които принадлежатъ къмъ другата класа, къмъ класата на богатитѣ, на буржуазията.

Пита се сега, кой классъ представлява „Балканска Зора?“ Или по-добрѣ, интереситѣ на кой общественъ классъ у насъ тя иска да защити съ ценза? Отъ това, което тя писа по тоя въпросъ, се вижда, че тя говори изцѣло за народа, безъ да взема въ внимание факта, че у насъ народа все повече и повече се деференцира (раздѣля) на два обществени класа: на работно население и на капиталисти. Всички дребни съсловия—дребнитѣ занаятчии, дребнитѣ търговци и дребнитѣ земледѣлци—постъпенно се съеипватъ и отиватъ въ редоветѣ на пролетарията, или гдѣто съществуватъ още сж кандидати на утрѣшния пролетариятъ. Този е пжтя, по който върви развитието на нашия животъ и нищо не ще може да го отклони отъ него. А щомъ е такава работата, тогава нашия „народъ“ не може да се взема, като едно цѣло, а раздѣленъ поне на два класа: работническия классъ и кандидати за него отъ една страна, и капиталистически классъ отъ друга, който постъпенно, но явно вече расте и отдѣля интереситѣ си отъ интереситѣ на работния народъ. Последния классъ, за да завладѣе политическата властъ у насъ и за да накара държавата да служи исклучително на неговитѣ интереси, разбира се, ще иска всѣкакви цензове и ограничения. Въ такъвъ случай у насъ се раждатъ двѣ партии съ първенствующе общественно значение: *буржуазна, капиталистическа, и социалистическа, работна, партия*. Тогава на послѣдната остава да стане на чело на работническия

народъ и, като се опира на началата на *научния социализъм*, да покаже обществената и политическа роля на нашитѣ работници и крайнитѣ цѣли на съвременното историческо развитие. Отъ социалиститѣ у насъ ще зависи, до колко тѣ практически и научно ще дѣйствуватъ да организиратъ народа въ съзнателенъ класъ, който, както и у другитѣ народи, съзнателно да избира и представители на своитѣ интереси, на своитѣ искания и стремления. При такова разбиране на „народа“ цензътъ е пуженъ не за народа, а за ползата на богатия класъ, на зарождающия се у насъ буржуазенъ класъ.

„Балканска Зора“, може би съвсѣмъ безсѣзнателно иде да изражава ония искания, които съвпадатъ съ цѣльта на всеѣки единъ буржуазенъ класъ, и мисли, че защищава интереситѣ на народа. Това е една голѣма бърканица на понятията и е плодъ на неясното разбиране историческия процесъ, който се извършва у насъ. И дѣйствително, на пръвъ погледъ не може да се забѣлѣжи тоя вървежъ на работитѣ, защото старитѣ начини на производството и размѣната у насъ не сж още напълно отстъпили мѣстото си на новитѣ, на капиталистическитѣ начини на производството и размѣната, подъ влиянието на които, обаче, се извършва отъ денъ на денъ съсинванието на старитѣ ни икономически наредби. За сега нашия животъ се намира подъ двойно влияние, — отъ една страна подъ влиянието на остатъцитѣ отъ старитѣ икономически условия, отъ друга — подъ влиянието на капитализма, било европейскій, било нашъ. Това икономическо положение, което не се е още рѣзко опредѣлило, поражда въ нашето общество неясни и неопредѣлени понятия.

Но колкото по нататъкъ отиваме, толкова по силно ще става влиянието на капитализма, толкова по голѣмо ще бжде раздѣлението на обществото на два класа, а заедно съ това, толкова по-широки ще станатъ умственний кржгозоръ и превратътъ въ понятията, които сега едвамъ започеватъ да се опредѣлятъ. Икономическитѣ условия, въ които живѣе едно общество сж основата на всичко друго, на всички общественни учреждения, на умственнитѣ и нравственнитѣ понятия, които вирѣтатъ въ това общество. Съ измѣнението на икономическитѣ условия, измѣняватъ се и всички учреждения и всички понятия. Ето защо и у насъ, съ измѣняванието на предишнитѣ икономически условия измѣняватъ се и всички други учреждения: политичес-

ки, общественни, семейни, религиозни и т. н., а така също и умственитѣ и нравственитѣ понятия.

Нашата журналистика, обаче, е далечъ отъ такова естествено обяснение на измѣненіята, които ставатъ въ историята на човѣчеството и въ днешно време у насъ. Нашитѣ журналисти виждатъ кореннитѣ измѣненія, които ставатъ въ всѣко едно отношение у насъ, но не виждатъ сѣщинската причина на тия измѣненія. Това ги кара да взематъ временнитѣ явления за законъ, както прави „Балканска Зора“ и слѣдствията за причина, както ще видиме по-долу, по въпроса за развалата на семейството у насъ.

Въ първия брой на в. „Дѣятель“ се подига въпроса за съвременнитѣ семейни измѣненія у насъ. „Балканска Зора“ и „Свобода“ не заминаватъ и тоя въпросъ, безъ си искажатъ мнѣнието, което, разбира се, е едно много хубаво явление въ нашата журналистика. „Дѣятель“ намира, че развалата на семейството у насъ произлиза отъ това, дѣто сега бракътъ се сключвалъ *по смѣтка*, за пари, за богатство и за салтанатъ, дѣто встѣпватъ въ неравни бракове и пр. Единъ отъ дописницитѣ на „Балк. Зора“ вижда причината въ *зестрата*, а сама „Балк. Зора“ я вижда въ *небъмарското* направление на дѣвическото образование, за което говорихме миналия пѣтъ. „Свобода“ пъкъ вижда причината въ невѣжеството на нашитѣ жени и въ това че европейската цивилизация ни е заварила непригответни за да я посрѣщнемъ.

Всички тия мнѣния никакъ не обясняватъ естественната истинска причина на явлението. Че бракътъ се сключва у насъ сега по смѣтка, за пари, за богатство или за зестра, това е вѣрно. Но това не е причина, а слѣдствие. Причината се крие въ общия икономически превратъ у насъ. До освобождението основа на нашия животъ съставляваше еснафската наредба и дребното производство и търговия. На тая дребна основа отговаряха и дребнитѣ вкусове и дребнитѣ понятия и мисли. Но отъ освобождението насамъ, подъ влиянието на капиталистическото производство и на конкуренцията, тая основа на нашия животъ се разруши и се разрушава. Съвременния капитализмъ разрушава всичко старо и туря на първо мѣсто личния интересъ, богатството, парата, жаждата за удоволствия и наслаждения. Такова е свойството на съвременния капиталистически пе-

риодъ. Така щото съвсѣмъ естествено е, гдѣто и бракътъ съ влизанието на нашия животъ подъ влиянието на капиталистическото производство захваща да се измѣнява по образа и подобieto му, и се обръща на срѣдство за обогатяване или на срѣдство за предаване богатствата по наслѣдство на прямитѣ поколения. Ето защо сега у насъ бракътъ се прави *по смѣтка*, за пари, за богатство, *за зестра*; ето отъ кждѣ се явява стремление къмъ салтанатъ, къмъ раскошъ. Отъ заключения на такива основания бракъ, разбира се, излиза развратъ, съпружеска невѣрностъ и самия той се обръща въ театъръ на семейни драми. Отъ друга пкъ страна капиталистическото производство, като произвежда на едро, извънредно голѣми и разнообразни богатства, прави послѣднитѣ крайно ефтини и по тоя начинъ самó развива разнообразие въ вкусоветѣ, развива нови потребности, нови удоволствия и наслаждения, които при старитѣ икономически условия бѣха неизвѣстни, немислими, и прави животътъ по-широкъ, по-разнообразенъ и по-подвиженъ.

Ето защо и у насъ отъ освобождението насамъ се явява жажда къмъ труфила, къмъ моди и т. н. Всичко това се развива у насъ съвсѣмъ естествено, подъ влиянието не на „експлоататоритѣ европейци“, а подъ влиянието на съвременната капиталистическа ера, въ която живѣе човѣчеството и въ която встъпи и нашата държава. Да се бори човѣкъ съ „модитѣ“ ще рѣче да се бори съ вѣтрениитѣ мелници, ще рѣче да се занимава съ праздни и безсмисленни проповѣди, ще рѣче, най-подирѣ, да не разбира смисъла на явленията. Нищо не може да отклони нашия животъ отъ тоя пътъ, който отъ една страна създава раскоша на богатитѣ, а отъ друга—сиромашията и новитѣ потребности. Нито салтанатътъ ще се унищожи съ проповѣди противъ „модитѣ“, нито семейнитѣ отношения ще се подобрятъ. Развалата на семейството и развратътъ още повече ще се развиятъ съ по нататъшното развитие на капитализма у насъ. Тоя послѣдния, като подобрява машинитѣ, като събира вслѣдствие на това богатствата въ едни рждѣ, като обръща чрезъ конкуренцията народа въ пролетарии, прости работници, привлича къмъ производството женитѣ и малолѣтнитѣ дѣца, които прекарватъ живота си въ фабрикитѣ. При такива условия, разбира се, не може да не се разваля семейството и да не се развива развратътъ. Изобщо днесъ бракътъ и у насъ е запазилъ само формата на *религиозенъ бракъ*, когато въ сщностъ той е станалъ единъ

видъ търговски *гешефтъ*, едно сръдство за обогатяване. Ето защо днесъ у насъ изпълненното религиознитѣ брачни обряди се обръща въ присмѣхъ, което още повече накрънява религиозния авторитетъ. За това ние смѣтаме, че време е вече да се въведе и у насъ *гражданския бракъ*, като се предостави на желающитѣ да се вѣнчаватъ и черковно.

Подиръ горѣказанното нѣма нужда да се простираме на дълго върху въпроса, да ли образованитѣ жени ще могатъ да спрѣтъ развалата на семейството у насъ. Ясно е, че тѣ не могатъ, защото никакво образование не може да спрѣ естествения вървежъ на историята. Но образованитѣ жени както и образованитѣ мъже могатъ, безъ съмнѣние, да тикатъ развитието на естественната еволюция да върви по-бърже напредъ. Но какво образование трѣбва да притѣжава за това жената? Разбира се, че тя трѣбва да притѣжава образование не външно, което се заключава въ знанието на етикециитѣ и церемониитѣ или въ игранието съ общи безсмисленни фрази, а образованието на духа, на ума, на мисълта. Освѣнтъ това, за да може жената да послужи за минаване къмъ по високи и по чисти семейни отношения (за старитѣ нѣма какво да жалиме), тя сама трѣбва най напредъ да стане общественна полезна единица, сирѣчь да стане икономически независима и самостоятелна. При сегашнитѣ условия на живота жената може да достигне това чрезъ високо и професионално образование. Тогавъ се разбира, че само такива образовани жени ще могатъ да послужатъ на човѣческия прогресъ; такива образовани жени съвсѣмъ естествено ще подбиратъ за себе си и образовани мъже, съюза на които ще се основава на еднакви права, на взаимна любовъ и уважение, а не на необходимостта да има мъжъ, който да я храни и да ѝ даде права и почитъ въ обществото. Пълно сръдно и висше университетско и професионално образование могатъ днесъ за днесъ да създадатъ за жената условия, които най-подиръ ще я спасятъ отъ сегашното ѝ унижение.

Нашето женско образование е далече отъ да дава такава надѣжда на нашата жена. До сега у насъ, какви не операции се произведоха надъ женското образование. Въ днешно време нашитѣ женски гимназии представляватъ едно куцо и килаво създаване: полусръдно съвсѣмъ повърхно образование и такова сжщо повърхно „специалио педагогическо“. Естесвенно е,

че койго гони два зайца, нито единия улавя, та и съ нашето женско образование тъкмо такава излиза работата : нито средно образование, нито специално. Създаватъ се полу-грамотни жени, съ голѣми претенции, които естествено нѣматъ никакви други по-високи интереси умствени и нравствени, а само ламтѣние къмъ празенъ животъ и кокетство. Може да се каже, безъ да преувеличава челоуѣкъ, че сегашното женско образование у насъ съвсѣмъ не удовлетворява обществената нужда отъ истински образовани жени и майки, които да се заловятъ да служатъ за напредѣка на нашия животъ. А извѣстно е, до колко голѣмо бива влиянието, което може да покаже образованата жена върху обществото.

Както и да е, а на нашата жена е необходимо образование на духа, на ума, на мисълта, сир. образование средно и висше, образование сериозно. Ето защо е необходимо да се приравни женското образование у насъ съ онова на мъжете и да се обърне внимание на преподаванието въ нашитѣ женски гимназии, на което повечето пжти гледатъ като на несериозно дѣло, като се държатъ о глупавото правило, че на жена много образование не трѣбва. Освѣнъ това необходимо е да се опредѣлятъ и степенни за висше университетско и професионално образование на нашитѣ жени.

Впрочемъ, трѣбва да се забѣлѣжи, че въ тоя въпросъ съвременнитѣ държави излизатъ много упорити. За това само чрезъ дълги хлопания въ вратитѣ на държавата, жената заедно съ привърженцитѣ на нейното освобождение отъ съвременното ѣробство могатъ да отворятъ портитѣ на храмътъ на образованието и за жената. Ето защо на нашитѣ образовани жени остава да проявятъ своята енергия и умъ за задоволителното разрѣшение на въпроса за женското образование. Висшето университетско и професионално образование само може да послужи на жената за срѣдство съ което ще се бори въ живота за *социалното и политическо равенство на двата пола*, при което само е възможно да се основе съюза на двата пола върху „*взаимната любовъ*“, а не върху смѣтката, нуждата и робството.

КНИЖНИНА

„Животнитѣ“ учебникъ за долнитѣ классове на срѣднитѣ училища. Съставили: Г. Н. Златарски и Н. Лазаровъ. София, 1888 год.

Когато преглеждаме нѣкой списъкъ на издѣлванитѣ до сега български учебници, първото нѣщо, което бие въ очи е факта, че тѣ, почти всичкитѣ, сѣ назначени за *долнитѣ классове на гимназиялнитѣ и срѣднитѣ училища*. Ето примѣри за учебницитѣ само по Естествена История: 1) Естествена История, дѣлъ 1-ий Зоология, за долнитѣ классове на реалнитѣ и гимназиялнитѣ училища. Отъ Д-ръ А. Покорный, превели И. К. Урумовъ и В. Атанасовъ. Виена, 1882 год. 2) Естествена История, дѣлъ II-ий Ботаника, за долнитѣ классове на реалнитѣ и гимназиялнитѣ училища, превелъ И. К. Урумовъ. Виена, 1882 год.; 3) Учебникъ по Зоология, за долнитѣ классове на срѣднитѣ училища, съставилъ М. Т. Бракаловъ. Пловдивъ, 1890 год.; 4) Физическа Антропология, учебникъ за срѣднитѣ училища, съставилъ М. Т. Бракаловъ. Виена, 1882 год.; 5) Учебникъ по Ботаниката, за долнитѣ классове на срѣднитѣ училища, съставилъ М. Т. Бракаловъ. Пловдивъ, 1886 г.; 6) Учебникъ по Физиката, за долнитѣ классове на срѣднитѣ училища, съставили М. Т. Бракаловъ и П. Жилковъ. Виена, 1883 г.; 7) Начална Химия, за долнитѣ классове, съставили В. Атанасовъ и Л. Лукашъ. Пловдивъ, 1886 г.; 8) Учебникъ по Химията за II и III классъ, отъ Л. Лукашъ, Пловдивъ, 1888 г.; 9) Учебникъ по Химията, за долнитѣ классове, отъ С. Бъровъ и др. и др. и др., и се за долнитѣ классове на срѣднитѣ и гимназиялнитѣ училища. Защо това еднообразно желание на нашитѣ учени, да улеснятъ съ своитѣ съчинения изучаванieto на наукитѣ само въ долнитѣ классове? Защо нито единъ отъ тѣхъ се не залови, да напише нѣщо и за горнитѣ? Рѣшенъ ли е вече въпросътъ, че нашитѣ ученици, отъ V классъ на горѣ, нѣматъ нужда отъ никакви учебници, че учителитѣ по всичкитѣ гимназии съ своята дългогодишна практика и доказани педагогически способности, правятъ бесполѣзни всѣкакви ръководства? Този въпросъ се вижда, да е рѣшенъ за онѣзи отъ нашитѣ учители, които

намиратъ за по-лесно и по-полѣзно, да пишатъ мѣнички учебници, на коритѣ на които тѣ никога не забравятъ да надпишатъ: „за *долнитѣ* *классове*.“ Азъ зная, че мнозина отъ моитѣ читатели, като прочетжтъ *горнитѣ* редове, ще си кажатъ: „друго яче не е можало и да бѣде; защото по-вечето отъ учебницитѣ сж написани при самото поникване и възраждане на нашитѣ училища, слѣдователно, въ такова време, когато не е имало още *горни* *классове* въ тѣхъ; послѣ, ще си кажатъ тѣ, необходимо е, преди всичко, да си изработимъ учебна литература за *първоначалнитѣ* училища и за *долнитѣ* *классове* на гимназиитѣ, тѣй като тамъ се дава основно градиво за всичкитѣ науки и то на малки дѣца, които биха мжчно възприели и запамтели това, което имъ се разказва, безъ помощта на добри ръководства“. Сжщото това разсуждение азъ правехъ всѣкой пжтъ, когато, при появяванието на всѣкой новъ учебникъ, ми ставаше грозно и отекчително, да прочитамъ на първата му страница сѣ сжщото: за *долнитѣ* *классове*!... Обаче, при едно по-сериозно размишление върху тоя въпросъ, при разглежданието на самитѣ учебници, при повторното и внимателно прочитание на тѣхнитѣ критики отъ страна на вещи хора, азъ дойдохъ най-послѣ до убѣждението, че съ твърдѣ малки изключения, нашитѣ учени даскали надраскватъ своитѣ учебници, презъ купъ за грошъ, за да си осигорятъ единъ доходъ, сжщо както търговцитѣ счукватъ, на двѣ на три, дѣсчени кжщи, за да ги даватъ подъ наемъ на бездомнитѣ и скитници чиновници!.... За да се увѣримъ нагледно въ горното заключение, което азъ безъ никакво стѣснение исповѣдвамъ, макаръ и да съмъ сигуренъ, че тази смѣлостъ ще ми коштува смразяванието съ нѣкои отъ моитѣ иначе много любезни колеги, нека си дадемъ труда, да направимъ мѣничкитѣ смѣтки, които безъ съмнѣние, тѣ винаги правятъ при издаванието на своитѣ учебници.

Да вземемъ едно отъ съчиненията на г. Бракалова, на-примѣръ, послѣдний му учебникъ по Зоология, назначенъ за *долнитѣ* *классове* на *срѣднитѣ* училища. Питаме: сѣ едно ли щеше да бѣде за г. Бракалова, сѣ еднакъвъ ли трудъ щеше да положи и сѣ еднакви ли облаги щеше той да извлече отъ това свое ново съчинение, ако той го бѣше написалъ и назначилъ не за II-ия *классъ*, за който вече има три учебника по Зоология, а за V-ия, за който нѣма освенъ лошо преведения и до безсвѣтъностъ скжпия учебникъ отъ Герда? Г. Бракаловъ разби-

ра отъ смѣтки и знае, че единъ учебникъ за II-ия класъ ще се харчи съ хиляди екземпляри въ годината, тъй като въ Българинъ има съ хиляди втори классове, а за V-ия класъ, гдѣто даже е въпросъ, да ли ще се въведе отъ обикновено претенциознитѣ учители по естественнитѣ науки, единъ учебникъ по Зоология ще се харчи само въ малочисленнитѣ пети классове на петтѣхъ държавни гимназии. При такава ясна смѣтка, да пишешъ учебникъ по Зоология за V-ия класъ ще рѣче да не знаешъ какво правишъ; то ще рѣче, да си хвърляшъ нарицитѣ *на вѣгара*! Сжщата тази смѣтка обяснява не само назначението за долнитѣ классове на по-голѣмата частъ отъ българскитѣ учебници, но тѣхното бързо появяване: до сега има излѣзли три учебника по Зоология за долнитѣ классове, а само единъ преведенъ за горнитѣ; три учебника по Ботаника за долнитѣ классове, нито единъ за горнитѣ; четири учебника по Химия за долнитѣ классове, нито единъ за горнитѣ; три учебника по Физика за долнитѣ классове, нито единъ за горнитѣ и др. и др. Отъ тѣзи примѣри става ясно като бѣлъ денъ, кое кара по-голѣмата частъ отъ нашитѣ учители да пишатъ учебници.

Горнитѣ разсждения азъ никога нѣмаше да се осмѣля да правя публично, ако не бѣхъ възмутенъ отъ потвърждението, което истъргнахъ за тѣхъ отъ устата на нѣкои отъ нашитѣ учители—писачи. На въпроситѣ, които съмъ задавалъ на нѣкои отъ тѣхъ: защо не напишете една Минералогия и Геология за VI-ия класъ, защо не стжкните една Технология за VII-ия класъ, защо не съставите една Всеобща История за горнитѣ классове, която да излага и тълкува историческитѣ събития, както тѣ трѣба да се тълкуватъ подъ свѣтлината на другитѣ науки, а особено на естественнитѣ? на всичкитѣ тѣзи въпроси съмъ получвалъ приблизително се сжщия отговоръ: защото въ горнитѣ классове книгитѣ не се харчатъ много и трудътъ остава невъзнаграденъ. Такива сж въ всичко нашитѣ работи. Ние сме научени скжпо и пре-скжпо да ни възнаграждаватъ, за да благоволимъ да направимъ нѣщичко. Ако напимѣръ, не ни командироваатъ да направимъ една геологическа, зоологическа или ботаническа екскурзия, ние намираме, че е прекалена ревностъ, да си разваляме спокойствието, да ходимъ по планинитѣ и се смѣемъ, даже и подиграваме, съ тѣзи още *млади и распалени*, които събиратъ търне и гущери! Ако не ни испращатъ официални похвали отъ министерството, че сме се старали за

кабинетитѣ при гимназиитѣ и че работимъ за българската наука, на която общаваме, да бждемъ единъ день свѣтила; ако се случи директора на гимназията да разбира отъ значението на сбиркитѣ по естествената история, колкото Манчовъ разбира отъ значението на историческитѣ факти, и не ни дава пари за спиртъ и за други потрѣби, ние зарѣзваме всичко и казваме: по врага, ние не сме луди да бараме и меришемъ съ скапани препарати, да си въвираме ржцѣтѣ въ вонящия спиртъ, когато хората не обръщатъ внимание и не разбиратъ значение то на това, което правимъ! . . . Не ни насърдчаватъ! Насърдченията, било за изучаване на страната ни, било за литературни и научни трудове, сж необходими, особено когато се има предъ видъ студенината, съ която нашата сурова срѣда посрѣща всичко, което нѣма за нея нѣкакво практическо значение; но да работимъ само чрезъ насърдчаване, само чрезъ парични възнаграждения, както става у насъ, то значи да работимъ не за общо добро, не за нѣкаква идея, но за нашето частно благо, за нашитѣ кесии.

Като имаме така ясно предъ очитѣ си мотивитѣ, които каратъ нашитѣ учители да пишатъ книги, можемъ ли да диримъ въ нашата учебна литература по-добри учебници отъ тѣзи, които имаме? Разгхрнете, читателю, ако щете Ботаниката на Маврова и Богданова, ако щете Зоологията на Бракалова, и кажете, не е ли срамотно и безсвѣстно, да се изобразяватъ на дѣцата природнитѣ хубости съ чъртежи, които представляватъ всичко друго, но не и това, което тѣ сж искали да представятъ? На страница 7 въ Зоологията на Бракалова има едно изображение, което иска, да представи морското дѣно, ошарено отъ величественитѣ и изящни по своитѣ цвѣтове актинии; сравнете това *нищо* съ подобно едно изображение въ съчинението на профессора Хеклъ—История на сътворението (ст. 468) и кажете, ако вѣрвате, че изображенията способствуватъ за възбуждане интересъ въ крехкитѣ умове къмъ това, което имъ се расправя на теория, не трѣба ли строго да се забрани, да се даватъ въ ржцѣтѣ на дѣцата тѣзи карикатури? Интересно е, да се знае какъ г. Илиевъ, който написа въ „Денница“ такава хубава и своевременна статия по естетическия вкусъ у младежитѣ, и който се намира на мѣстото, гдѣто най-много трѣба да се говори и мисли за учебници и учебни дѣла, какъ той гледа на тѣзи пасквили.

Отъ що произлиза тази отвратителна вѣнкашностъ на всичкитѣ почти учебници по естественнитѣ науки? Тѣзи които се задоволяватъ съ повърхностни обяснения, ще повѣрватъ на г. г. Маврова и Бракалова, ако имъ кажатъ, че нашитѣ печатници не сж още на висотата на своето назначение, за да може, да се очаква отъ тѣхъ нѣщо по-хубаво. Азъ признавамъ, че въ България още не се е видело това чудо-печатаръ, да се въодушевява отъ сжщитѣ чувства и желания, съ които се въодушевява единъ истински и добросѣвѣстенъ литераторъ, но въ дадения случай ще бжде съвсѣмъ несправедливо, да се стовари всяката вина върху нашитѣ печатари и печатницитѣ имъ. Злото, споредъ мене, проистича отъ търговската и спекулативна цѣль, съ която се пишатъ разнитѣ книги и учебници. Ако г. г. Мавровъ, Бракаловъ и др. пишехъ своитѣ учебници съ единствениата цѣль да подпълнятъ една празнина въ нашата учебна литература и съ това да удовлетворятъ една потрѣба въ учебното ни дѣло; ако тѣ обичаха отъ сърдце природата, която тѣ сж се заели да иллюстриратъ и откриватъ на малкитѣ дѣца; ако, най-послѣ тѣ искаха да направятъ добри учебници, а не добри источники за възнаграждение труда, тѣ щѣха да похарчатъ повече за отпечатванието на трудоветѣ си и нѣмаше да допустнатъ, да се вмжнатъ въ тѣхъ карикатури, нѣмаше да позволятъ на печатаритѣ и на печатницитѣ да обезобразяватъ и тѣхнитѣ учебници, и природата Но това може да направи само онзи, който не очаква тлѣсти възнаграждения за своитѣ трудове, който се труди съ благородната мисль, да помогне на младежъта и, слѣдователно, който се задоволява само съ едно морално възнаграждение. Какво ли се кискатъ господата, къмъ които се отнасятъ тѣзи, споредъ тѣхъ, наивни думи!—Въ срѣдъ материалистическия XIX вѣкъ, изпълненъ отъ вярвитѣ, че трудътъ, който е темелъ и на политическата икономия и на всичко, трѣба да се възнаграждава, да сѣднешъ да работишъ за едно платоническо морално възнаграждение! . . . , Това е извѣяностъ! Азъ признавамъ, че тѣ иматъ право, отъ своя точка зрѣние, но тогава нека ми бжде позволено да вѣрвамъ, че и азъ имамъ право, като казвамъ, че тѣхнитѣ учебници сж написани не толкозъ съ цѣль да бждѣтъ *елементарни* ръководства за младежъта, отъ колкото да бждѣтъ *елементарни* источники за отруденитѣ имъ автори.

Нѣкои отъ моитѣ читатели, може да намѣратъ мойтѣ белѣжки за повърхностни, тѣй като азъ не се коснувамъ освенъ до вънкашността на нашитѣ учебници. Така би било съвършено справедливо, ако се докажеше, че за тѣхното съдържание нѣма що да се каже; да ли това е така, за нѣкои отъ новоиздаденитѣ учебници по естествена история, ще видимъ другъ пжтъ. Азъ се коснахъ само до вънкашността на учебницитѣ, особено по естествена история, защото именно въ тази вънкашностъ се отразяватъ, споредъ мене, намѣренията и желанията на авторитѣ.

Азъ се ползувамъ отъ случая, при тѣзи общи белѣжки върху учебната ни литература, да укажа на необходимостта, че трѣба вече, да се обърне по-сериозно внимание на разнитѣ учебници, които като лапавици отъ снѣгъ поируватъ училищнитѣ ни библиотеки. Министерството на Народното Просвѣщение трѣба, да опредѣли строгъ контролъ при избора на учебницитѣ и да запрети строго въвежданieto въ училището на такива, които сж единъ пжтъ признати за негодни.

Учебникътъ по Зоология, върху който си предлагамъ да направя нѣколко белѣжки, е написанъ отъ г. Златарски, държавенъ геологъ и отъ г. Лазаровъ, главенъ инспекторъ при министерството на Народното Просвѣщение и бждщия прѣподавателъ по естествениитѣ науки при висшето училище въ София. Подиръ тази громка титулировка на авторитѣ на предмѣтния учебникъ по Зоология, всѣкой би ималъ право, да се надѣва, че той ще бжде по-добъръ, въ всѣкое отношение, отъ всичкитѣ до сега излѣзли учебници по тази наука; до колко тѣзи надѣжди сж оправдани, ще се сжди отъ справедливостта на белѣжкитѣ, които има да направя върху тѣхния трудъ.

Въ предговора си г. г. Златарски и Лазаровъ заявяватъ, че „при изложението на материала, ние сме се водили споредъ *днешното състояние на науката* и по программитѣ на училищата ни, затова и сме расподѣляли животнитѣ по *естествената систематика*“ Азъ питамъ господа Златарски и Лазаровъ: такова ли е днешното състояние на науката; щото отъ него да проистича систематиката, която тѣ сж приели въ своя учебникъ? Ако ми се отговори утвърдително на този въпросъ, то азъ увѣрявамъ всичкитѣ мои читатели, че това не е

истина. Има по-вече отъ половина столѣтие какъ е погрѣбено това печално състояние на Зоологията, когато така различни организми, като Ехинодермитѣ, Хидритѣ, Медузитѣ и Коралитѣ се съединяваха, на основание на вънкашната форма на тѣлото имъ, въ една и същата група — Лжчеститѣ животни на Кювие; когато Червеитѣ, Рацитѣ, Паяцитѣ и Насѣкомитѣ се туряха въ единъ и същи отдѣлъ отъ классификацията на животнитѣ — Членеститѣ животни; когато Сюнгеритѣ, които сж много-клѣточни организми и които ималъ една сравнително доста сложна организация, се туряха между Първацитѣ (Protozoa), на които тѣлото е съставено отъ една капка протоплазма, която капка у най-добрѣ развититѣ отъ тѣхъ, може да достигне най-много до състоянието на една клѣтка. Има ли нужда да се доказва, че на основание именно на днешното състояние на Зоологията Морскитѣ таралежи (Echinoida), Морекитѣ звѣзди (Asteroida), Крипидитѣ (Crinoida) и Холотуриитѣ (Holothurioida) сж извадени вече отъ долапа, въ който Кювие ги бѣше наръгалъ заедно съ Медузи, Корали и др. и сж съединени въ една особена голѣма група, наръчена Иглокожи (Echinodermata)? Имали нужда, да се доказва, че ракътъ, паякътъ и пеперудата не могатъ да стоятъ на едно мѣсто съ пиявицата, тенията и трихината? Какво биха казали Фогтъ, Хеклъ, Хжкслей, Ковалевски и други, ако научеха, че между българскитѣ учени (!) се подига споръ върху въпроса: дали морската звѣзда, морскитѣ таралежъ и други отъ този типъ животни, трѣба да се отдѣлятъ отъ корала, медузата и сладководната хидра, и дали въ тѣсния кафезъ на Прѣшленнитѣ животни не трѣба да се вкарва и обширното царство на Червеитѣ? Какво мнение биха си съставили тѣзи учени за нашитѣ училища, а особено за сѣдбата на любимата тѣхна наука въ България, ако имъ кажехме, че въ нашитѣ училища е въведенъ учебникъ по Зоология, който рѣшава отрицателно горнитѣ въпроси? Но азъ бързамъ, да кажа на моитѣ читатели, че азъ не вѣрвамъ по никакъвъ начинъ нашитѣ бѣдѣщи преподаватели по естественитѣ науки въ висшето училище, г. г. Златарски и Лазаровъ, да сж направили *несъзнателно* тази голѣма погрѣшка, като се вмѣзнали въ своя учебникъ такава не естествена и съвсемъ лъжлива систематика. И дѣйствително, какъ е възможно г. г. Златарски и Лазаровъ, които, ако не знаятъ отъ свои собствени изучавания какво е състоянието на Зоологията въ днешно време и, слѣдователно, каква е системати-

ката, която проистича, тъй да се каже, отъ това състояние, сж можали да научатъ това поне въ нѣкой отъ съвременнитѣ учебници по Зоология, какъ е, казвамъ, възможно тѣ да сж се изложили несъзнателно на такъвъ бламъ за невежество, като сж турнали въ своя учебникъ Червеитѣ (Vermes) въ отдѣла на Прешленнитѣ животни (Arthropoda), Ехинодермитѣ (Echinodermata) въ отдѣлтѣ на Мешеститѣ (Coelenterata) и Спонгеритѣ (Spongia) между най-проститѣ организми — Първацитѣ (Protozoa)? Азъ съмъ увѣренъ, че тѣ съзнателно сж направили тази зоологическа фалшификация съ хубавото намѣрение, да улеснятъ паметта на дѣтето, като го научатъ, да распознава животнитѣ, споредъ лесния за схващане характеръ — въикалната форма на тѣлото. Този мотивъ ще се види на пѣкои отъ моитѣ читатели за твърдѣ справедливъ и извинителенъ, но азъ ще ги помоля, да размислятъ преди всичко, да ли е позволено, да се моделира и изопачава науката, *по разбираието на разнитѣ автори на елементарнитѣ учебници*, само и само, да се въсприемела тя по-лесно отъ учащитѣ се? Позволено ли е, да се преподаватъ научнитѣ факти не тъй, както си сж, а да ги изопачаваме, само за това, защото друго яче тѣ мжчно щѣли да се въсприематъ, или, което е по-вѣрно, защото насъ ни мързяло, да подиримъ нѣкои популярни и лесноразбирателни характеристики? На кжсо : позволено ли е, да лъжемъ: защото ако казваме истината, нѣма да ни разбиратъ? Това би значило, да въведемъ въ положителнитѣ науки иезуитския принципъ, който отъ вѣкове господствува въ нашата социална и въспитателна система, т. е. да лъжемъ дѣцата, когато тѣ ни искатъ обяснение за нѣкое природно явление; да имъ казваме, напримѣръ, че свѣти Илия се расхожда по небето съ каруцата си, когато тѣ ни питатъ — защо гърми? да имъ казваме, че дѣдо Господъ пуца горѣщи камъни отъ небето, за да бие своитѣ грѣшници, когато тѣ ни питатъ — защо пада грѣмотевицата и убива хората? и др. и др.

Наистинна, классификациитѣ въ разнитѣ науки не сж таква положителни и неизмѣнни научни истини; щото да се боимъ, да ги нокжтнемъ; ние знаемъ, напротивъ, че тѣ сж едни съвършенно искусствени таблици, които ние правимъ, за да се улеснимъ при изучаването на разнообразитѣ натрупани материали и които ние сме длъжни, да измѣняваме заедно съ напредъка на наукитѣ; но азъ не вѣрвамъ г. г. Златарски и Ла-

заровъ да оспоряватъ факта, че ученигъ, при изработванието на классификациитъ, се стараятъ, да групиратъ и наредятъ натрупанитъ материали по такъвъ начинъ и въ такава съобразна съ тѣхнитъ свърски послѣдователность, щото таблицата, която произлиза отъ това групиране, да не бжде само като едно резюме на нашитъ познания по тази наука, но да бжде същевременно фигуративното изражение на естественното отношение, което съществува въ природата между нѣщата. Съвременниятъ классификации, напримѣръ на животнитъ и растенията, които проистичатъ отъ *днешното състояние на Зоологията и Ботаниката*, като се основаватъ на същото начало; да представятъ свърскитъ, които съществуватъ между разнитъ организми и послѣдователността, която проистича отъ тѣзи свърски, може смѣло да се считатъ, заедно съ профессора Хеккелъ, каго два годѣми клона отъ *генеалогическото дърво* на органическото царство. Днешната классификация на животнитъ не е послѣдната дума на науката, това можемъ смѣло да го кажемъ, но когато се залавяме, да пишемъ учебникъ по Зоология и се общаваме, да разпредѣлимъ животнитъ *споредъ днешното състояние на науката*, можемъ ли, безъ да не изпълнимъ общанието си, да се връщаме половинъ вѣкъ назадъ и тамъ, да диримъ *естественна систематика*?

Отъ всичко казано до тукъ, става явно, че учебникътъ по Зоология отъ г. г. Златарски и Лазаровъ е съграденъ върху една мухлясала и несъстоятелна основа, слѣдователно, той не може да отговаря на една съвременна нужда.

Въ своя предговоръ, авторитъ на „Животнитъ“ се общаватъ, че при изложението и описанието на материала, тѣ ще обръщатъ внимание на *същественното* и ще избѣгватъ *излишнитъ подробности*. На всѣкоя страница на тѣхния трудъ ние намираме доказателства, че тѣ не сж изпълнили общанието си. Ако стане нужда, да докажа това съ факти, азъ ще разгърна предъ моитъ съдии учебника по „Животнитъ“ и ще захвана да четъ, гдѣто попадна; да рѣчемъ, че обръщамъ на страница 8 и четъ за Инфузориитъ: „Още по-многобройни отъ Амебитъ, Фораминиферитъ и Блѣщукавитъ сж Инфузориитъ. Инфузориитъ се намиратъ на всѣкадѣ: на върховетъ на планинитъ и въ най-дълбоки-тъ бездни, въ въздуха, въ водата и въ земята, въ растенията и въ животнитъ; на всѣкадѣ, гдѣто има пространство и въздухъ, се намиратъ Инфузории въ по-голѣмо или въ по-малко изоби-

лие. Инфузорията могат да живеят и да се развжждатъ при полюситъ и при екватора, лѣтъ и зимъ, въ сухия въздухъ и въ влажната земя. Тѣ сж открити най-напредъ въ вода (Инфузорията сж открити отъ Левенхока на 25, Априлий, 1876 г.), въ която имало натопенъ пиперъ, за това сж и нарѣчени на латински Инфузории т. е. натопени.

Тия животни сж извънредно малки и се виждатъ само съ увеличително стъкло (микроскопъ); тѣ сж въобще, топчести или продълговати, като яйце; нѣкои отъ тѣхъ иматъ рѣсни, а други нѣматъ. Инфузорията се движатъ съ голѣма бързина и умиратъ, когато ги изсушатъ; всичкитъ почти инфузории могатъ да се съживятъ, кога додатъ въ благоприятни обстоятелства*. Онѣзи отъ сждинитъ, както и отъ моитъ читатели, които иматъ извѣстни познания по Зоология, ще се съгласятъ изведнжжъ съ мене, че дѣйствително въ горнето описание на Инфузорията нѣма нито единъ отъ сжщественитъ характери на тѣзи животни; онѣзи пъкъ, които не знаятъ, що е това Инфузории, нѣма да научатъ нищо сжщественно за тѣхъ, както и дѣцата отъ втория класъ, ако ще би и 20 пжти да прочетжтъ описанието на г. г. Златарски и Лазаровъ за Инфузорията*) . . . и азъ ще бжда оправданъ! Оправдание на моитъ думи ще намѣря на всѣкадъ изъ книгата на г. г. Златарски и Лазаровъ: така повърхностно, напимѣръ, като Инфузорията, сж описани Сюгеритъ, Медузитъ, Иглокожитъ, Мекотѣлитъ и др. При описанието на тѣзи животни, авторитъ като сж оставили на страна най-сжщественното, което може да се каже за тѣхната организация за начина на тѣхното хранение и живѣние, се ограничаватъ само съ излишни подробности, които тѣ ужъ се обѣщаватъ, да избѣгватъ. Ето напимѣръ какъ сж описани Сюгеритъ: „Сюгеритъ нѣматъ опредѣленъ изгледъ, тѣ сж съставени отъ едно вещество като рогъ, което е покрито исцѣло съ лига: тая лига е именно самото животно (!), а роговото вещество е само подпорката (скелета) на животното.

Лигавото вещество се разваля твърдъ скоро; но роговия скелетъ, който всѣкой познава (и който именно наричае

*) Тъ нѣма да научатъ, напимѣръ, какъ е направено тѣхното тѣло и по какво може да се распознава една Инфузория отъ една амеба, която така сжщо е извънредно малка и се вижда само съ „увеличително стъкло“; тѣ нѣма да научатъ какъ се хранятъ и размножаватъ Инфузорията, два физиологически процеси, за които не може да не кажемъ нищо, когато описваме нѣкои животни: защото безъ тѣхъ не би имало никакви животни и никакъвъ животъ . . .

схонгеръ), се промѣнява мѣчно и той може да се употрѣбѣва дълго време за миене и бърсане.

Схонгеря е лѣка, шуплива, яка и еластическа мрѣжа, бо-
ята му се измѣнява отъ сиво-жълта до кафеено-червеникава;
той не е всѣкога еднакво мекъ и тѣпкъ, споредъ което и тър-
говцитѣ различаватъ разни видове схонгери. "Подиръ това слѣд-
ва едно описание за ловението и приготвяването на схонге-
ритѣ, цѣла една страница съ дребенъ шрифтъ, гдѣто се рас-
правя, че Сирийскій и Архипелагскій схонгери се цѣнили най-
много; че Бахамскія „съ исклучение на нѣколко вида", билъ
най-долния; че Тунисскій билъ черъ и тъменъ съ пѣсъкъ и
калъ; че гърцитѣ биле най-снособрнитѣ ловци на Схонгери, а
клѣбитѣ араби разбирали най-малко отъ тая работа; че тър-
говиитѣ съ схонгери ставали въ Сфаксъ и Гербахъ отъ Ноем-
врий до Марта и др. и др. Отъ това описание на Схонгеритѣ,
младитѣ читатели на г. г. Златарски и Лазаровъ, ще научатъ
за тѣзи животни само такива работи, които повече сж нуждни
на единъ търговецъ, отъ колкото на единъ човѣкъ, комуто пре-
подаваме Зоология и Ботаника, за да го научимъ кои сж и *какъ*
живѣятъ най-главнитѣ форми, подъ които ни се представлява
органическій свѣтъ. Господа Златарски и Лазаровъ казватъ на
любопитнитѣ дѣца, че схонгеритѣ, които употрѣбѣваме за бър-
сане, сж скелетитѣ на едни морски животни; но тѣ ги оста-
вятъ въ една мѣчителна неизвѣсностъ относително начинътъ, по
който се хранятъ и появяватъ въ морето тѣзи чудни животни.
Можемъ ли да кажемъ, че познаваме научно едно животно, ако
не знаемъ какъ то се храни, какъ то се размножава, съ други
думи, ако не знаемъ какъ то живѣе? Зоология ли ви препода-
вамъ, ако ви кажа, че схонгерътъ е една лѣка, шуплива, елас-
тична и безформенна мрѣжа, и послѣ, намѣсто да ви распра-
вя какъ тази лигава мрѣжа се ражда, какъ тя се храни, какъ
тя живѣе, да захвана да ви изреждамъ, на дълго и широко,
какъ разнитѣ народности ловятъ схонгеритѣ, кадѣ ставатъ най-
голѣмитѣ пазари съ схонгери, по колко франка се продава е-
динъ килограммъ схонгери и пр.? Тѣзи подробности, по нѣко-
га не само, че не сж излишни, но сж и необходими за въз-
буждане интересъ у малкитѣ дѣца; по тогава гдѣ остава о-
бѣщанието на г. г. Златарски и Лазаровъ, че тѣ ще обръщатъ
внимание, преди всичко, на сжщественното и че ще избѣгватъ
излишнитѣ подробности? При описанието на Схонгеритѣ г. г. Зла-

тарски и Лазаровъ сж направили тъкмо противното: като не казватъ нищо съществено за начинътъ, по който живѣятъ тѣзи животни, тѣ ни разправятъ въ цѣла една страница такива подробности и дребни нѣща, които не биха били излишни само тогава, ако учебникътъ по „Животнитѣ“ бѣше назначенъ за търговескитѣ и индустриални училища. Въ единъ учебникъ по Зоология, назначенъ за общеобразователнитѣ училища, по-важно е, споредъ мене, да се опишатъ, преди всичко, животнитѣ като животни, а послѣ може да се спомене и за приложението на Зоологията въ индустрията и въ търговията.

Азъ признавамъ, че не всичко може да се разправя на ученицитѣ отъ втория классъ. Има такива подробности въ устройството на нѣкои животни, които не трѣба да се разправятъ даже и на ученицитѣ отъ по-горнитѣ классове и то главно за това, защото ученикътъ и безъ да си бие главата, да запомнива всичкитѣ тѣзи подробности, пакъ може да разбере, въ главни черти, устройството и начина на живѣението на предметнитѣ животни. Така напимѣръ, смѣшно ще бжде, да разправяме на ученицитѣ отъ втория классъ за разнитѣ пластове, отъ които е съставено тѣлото на Инфузориитѣ, на Спонгериитѣ и др.; за всевъзможнитѣ пачини, по които тѣ се размножаватъ; за тѣхното развитие и др. Тѣзи работи, азъ го повтарямъ, е трудно да се разправятъ даже и на ученицитѣ отъ петия классъ, гдѣто отъ програмата се предвижда систематично и по-подробно изучаване на животнитѣ. Но ученицитѣ отъ втория классъ нѣма ли да разбератъ, ако имъ кажемъ: че тѣлото на Инфузориитѣ е съставено, както и тѣлото на Амебитѣ, отъ една микроскопическа капка протоплазма, но че то не може много да си мѣни формата като Амебата, защото е обвито отъ вънъ съ една тънка ципица? Нѣма ли тѣ да разбератъ, ако имъ кажемъ: че по тази ципица на Инфузориитѣ се намиратъ особенни отворстия, презъ които се вкарватъ хранителнитѣ вещества и че, слѣдователно, у тѣхъ не е както у Амебитѣ, гдѣто хранитѣ се вкарватъ посредствомъ лъжекрачката, слѣдователно, презъ всичкитѣ страни на тѣлото? Тѣзи два характера на Инфузориитѣ, впрочемъ така лесни за схващане,—ципицата що обвива тѣлото имъ и отворстията за вкарване на хранитѣ—сж толкова съществени работи за тѣзи животни, щото азъ считамъ за крайно недостатъчно и повърхностно всѣкое описание на Инфузориитѣ, въ което нищо се не споменува за тѣхъ; тѣ освѣнъ че сж до

нѣмай-кадѣ необходими, за да имаме едно що-годѣ опредѣленно понятие за Инфузоритѣ, но още и съставляватъ такъво рѣдко различие между Коренноожки и Инфузории, и съ това улесняватъ до толкова ученицитѣ; щото менѣ ми е много чудно какъ г. г. Златарски и Лазаровъ, които за да улеснятъ своитѣ ученици, сж измѣнили систематиката на животнитѣ по единъ бесподобенъ начинъ, какъ, казвамъ, тѣ не сж се въснолзували за да споменатъ нѣщо за тѣхъ, при описанието на Инфузоритѣ и Амебитѣ! При описанието на Сюнгеритѣ г. г. Златарски и Лазаровъ сж можали така смъщо, безъ да рискуватъ, да не бждатъ разбрани отъ ученицитѣ отъ втория классъ, да кажатъ нѣколко думи относително начина, по който се хранятъ тѣзи животни. Така напримѣръ, тѣ сж можали при онова, което казватъ за Сюнгеритѣ, да прибавятъ; че поритѣ или шуплитѣ, които виждаме по Сюнгеритѣ, сж устата на тѣзи животни, презъ които минава водата, заедно съ хранителнитѣ вещества, които тя носи; тѣзи хранителни вещества се задържатъ въ тѣлото, а водата се исхвърля накъ на вънъ презъ едно голѣмо отвѣрстие, което може да се види у повечето отъ неупотрѣбванитѣ Сюнгери. Съ тази забелѣжка, която, както виждатъ читателитѣ, не е никакъ мѣчна за рабиране, описанието на Сюнгеритѣ добива вече една научна стойность; защото съ нея се обяснява, макаръ и по единъ твърдѣ грубъ и повърхностенъ начинъ, какъ се извършва една отъ най-важнитѣ функции въ тѣлото на едно животно — хранението. Такива лесноразбирателни забелѣжки, не само относително начина на хранението, но и относително начина на размножаванието, г. г. Златарски и Лазаровъ сж можали да направятъ при описанието на Коралитѣ, Медузитѣ, Хидритѣ, Актиниитѣ и др. и др. Азъ съмъ преподавалъ една година Зоология по учебника на г. г. Златарски и Лазарова и увѣрявамъ, както тѣхъ, тъй и всичкитѣ мои читатели, — че този учебникъ е билъ съвършенно бесполѣзенъ за моитѣ ученици, особено при изучаванието на нисшитѣ животни.

Нека ми бжде позволено тука да се отклоня малко, за да кажа нѣколко думи противъ едно твърдѣ распространено между нашитѣ учители мнение. На ученицитѣ, казватъ тѣ, не трѣба да се говори за извѣстни функции и органи (размножаванието и половитѣ органи), които, благодарение на понятието на хората за приличието, сж осждени на общо презрѣние, за които

никога не става дума въ салонитѣ на ученолюбивитѣ и благородни фамилии и които сж отъ естество да развратяватъ, а не да облагородяватъ и поучаватъ!.. Азъ не мога да намѣра думи, съ които да протестирамъ противъ такъвъ единъ аристократически възгледъ въ науката. На този възгледъ, който, навѣрно, води своето начало още отъ най-затѣнтенитѣ времена на човѣческата история, се дължи много, споредъ мене, за неописуемия развратъ въ нашего общество; нищо по-краснорѣчиво не говори за неговото влияние върху нравственното възпитание на човѣцитѣ отъ мръснитѣ дѣла, съ които е препълнена тѣхната история; въ фамилията, въ обществото, въ училищата, въ мѣнастиритѣ, въ църквитѣ, на всѣкадѣ развратъ, и между това, на всѣкадѣ се приследва този, който даже се осмѣли, да произнесе името на нещастнитѣ полови органи! . . . Азъ не съмъ въ състояние да обесня подъ влиянието на какви понятия на първобитния човѣкъ се е породилъ този срамъ и ужасъ отъ дѣтороднитѣ органи и отъ тѣхнитѣ функции; но азъ твърдо вѣрвамъ, че мистицизмътъ, въ който сж обвити тѣзи толкова важни функции въ нашия организъмъ, е главния источникъ на всичкитѣ отвратителни и пагубни дѣла, съ които е препълненъ нашия животъ Всичко, що е тайнствено, мистериозно, тѣгли любопитството, както магнитътъ тѣгли рудата: махнете това срамотно и тайнствено перде, което отъ вѣкове покрива половитѣ органи и тѣхнитѣ функции, направете хората да гледатъ на тѣхъ съ същото хладнокрѣвие и съ същата сериозность, както тѣ гледатъ днесъ на всичкитѣ други органи отъ човѣческото тѣло, като ги научите да знаятъ, какво е тѣхното устройство, каква е тѣхната работа, какви сж тѣхнитѣ нужди, и вие ще премахнете, заедно съ грубото предубѣждение за тѣхната скверность, всичкитѣ развратни болѣсти, които произлизатъ отъ незачитанието имъ.

Азъ ще бѣда повече отъ смѣшенъ, ако съ това искамъ да кажа, че трѣба вече да се вдигне това срамотно перде отъ половитѣ органи и да се започне да се расправя и на малко и на голѣмо за тѣхното устройство и за тѣхнитѣ функции; азъ заедно съ моитѣ страшливи чигатели, треперямъ отъ мисълта за такова едно възпитание: този цирей въ понятията на нашето общество не може изведнѣжъ, да се искорени, а трѣба деликатно и медлено да се цѣри. Деликатно и медленно, да! но той вече трѣба, да се цѣри лека-по-лека; на

шата младежъ трѣба вече да почне, да се приучава, да гледа безъ предубѣждение на природнитѣ работи; суевѣрията и предразсѣдѣцитѣ, съ които домашното възпитание ги испраща въ училището, трѣба вече да почнатъ, да се окастрикуватъ и замѣняватъ съ едно здраво и научно запознаване на нѣщата. Ето защо, азъ мисля, че учителитѣ, а особено тѣзи, по естественнитѣ науки, трѣба да се не свенуватъ да говорятъ на ученицитѣ за нѣкои природни работи, които сж осѣдени за скверни и непристойни отъ мировъзрѣніята на суевѣрното общество; тѣхната задача, напротивъ, трѣба да бѣде, да се стараятъ всѣчески, да освободятъ своитѣ ученици отъ кривитѣ и глупави възрѣнія на тѣхнитѣ бащи, като ги научатъ, да гледатъ на всичко въ природата съ еднаква сериозность, съ еднакво хладнокрѣвие. На освенъ това, независимо отъ понятие-то на нашето общество за приличието — половитѣ органи и тѣхнитѣ функции сж научни нѣща, и едни отъ най-важнитѣ въ Зоологията и Ботаниката; така щото ние сме длѣжни, да говоримъ за тѣхъ, ако не искаме, да осакатяваме горѣспоменатитѣ двѣ науки. Азъ така разбирамъ моята задача, като учителъ по естественнитѣ науки, и така смѣтамъ, да изпълнявамъ тази моя задача, макаръ и да имахъ вече случая, да чуя отъ единъ учителъ по Законъ Божий, по срѣдъ пѣленъ учителски съвѣтъ, че науката сѣяла развратъ и безправственностъ . . .

Да свършимъ. При основната и непростителна погрѣшка — лъжливата и своеобразна систематика — като прибавимъ повърхностното и съвършено недостатъчно описание на животнитѣ, азъ заключавамъ, че учебникътъ по „Живогнитѣ“ отъ г. г. Златарски и Лазаровъ, не заслужва по никакъвъ начинъ похвалитѣ и препоржкитѣ за него отъ страна на Министерството на Народното Просвѣщение.

В. Т. Велчевъ.

Н О В И Н И

Удивителни работи се вършатъ на другия край на свѣта. Въ *Аргентинската република*, въ Южна Америка, която има около 3 мил. жители, ставали често придворни революции и единъ президентъ на Републиката е надалъ подиръ други. Главното зло се заключавало въ шарлатанството на водителитѣ, въ бѣдността на населението, което не можало да вземе дѣятелно участие въ общитѣ работи. И тукъ имало конституция, но чудни промѣнения ставали съ нея, кога я туряли на практика. Въ време на изборитѣ, за опазване на редѣтъ, избирателнитѣ урни се заобикаляли отъ войска и сж пропущали само ония избиратели, които сж били благоприятно настроени къмъ правителството. Такъвъ начинъ на избиране е траялъ отъ 1874 г. насамъ. Всички-тѣ народни банки сж обанкрутили. Републиката дължала на Англия 1890 мил. лева, а вътрѣшния заемъ възлизалъ на 1500 милиона лева. Натоварена съ такива грамадни дългове, страната не била въ състояние да исплаща поне лихвитѣ имъ. Бѣдността на народа била голѣма, а кражбитѣ на правителственната партия възлизали на 1500 мил. лева. Страната не щѣла да избѣгне сждбата на Египетъ.

Въ нѣмския Райхстагъ единъ депутатъ подигналъ въпроса за безобразното отнасяние на офицеритѣ и по-долнитѣ чинове къмъ солдатитѣ на *германската армия*. Това официално разисквание е дало свойтѣ плодове. Показанитѣ отъ депутатитѣ случаи били изслѣдвани, и военния сждъ е осждилъ двамина унтеръ-офицери — едина на деветъ, другия на три мѣсеца затворъ въ крѣпостъ за разни побои.

Правителствата на **Швейцария** и **Съединенитѣ Държави** въ **Америка** сключили по между си единъ трактатъ, чрезъ който взаимно се задлъжаватъ, всички препирни, които могатъ да произлѣзатъ между двѣтѣ държави, да ги разгледватъ отъ третейскій Сждъ.

„Това е такава една стѣпка, забѣлѣзва единъ нѣмски листъ, която въ днешната ледена нощъ на милитаризма и политиката на насието се показва почти като зарата на приближающій се день.

Първото подигане на въпроса е станало отъ страна, на американското правителство, което се е рѣшило за въдворението на всеобщия миръ, сирѣчь за спиранieto на войнитѣ, първо да подаде рѣзка на европейскитѣ държави.

„Третейския създъ, споредъ заключенията на трактата, е твърдъ простъ и практиченъ: всѣка една отъ двѣтѣ държави избира по едно незаинтересувано лице отъ друга народностъ, и двѣтѣ тѣзи лица избиратъ отъ своя страна едно трето лице за председателъ. Ако не можтъ се съгласи относително това трето лице, опредѣлятъ една незаинтересуванa държава, която избира председателя на третейския създъ.

„Послѣдния членъ отъ трактата гласи, че всѣка друга държава може да влѣзе въ този миренъ съюзъ“.

Какво коштуватъ войнитѣ. — Докторъ Енгелъ, извѣстенъ като способенъ статистикъ, е публикувалъ резултата отъ своитѣ постоянни изслѣдвания относително това: колко хора и колко пари коштуватъ войнитѣ, които сж станали отъ Кримския походъ насамъ.

Цифритѣ, които Д-ръ Енгелъ представлява, не сж, разбира се, напълно точни, априблизителни, особено тѣзи, които се отнасятъ до паричнитѣ разноси; но това никакъ не прѣче, щото тѣзи цифри да бждатъ доста интересни и важни за насъ.

Всичко-всичко презъ горѣ-помѣнатия периодъ — той пресмѣта да сж избити 2,500,000 души и 62,500,000,000 лева да сж изразходвани.

Ето подробноститѣ, които той дава:

Въ *Кримската война* сж избити 750,000 души и се е похарчило 9,950,000,000 лева.

Въ *Италианската война* (1859 г.) сж избити 45,000 души и се е похарчило 1,500,000,000 лева.

Въ *Датчанската война* (1864 г.) сж избити 3,000 души и се е похарчило 175,000,000 лева.

Въ разнитѣ войни отъ 1861 г. — 1864 г. сж се избили 280,000 души отъ страната на сѣвернитѣ държави и послѣднитѣ сж исхарчили 22,500,000,000 лева; 53,000 души сж избити отъ страната на южитѣ държави и послѣднитѣ сж израсходвали 11,500,000,000 лева.

Австрійско-Пруската война въ 1866 г. е коштувала 1,650,000,000 лева и е погубила 45,000 души.

Експедициитъ въ Мексика, Китай и Кохинхина сж погълнали 65,000 челоѡѡка и 1,000,000,000 лева.

Френско-Прусската война отъ 1870 г.—1871 г. е струвала на Франция 15,000,000,000 лева и 155,000 челоѡѡка; Германия въ тази война е изгубила 66,000 души.

Въ врѡме на възстанията, въ Сърбия и Бѡлгария сж се истребили 25,000 души и се е исхарчило до 880,000,000 лева.

Въ *Русско-Турската война* сж се избили 250,000 челоѡѡка и се е похарчило 5,625,090,000 л.

Войнитъ въ Южна Африка сж погълнали 30,000 челоѡѡка и 43,750 лева.

Афганистанската война е коштувала 25,000 челоѡѡка и 66,250,000 лева.

Ако прибавимъ къмъ тѡзи цифри и онова число хора, които сж избити въ Тонкинъ; послѡ, тѡзи, които сж избиги отъ Англичанитъ и Италианцитъ въ Суданъ: като прибавимъ и паритъ, израсходвани по случай на тѡзи походи — то ний ще дойдемъ до една сума огромна и преогромна!

Такава е добрината и ползата отъ войната!

Отъ друга страна пъкъ — Камилъ Фламарионъ ни дава слѡдующитъ статистически свѡдения:

Ний, Европейцитъ, плащаме лихвата на 93¹/₂ милиарда, заети за исплащане загубитъ на нашитъ между-народни изстрѡблениа, и върху тази лихва ний притуряме всѡка година 3 милиарда и 392 милиона за да се приготвимъ да се избиваме единъ други изново въ единъ даденъ случай.

„Само въ Франция ний сме исхарчили отъ Кримската война насамъ 60 милиарда за милитаризма. Ако би солдатитъ да се предадътъ на земледѡлие, на търговия и на индустрия, то суммата съотвѡтствующа на годишната загуба, която сума ще се спечели, ще бѡде около 150 милиона. Стойността пъкъ на движимитъ и недвижимитъ имоти, потрѡбни за войната, надминава седемъ милиарда и пр. пр.

За всѡки день, войната струва на Европа 19 милиона или 791,660, лева за единъ часъ! . .“

Неотдавна въ Германския градъ Триръ (Trier) била публично изложена **Свѡтата дрѡха** на Исуса Христа, подарена на Трирската съборна църква отъ царица Елена, майка на Константина

„Великий“. Французитѣ, за да не останатъ по-долу отъ германцитѣ изложили и тѣ въ Аржантйой (Argenteuil) за конкуренция друга свѣта дрѣха, която свѣта Богородица била истакала отъ камилска вълна. Сега не се знае коя е истинската свѣта дрѣха: французската ли или нѣмската. И еднитѣ и другитѣ смятатъ своята за истинска. „Но като се има предъ видъ, забѣлѣзва единъ нѣмски вѣстникъ, че свѣтата дрѣха е направена като риза, трѣбва да приемемъ, че и двѣтѣ сѣ истински, защото не е възможно свѣта Богородица да е истъкала на Исуса Христа само една риза.“

Както и да е, но откриванието на изложението станало много тържественно: самъ епископътъ, въ присѣдствието на цѣлото духовенство, правителственитѣ и общински чиновници, именититѣ граждани и много народъ, с снелъ булото отъ стѣкления покривъ подъ който висѣла свѣтага дрѣха. Радостта и тържеството били за неописване; особенно се възрадовали Трирекиитѣ гешетари—продавачи—домовладѣлци. Цѣли 600 хиляди поклонници и дрѣховѣрци се очаквали да дойдатъ въ града. Ни за единъ наинаиръ не се е готвилъ градъ така, както Триръ се готвилъ да посрѣщне набожнитѣ поклонници. Дълго време преди изложението благочестивитѣ Триреки домовладѣлци поддигнали цѣнитѣ на квартиритѣ на двойна височина. Благовѣрнитѣ Трирци като видѣли че пари ще играятъ, нахлули въ управленieto да искатъ позволителни за отваряние на гостинници и ресторани, и въ първитѣ дѣне още, числото на тѣзи позволителни достигнало до 1250. По сѣщо такъвъ начинъ, набожнитѣ гостинничари отворили навсѣкѣдъ за поклонниците дѣсечни бараки гдѣто скъпо-прескѣпо се продавало бира и вино. Отъ веѣки нѣтъ дома една билъ обѣрнатъ на гостилница (градътъ има 22,000 жит.) Алчнитѣ за пари гешетари отворили на самия площадъ предъ църквата цѣлъ пазаръ съ название: Художническо изложение, гдѣто всичко се е продавало. Навсѣкѣдъ се срѣщало продавници на вѣнци, кръстове, свѣти образи, медалли—врѣхъ които е билъ отпечатанъ образа на свѣтата дрѣха. Този образъ навсѣкѣдъ се е срѣщалъ: върху кърпи, кесени, табакери, локуми, даже и врѣхъ капачетата на биренитѣ чаши, врѣхъ ракиениитѣ шишета, лулитѣ, цигаретата, бастунитѣ, пиятитѣ и пр. и пр. и пр. И до като вѣтрѣ въ църквата съ молитви и благословии сѣ надали подарѣцитѣ на набожното просतोлюдие, вѣнъ, около църквата е бѣснувалъ гешетарския шумъ и глѣч на продавачитѣ . . .

„Ако Исусъ Назаретский, който едно време въ Ерусалимъ испъди отъ храмътъ продавачитѣ и купвачитѣ, забѣлѣзва сжция нѣмски вѣстникъ, би дошелъ въ града Триръ, той би ималъ много повечко работа тукъ отколкото въ Ерусалимъ.

Търговията съ религията, съ „най святиѣ чувства на чело-вѣка,“ не е ново явление. Още преди времето на Лютера е било извѣстно, че папскитѣ юбилеи сж били уреждани съ цѣль за най безсрамно събличание на населението. Сжщото го има и у православнитѣ народи, и не само на истокъ, въ хаджилѣкътъ и по атонскитѣ мѣнастири, ами и по русскитѣ и нашитѣ свѣти мѣста. Даже и мохамеданскитѣ дервиши и индийскитѣ брамини умѣятъ искусно да обръщатъ въ злато простодушието на населението.

НОВИ КНИГИ.

Получиха се въ редакцията:

Гражданско учение или читанка за малкитѣ граждани и гражданки отъ III-то и IV-то отдѣление, отъ П. Н. Г. Търново, 1891 г.

Читанка за IV-то отдѣление и книжка за прочитъ, отъ Т. Г. Влайковъ. София, 1891 г. Цѣна 1 л. 20 ст.

Държавно Търговско и трикласно училище въ Свищовъ. Извлѣчение отъ правилника и программата на търговското училище. Свищовъ 1891 г.

Курсъ на сръдновековната история, отъ В. Я. Шулинъ. Превелъ отъ 8-то издание Г. И. Пенковъ. Цѣна 3. л. стр. 288. Складъ у преводача въ гр. Казанлъкъ и у книжарницата на С. Гулабчевъ въ Руссе.

Периодическо Списание на Българското Книжовно Дружество въ Сръдецъ, кн. XXXVII и XXXVIII. Подъ редакцията на В. Д. Стояновъ. Сръдецъ, 1891 г.

Критика, мѣсечно списание, кн. VII и VIII. Редакторъ Д-ръ К. Кръстевъ. Пловдивъ, 1891 г.

Редакторъ Янко Сажзовъ

Сноро-печатницата на Спиро Гулабчевъ.

ли животни, а не челоѳци. Отъ тукъ произлиза *общественната природа* на трудътъ, който води къмъ общо животуване, върхъ който се гради държава и общество. Този общественъ характеръ е билъ винаги присжщъ на челоѳческия трудъ: както оня на старовременния робъ и на срѣднеѳковния крѳпостникъ-селенинъ, така и на днешния работникъ-надничаръ. Но произведението на труда никога не е било общественно, сжщо и сега не е. Старовременния робъ е работилъ за свои господарь; срѣднеѳковния крѳпостникъ-селенинъ за чокоя и днешния наемнъ работникъ работи за капиталиста, за предприемача. *Тукъ* се крие непослѣдователността, тукъ е неправдата, къмъ отмахването на която се стреми социализмътъ. Обществения характеръ на труда трѳбва да се распространи и върху произведението на трудътъ; произведението на труда трѳбва да бѳде собствеността на работния челоѳкъ, както и самия трудъ не трѳбва да бѳде мжка за челоѳка, а наслаждение.

Всеѳкой вижда, колко е смѳненъ укорътъ който правятъ на социалиститѳ, че тѳ ужъ искали да унищожатъ собствеността. Не собствеността трѳбва да бѳде отхвърлена, а обсебването на собствеността, *фалшивата собственост*, която е обсебване на *чужда* собственост. *общественната кражба*. „Експроприирането на експроприаторитѳ“ го е нареклъ Марксъ. Никой вече не мисли за „дѳленне“ на богатствата. Това нито е научно, нито справедливо. А тѳзи които приписватъ такива намѳрения на социалиститѳ показватъ своето невѳжество и своята нечиста съѳвестъ. Началото, о което се държатъ социалиститѳ и което тѳ искатъ да осжществятъ е началото на всеобщия, задължителенъ за всички здрави хора, трудъ. *Ползуването отъ чуждия трудъ, живѳнението на чуждия гърбъ* — ето *противъ* кое се подигатъ социалиститѳ, ето кое искатъ тѳ да отмахнатъ.

Да погледнемъ пакъ на днешнитѳ уредби. Кой ще отрѳче, че мнозинството на челоѳцитѳ живѳе въ най-печални условия, и че само едно нищожно малцинство е така поставено, че притежава срѳдствата за едно достойно челоѳческо сжществуване? Тѳзи които се съмняватъ въ това, нека се обърнатъ къмъ статистиката, цифритѳ на която не допускатъ противорѳчие и които се занемарватъ само отъ невѳжеството и злата воля на готовановцитѳ.